

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

FECR VE MÜCÂDELE SÛRELERİNİN TAHLİLİ

AHMET YAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

FECR VE MÜCÂDELE SÜRELERİNİN TAHLİLİ

AHMET YAT

Danışman: Doç. Dr. Ertuğrul DÖNER

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Sami KILINÇLI

Jüri Üyesi: Dr. Öğretim Üyesi Orhan GÜVEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2024

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Ertuğrul DÖNER
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Sami KILINÇLI

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Orhan GÜVEL

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
.../.../20...

Prof. Dr. Hüseyin GÜLER
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2024

Adı Soyadı

ÖZET

FECR VE MÜCÂDELE SÛRELERİNİN TAHLİLİ

Ahmet YAT

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ertuğrul DÖNER Mayıs 2024, 166 sayfa

Biz bu tezimizde öncelikle Kur'ân'ın muhatap aldığı kesimin sosyal-siyasal yapısı, ekonomik durumu, Cahiliyye Dönemi dinî ahlakî yapısı üzerinde durarak dönem hakkında bilgi sahibi olmayı amaçladık. Bununla beraber Kur'ân'ı anlama noktasında önemli olan Mekkî-Medenî durum ve tedricilik üzerinde durarak 23 yılda nâzil olan Kur'ân'ın yavaş yavaş değiştirdiği toplum yapısı üzerinden sûreyi incelemeyi hedefledik. Bu bağlamda Fecr ve Mücâdele sûrelerini dönemi açısından klasik ve çağdaş tefsirlerle değerlendirip rivâyet ve dirâyet ile mana bütünlüğü oluşturmaya çalıştık.

Kur'ân, 610 yılında tedrici olarak inmeye başlayan ve muhatap olduğu toplumun sosyal ve beşerî yapısındaki sorunları çözme noktasında eğitim sergileyen bir hitaptır. Konumuz olan Fecr sûresinde müşriklerin zaten âdetleri olan gün ve gecelerdeki dini yaşayışları üzerine yemin edip daha önceki bozuk kavimlerin güçlü dahi olsa azaba uğradıklarından bahsetmekte ve müşriklerin özellikleri üzerinden oluşturmaya hedeflediği olgun Müslüman karakterini ifade etmektedir. Mücâdele sûresinde de ele aldığımız üzere kadına değer, münafıkların durumu, meclis âdabı, hizbu's-şeytan ve Fecr sûresinde de bahsedilen Allah'ın razı olduğu ve kendilerinin de Allah'tan razı olduğu kulları olan Hizbullahtan bahsederek toplum düzeni ve olgun Müslümanın olması gereken karakterî özelliklerden bahsetmektedir. Âyetleri incelerken ilahi hitaptaki hikmeti anlama ve bulmada vesile olan, bunu arayan müfessirler, Kur'ân'ın muhatap olduğu toplumu, zamanı, mekânı vs. bilmesi önemlidir. Nitekim mesajın bağlamı, anlamı bağlamaktadır. İncelediğimiz tefsirlerden Fecr ve Mücâdele sûrelerini ele alan kısımları rivâyet ve dirâyet açısından kronolojik olarak incelememiz

Kur'ân'ın mana bütünlüğünün ve İbni Teymiyye'nin dediğı gibi iskeletin bozulmaması noktasında önemli bir adım olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fecr, Mücâdele, Mekke, Medine, Tahlil.

ABSTRACT**ANALYSIS OF FAJR AND MUJÂDILA SURAHS****Ahmet YAT****Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences****Advisor: Assoc. Dr. Ertuğrul DÖNER****May 2024, 166 pages**

In this thesis, our primary objective was to understand the social-political structure, economic situation, and religious-moral framework of the community addressed by the Quran. We focused on the Pre-Islamic Era and aimed to grasp the Makkah-Madinah situation and the gradual changes over 23 years, evaluating the Surahs Al-Fajr and Al-Mujadila with classical and contemporary commentaries to establish coherence through narration and insight regarding the period.

The Quran, which began gradually in 610 AD, serves as a discourse aimed at addressing the social and human issues of the community it speaks to. In Surah Fajr, it assesses the religious practices of the polytheists, drawing from their customary rituals of day and night, while also reflecting on the fate of past corrupted nations, emphasizing that even if they were powerful, they faced consequences. The aim is to illustrate the mature Muslim character based on the traits observed in the polytheists. Surah Al-Mujadila delves into various topics including the value of women, the situation of hypocrites, etiquettes of gatherings, the faction of Satan, and the Hizbullah mentioned in Surah Fajr, who are described as the servants of Allah with whom Allah is pleased and they are pleased with Him. This discussion revolves around societal order and the character traits of mature Muslims. Understanding the wisdom embedded in divine discourse is crucial for comprehending the Quran, necessitating that commentators grasp the community, time, place, etc. , to comprehend the context and meaning of the message. Thus, it is vital to chronologically examine the commentary on Surahs Al-Fajr and Al-Mujadila in terms of narration and insight, in order to maintain the coherence of the Quran's meaning and ensure the framework remains intact, as Ibn Taymiyyah emphasized.

Keywords: Fajr, Mujâdile, Mecca, Medinan, Analysis.

ÖNSÖZ

Fecr ve Mücâdele sûrelerinin tahlilinde Hicaz Bölgesi genelde Kur'ân'ı özelde ise konumuz olan Fecr ve Mücâdele sûrelerini bağlamı açısından anlama noktasında önemli bilgiler sunmaktadır. Nitekim Kur'ân'ın ibka, ilga ve ıslah yöntemi ile düzeltmeye çalıştığı toplumun dili, kültürü ve düşünce faaliyetlerini bilmek aslında muhatabın anlam dünyası ile hitapta bulunduğu Kur'ân'ı anlamada önemli bir parçadır. Nitekim bir metni anlamak için dönemin özellikleri ve metnin yazarı hakkındaki bilgiler manayı açıklamada önemli husustur. Bu bağlamda öncelikle incelediğimiz bölge ve o bölgenin toplumu bizlere önemli bilgiler sunmaktadır.

Fecr ve Mücâdele sûrelerini tahlil ederken Mekkî-Medenî özelliklerinin yanında tefsirlerdeki izahları da görmüş bulunmaktayız. Usûl bağlamında görülen temel bilgilerin yanında mâna insicamı ve kalbe sirâyet eden eğitim süreci, iki sûrede de muhataba yaklaşımı ve uyarıları kıyaslarken Mekkî sûrelerde yumuşak olan üslubun Medenî sûrelerde sertleştiği ve cennet cehennem ibarelerinin daha şiddetli ve ürkütücü şekilde anlatıldığı görülmektedir. Nitekim mekkî sûrelerde insanın ahlakî karakteri üzerinde dururken Medenî sûrelerde ahkam üzerinden değiştirmeyi hedeflediği kitleyi tedrici olarak eğitmiştir. Nitekim Fecr sûresinde baskı altında kalan Müslümana sabır tavsiye edilip müşriklere önceki kavimler örnek gösterilirken Mücâdele sûresinde inanmayanlar ayrı sınıflamaya tabi tutulmuş olup cehennem azabının artık kendilerini beklediği ifade edilmiştir.

Çalışmamızı inceleyip gerekli eleştirileri yapan danışman hocam Doç. Dr. Ertuğrul DÖNER'e, gerekli bilgi alışverişi ve desteklerinden dolayı Prof. Dr. Sami KILINÇLI hocama, çalışma boyunca manevi destekleri olması hasebiyle arkadaşlarıma, aileme ve tezimin sonlarında hayatıma iştirâk edip derdime ortak olan sevgili eşime teşekkürlerimi sunuyorum.

Ahmet YAT

Adana/2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ	1
1.Araştırmanın Önemi.....	1
2.Araştırmanın Amacı	1
3.Araştırmanın Kapsamı	2
4.Araştırmanın Metodu ve Kaynakları.....	2

BÖLÜM I

VAHYİN NÜZUL ORTAMI

1.1.Arap Toplumunun Sosyal-Siyasal Durumu	4
1.1.1. Hicazın Coğrafi Konumu	4
1.1.2. Arap Toplumunun Sosyal Yapısı	6
1.1.2.1.Aile Hayâtı.....	7
1.1.2.2.Kabile Asabiyeti	9
1.1.2.3.Sosyal ve İdari Düzen	10
1.1.3. Arap Toplumunun Ekonomik Yapısı	12
1.1.4.Arap Toplumunun Düşünce Yapısı.....	14
1.1.5.Hz. Peygamberin Hayatına Genel Bakış	16
1.1.5.1.Mü'minlerle Olan İlişkisi.....	17
1.1.5.2.Diğer Din ve İnançlarla İlişkisi.....	19
1.1.5.2.1.Yahudilerle Olan İlişki.....	24
1.1.5.2.2.Müşriklerle Olan İlişki.....	25
1.1.6.Arap Toplumunun Dini Durumu	32
1.1.6.1.Ahlâki Yapısı.....	32
1.2. Kur'ân'ın Nüzûlünde Tedricilik	38
1.3.Sûrelerde Mekkî ve Medenî Ayrımı	39
Bölüm Değerlendirmesi	41

BÖLÜM II

FECR SÛRESİNİN TAHLİLİ

2.1.Sûreyle İlgili Genel Bilgiler	43
2.2.Sûrenin Muhtevâsının İncelenmesi	49
2.2.1.Yeminler	50
2.2.2.Kıssalar ve Azap	60
2.2.3.Müşriklerin Özellikleri ve İmtihan	77
2.2.4.Kıyamet	88
2.2.5.Mahşer ve Ahiret	90
2.2.6.Mü'minlerin Özellikleri.....	100
2.3.Sûrenin Değerlendirmesi.....	107

BÖLÜM III

MÜCÂDELE SÛRESİNİN TAHLİLİ

3.1.Sûreyle İlgili Genel Bilgiler	109
3.2.Sûrenin Muhtevâsının İncelenmesi	110
3.2.1.Zıhar Olayı.....	112
3.2.2.Hudûdullâh	121
3.2.3.Tevekkül	126
3.2.4.Necvâ(Gizli Konuşma).....	127
3.2.5.Meclis Adabı	133
3.2.6.Özel Görüşme ve Tasadduk Etme Emri	136
3.2.7.Yahudileri Dost Edinme	140
3.2.8.Hizbu'sh-Şeytan ve Özellikleri	145
3.2.9.Hizbullah ve Özellikleri	151
3.3.Sûrenin Değerlendirilmesi.....	154
Genel Değerlendirme	156
SONUÇ	158
KAYNAKÇA.....	160
ÖZGEÇMİŞ	166

KISALTMALAR

b.	: Bin, ibn
bkz.	: Bakınız
bl.	: Bölüm
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
(DİA)	: Merkezde yazılan maddeler için kullanılmıştır
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
m.ö.	: Milâttan önce
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü, ölüm tarihi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa aralığı
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
v.dğr.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve sâire
y.y.	: Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

1.Araştırmanın Önemi

Kur'ân 610 yılında inmeye başlayıp 23 yıllık nüzul süreci ile tedrici bir eğitim sergilemiştir. Bu bağlamda sûreler gelişi güzel okunmadığı gibi âyetlerin hikmetleri ve mesajlarını anlamadan, her olaya yansıtmak hatalı bir yaklaşım sergilerken Kur'ân'ın insicamı açısından doğru bir yaklaşım olmamaktadır. 114 sûreden oluşan Kur'ân'ı süreç bağlamında değerlendirdiğimizde bir sûreyi incelerken dönemin özellikleri, muhatabı, nüzul sebebi vs. gibi özellikleri bilmenin elzem olduğunu bilmekteyiz. Biz bu tezimizde Kur'ân araştırmamızda önemli olan Fecr ve Mücâdele sûrelerinin örneklem olması hasebi ile tahlil edilmesini uygun gördük. Sûre tahlilleri sûreleri mana ve anlam bütünlüğü açısından mesaja uygun bir anlamı bulma çabası sağlarken usûl ve kaideler açısından diğer sûreleri değerlendirmede bir örneklik teşkil etmektedir. Nitekim Kur'ân gelişigüzel değil olgun bir Müslüman karakteri oluşturma noktasında tedrici bir eğitim sergilemiştir. Aşama olarak nâzil olan sûreleri müfessirler genel kabule göre mekkî-medenî olarak ikiye ayırmaktadır. Araştırmamızda bahsettiğimiz gibi aralarında muhteva ve usûl açısından farklar olan bu ayırmda mesaj ve muhatabı anlama açısından önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bağlamda biz bütünü anlamamanın parçalar olan sûreleri incelemekten geçtiğini düşünerek Mekkî ve Medenî sûrelerden, muhteva açısından da yakın olan iki sûrenin tahlil edilmesini tercih ettik.

2.Araştırmanın Amacı

Fecr ve Mücâdele sûrelerinin tahlili ile Mekkî-Medenî ayrımı görme, sûrelerin kimliğini binâ eden nüzul sebebi, nüzul zamanı, muhatap vs. gibi hususlar ile mesajı anlama noktasında adım atmak araştırmamızın temel amacıdır. Biz bu araştırmayı yaparken klasik ve çağdaş dönem tefsirleri incelerken kronolojik sıraya riayet etmemizdeki amaç rivâyetlerden gelen mânânın dirâyet tefsirlerindeki yansımalarını irdelereyerek mâna insicamını görmek olmaktadır.

Kur'ân Mekke'de inmeye başlayıp Medine'de tamamlanan ve olgun Müslüman karakteri oluşturma hedefindeki eğitimi ile dikkat çekmektedir. Mekkî sûrelerde medenî sûrelerdeki gibi mü'min-Müslümandan bahsedilemezken Medenî sûrelerde artık Müslüman, münafık, kâfir gibi ifadelendirmeler mevcut ve ceza-mükafat unsurları insanlara tebliğ edilip uyarı yapılmıştır. Bu açıdan sûreleri mekkî ve medenî değerlendirirken mesajın kime hangi hususlar üzerine nâzil olduğu açısından değerlendirmek önemlidir. Nitekim anlam bağlamı bağladığı gibi sûreleri mekkî-

medenî, zaman, mekan ve muhatap açısından değerlendirmek de bağlam oluşturmaktadır. Nitekim nüzul zamanı, nüzul sebebi ve muhatabı bilmek ilk anlamda mesajı anlamada ışık tutmaktadır. Bu bağlamda tahlil ile örneklem teşkil eden Fecr ve Mücâdele sûrelerini tahlil ederek kimlik oluşturup, Kur'ân'ı anlama noktasında kaynak araştırması yaparak hem kaynak edindik hem de bütünü anlama açısından parçanın yüklediği anlamları anlama üzerine bir adım atmış olduk.

Kur'ân incelendiğinde birçok manzarası olduğu görülecektir. Yine birçok müfessirin düşüncelerini kronolojik inceleyerek usûl olan tefsir ilminin geleneğe eklenen düşüncelerini görerek sûreye bütüncül bakma fırsatı elde etmiş bulunacağız. Bu bakımdan araştırmamızın değişen dünyadaki düşünce değişimi ve ilmî kalıpların özünde kalabilmesi açısından sûrelerin değerlendirilmesiyle Kur'an'ın maksadını, rivayet/dirayet destekli kalbî ve düşünsel olgunluk seviyemizle irdelemiş olacağız.

3.Araştırmanın Kapsamı

Kur'ân'ı anlamada Sûrelerin nüzul zamanı, nüzul sebebi, muhatap, zaman ve mekan açısından değerlendirmek mesajı anlama noktasında önem ifade etmektedir. Bu bağlamda sûreleri sadece mealen değil, rivâyet ve dirâyet tefsirleri ve çeşitli kaynaklar ile irdeleyip bütünsel bir sonuca gitmek, Kur'ân'ın mesajını uygun bulduğu mana ile değerlendirmede önemli olmaktadır. Ancak biz çalışmanın örneklem olması hasebi ile muhteva açısından benzer nüzul zamanı açısından ise farklı olan Fecr ve Mücâdele sûrelerini örneklem olarak tahlil ettik.

4.Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Tezimizin ana konusu olan Fecr ve Mücâdele sûreleri ile ilgili araştırmaları incelediğimizde; Fecr Sûresi ile ilgili Muhammet Coşkun İlahiyat Fakültesi dergisinde Aksâmu'l-Kur'ân başlığı ile yeminler üzerinden inceleme yaparken Süleyman Gezer İlahiyat fakültesi dergisinde 27-30. Âyetlerindeki Nefs-i mutmainne kavramının anlaşılma sorunu üzerinde çalışıp yayınlamıştır. Yine Murat Sülün Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisinde “Nefs-i Mutma’inne Ayetine Yeni Bir Yaklaşım” konulu makale yazmıştır. Biz bu tezimizde sûre tahlili ile klasik ve çağdaş tefsirleri kronolojik olarak inceleyip daha önce yapılan araştırmaları da irdeleyerek geniş bir çalışma sergilemiş olacağız.

Tezimizin ana konularından olan Mücâdele sûresi ile ilgili ise Mehmet Fatih Öztürk Yüksek lisans Tezi olarak sûrenin Din Eğitimi açısından önemini incelemiştir. Nursel Çelik “Temel konuları bağlamında mücâdele sûresi ve tefsiri” konulu Yüksek lisans tez çalışması ile Sûreyi temel konular üzerinden incelemiştir. Biz bu

çalışmada hem farklı tefsirleri kronolojik inceledik hem de Mekki-Medeni olan iki sûreyi tahlil ederek vahyin zaman, mekan ve muhatap açısından önemi ile inceleme yaptık. Tahlilini yaptığımız sûreyi mukayese ederken tedrici eğitim sergileyen Kur'ân'ı rivayetlerdeki etkileşimi ile değerlendirmiş olduk.

Fecr ve Mücâdele sûrelerinin tahlilinde öncelikle konunun bağlamı ve önemi açısından ilk bölümde Vahyin nüzul ortamı incelenmiş ve diğer iki bölüme zemin hazırlanmıştır. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise ilgili makale, Yüksek lisans ve Doktora tezleri, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi ve Klasik-Çağdaş dönem tefsirleri incelenerek konuya açıklık getirilmiştir.

Çalışmanın hazırlanmasında şekil yönünden Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün "Tez Yazım Kılavuzu" esas alınmıştır. Kaynak eserlerden yapılan doğrudan alıntılarda alıntıyı ana metinden ayırmak için soldan girintili ve bir satır arayla yazılmıştır. Dipnotlarda kullanılan klasik kaynakların ilk geçtiği yerde müelliflerin tam künyelerine, vefat tarihlerine, çeviren ve neşreden gibi esere ait diğer bilgilere de yer verilmiştir.

Bu çalışmalar sonucunda elde edilecek bilgiler ışığında "Fecr ve Mücâdele sûrelerinin tahlili" ortaya konulmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM I

VAHYİN NÜZUL ORTAMI

1.1.Arap Toplumunun Sosyal-Siyasal Durumu

1.1.1. Hicazın Coğrafi Konumu

Her insan bir dili, her dil de bir toplumu ifade etmektedir. Kur'ân, Arap toplumuna inmiş ve inerken Arapların örfü, âdeti ve anlam dünyası ile derin manada etkileşimde bulunmuştur.¹ Bu hitabı anlamak için ortamı ve muhatabı anlamak elzemdir. Bu bağlamda Kur'ân, nüzul sürecinde tedrici bir eğitim metodu sergilemiştir. Tedrici olarak nâzik olan Kur'ân'ın 23 yıllık sürecinin olması haliyle rivayetler aktarılması Hicaz Bölgesi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Rivayetlerden elde ettiğimiz bilgilere göre Mekke hem ticari hem de manevi öneme sahip bir bölgede iken ticari belde olma özelliği de dikkat çekilen yönüdür.² Yine Mekke, yeryüzündeki yerleşim yerlerinin merkezi ve Müslümanların kiblesi olmasından dolayı önemi artmıştır. Yine Müslümanların kiblesi olmasından dolayı Mekke'ye “ümmü'l-Kurâ” denmiştir.³

Hicaz, Yemen ve Necd'in ortasında, Kızıldeniz'e paralel bir bölgedir. Hicaz'ın kelime mânası iki şeyi birbirinden ayırmaktır. Hicaz coğrafi görünüşe göre farklı bir yapıya sahiptir. Bölgede dağlar, harreler, düz araziler, alçak kısımlar, vadiler ve çöller yan yana bulunmaktadır. Mes'ûdî Hicaz'ı kurak ve verimsiz yer olarak tarif etmektedir. Bu açıdan Hicaz'da birçok iklim mevcuttur. Hicaz'da kışları en soğuk geçen belde Taif'tir. Bölgenin çoğu yerinde kuraklık görülmektedir. Yağmurlar ise daha çok sonbaharda görülür. Kurak arazi yapıları uzantısında tarıma elverişli ve dolayısı ile yerleşime açık bazı vahalar bulunmaktadır. Orta, kuzey ve güney olarak 3 bölgeye ayrılan Hicaz'ın kuzey ve güney kısmı; Tebuk ile bugünkü Ürdün sınırı arası kuzey, Tâif ile Asîr (Yemen) arası da güney bölgeleridir. Diğerlerine göre yüksek ve dağlık olan güney toprakları daha bol yağış alır ve dolayısıyla tarıma daha elverişlidir.⁴ Mekke ise Faran Dağları'nın kuşattığı vadide denize uzak, sulak alanı bulunmayan, yağışları kıt, sıcak ve kurak iklimli bir bölgedir. Ancak düzensiz yağış ve konumu dolayısı ile tarihte birçok defa sel baskını yaşamıştır.⁵ Bu bağlamda su kaynağı bulamayan ve toplu

¹ Öztürk, Mustafa, *Kur'ân'ı Kendi Târihinde Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s. 208-209.

² Watt, W. Montgomery, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016, s. 27.

³ Bozkurt, Nebi- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mekke", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 555-563.

⁴ Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Hicaz", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 432-437.

⁵ Bozkurt-Küçükaşçı, "Mekke", XXVIII, 555-563.

yerleşmeye engel olan çöl iklimli Mekke’de bedevi dediğimiz insanlar, karye denilen yerlerde yaşamlarına devam etmektedirler. Bunların su kaynağı ve yaşam şartlarının iyi olan yerlerine ise Medine ismi verilmekteydi.⁶ Kur’ân’ın “ekin bitmeyen vadi”⁷ olarak nitelendirdiği karye/Mekke, çöl karakterli yapıya sahip ve tek kaynağı ve dışarıya akıntısı olmayan, Hz. İsmail’in nişânesi olarak kabul edilen zezem suyu önem ifade etmektedir. Allah, Hz. İsmail olayı ile hayat kaynağı suyu verdiği gibi Hz. İbrahim ile insanların güven ve bereketinden faydalandığı ve Mekke’yi emin belde kılmasına sebep olan beytullahı inşa ettirmiştir.⁸

İbrâhim, “Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah’a ve âhiret gününe inananları da çeşitli ürünlerle rızıklandır.” diye dua etmişti. Allah buyurdu ki: “İnkâr edene de az bir süre dünya nimetleri veririm, ama sonunda onu cehennemin azabına sürerim. O ne kötü bir sondur!”⁹

Âyette görüldüğü gibi Mekke, Hz. İbrâhîm’in duası ile insanların istifadesine sunulan yer olmuştur. Allah bu belde ile insanlara nimetler bahşetmiş ve iman etmeyenlere uyarıda bulunmuştur. Kureyş sûresinde bahsedildiği üzere ticaret dolayısıyla kültürel merkez haline gelen, ibadet şehri konumunda güvenli bir beldedir.¹⁰ Ticaret merkezi olan Hicaz Bölgesi,¹¹ Bizans ile Pers mücadelesinde önemli bir gelir bölgesi konumundadır. Ancak bu bölgede aşiretler halinde olan Arapların varlığı bölgeye hakim olmayı zorlaştırmaktadır. Arapları oradan uzaklaştırmayı hedefleyen Ebrehe Fil olayındaki amacının ilk bakışta Kâbe’yi yıkmak olduğu görülse de temel düşüncesinin bölgeye hâkim olmak istediği bilinmektedir.¹² Mekke, Fil olayında eabil ile korununca oldukça dikkat çeken, ticari olarak tercih edilen, insanların uğrak yeri olan ve güç elde etmek için de önem arz eden bir yer hâline gelmiştir. Yani Mekke ticaretinin büyümesi, insanların güven içerisinde olacakları Harem’in olması sayesinde olmuştur.¹³ Dolayısıyla Kureyş sûresinde de bahsedildiği üzere; yaz ve kış yolculuğu imkânı sağlama¹⁴ ve korkudan emin kılma¹⁵ Allah’ın onlara bir lütfu olmuştur. Ancak

⁶ Apak, Âdem, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Mekke Toplumu*, Kuramer Yayınları, İstanbul trs. , s. 35.

⁷ İbrâhim 14/37.

⁸ Kureyş 106/2-4.

⁹ Bakara 2/126; İbrâhîm 14/35.

¹⁰ Kureyş 106/2-4.

¹¹ Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Hicaz”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 432-437.

¹² Bozkurt-Küçükaşçı, “Mekke”, XXVIII, 555-563.

¹³ Watt, *Hz. Muhammed Mekke’de*, s. 27.

¹⁴ Kureyş 106/2.

¹⁵ Kureyş 106/4.

sorumlu tutuldukları ‘bu evin Rabbine ibadet etsinler’¹⁶ âyeti ile de şükretme görevi tevdi etmiştir.

İlahi hitabı anlamaya çalıştığımız toplumun coğrafi konumundan sonra Sosyo-Ekonomik yapısı da oldukça önemlidir.

1.1.2. Arap Toplumunun Sosyal Yapısı

Arap toplumunun genel yapısı kabilelerden oluşmuştur. Toplum; hür, mevâlî ve köle şeklinde üçe ayrılmıştır. Hürler de kendi içerisinde eşraf ve âvam diye ikiye ayrılmaktaydı.¹⁷ Köle ve cariyelere gelince onlar toplumun en alt tabakasını oluşturup birçok işte kullanılır, mal gibi alınıp satılırlardı. Bu kölelerin azâd edilenine mevâlî denirdi ve hür kimselerle evlenmeleri yasaklanmıştı.¹⁸ Câhiliyye Dönemi aile yapısı bugün yaşanan aile gibi değil, kabilenin bir alt bölümü olup kabileye bağlı yapıdaydı. Kabileye bağlı bu yaşantıya asabiyet denilmiş ve baba tarafından kabilelerin birbirleriyle kan bağı ile bağlı olurken dışarıdan gelen tehlikelere karşı yekvücut olmalarını sağlayan dayanışma ruhu olmaktadır.¹⁹ Asabiyet çöldeki yaşamın getirdiği doğal netice olduğu gibi hasımlara karşı kendilerini korumaları için temel güvenlik kaynağıdır.²⁰ Bu toplumda kabile üyesi olmak aile üyesi olmaktan çok daha önemli görülmüştür. Çünkü kabile büyük aile birliği olarak kabul edilmekteydi. Ataerkil yapıya sahip olan bu kabilelerde erkek çocuk savaşçı ve yiğit olmasından dolayı önemli konuma sahipti. Buna nazaran kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmeleri de görülen olaylardandır.²¹ Bu açıdan kadınların değersiz ve faydasız görüldüğü bir toplum oldukları da söylenebilir.

Arap toplumuna bakıldığında millet bilincinin olmadığı söylenebilir. Ancak bu şuura diğer milletlerle rekabete girdikleri zaman ulaşabilmişlerdir. Bu durum Emevilerin sonu Abbasilerin ilk asrına tekabül etmektedir.²² Cahiliye Arapları büyük buhran içerisinde idi; ancak bunun şuurunda değillerdi. Adam öldürme, içki, kumar, tefecilik vs. onlar için eğlence unsuruydu. Faiz de onlar için gelir kaynağı idi. Kimse kimseye faizsiz borç vermez, geciktiren de iki misli öderdi.²³ İnsanların birbirinin evine

¹⁶ Kureyş 106/3.

¹⁷ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 169-172.

¹⁸ Avcı, Casim, *Muhammedü'l-Emin Hz Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayâtı*, Hayy Kitap Yayınları, İstanbul 2008, s. 53-54.

¹⁹ Apak, Âdem, *Erken Dönem İslâm Târihinde Asabiyet*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2016, s. 39.

²⁰ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 24.

²¹ Nahl 16/58-59; Tekvîr 81/8-9.

²² Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 203.

²³ Mevlâna, Muhammed, *İslâm Yayılış Târihi*, Toker Yayınları, İstanbul 1971, s. 17-18.

izinsiz girmeleri de samimiyet ve iyilik olarak kabul edilirdi.²⁴ İslam bu yanlış uygulamaları ve putperestliği ortadan kaldırıp tevhid inançlı, devlet düzenli, kardeşlik ilişkili²⁵ bir toplum oluşturmak için yol göstermiş ve temelini Hz. Hz. Muhammed Medine’de atmıştır.

1.1.2.1.Aile Hayâtı

Aile câhiliye toplumunda bugünkü yapıya sahip olmadığı gibi kabileye bağlı küçük birim olarak sürdürülen bir kurumdur. Hitti’ye (ö. 1968) göre bir çadır bir aileyi, çadırlar topluluğu ‘hayy’ denen birliği, hayy üyelerinin hepsi ise kavmi oluşturmaktaydı. Kabile ise toplumun en üst mercii olmaktadır. Her aile kabilede bir birim iken eş ve çocuklar bu birimin parçası olarak kabile içerisinde statü belirlemektedir. Bu sosyal yapı içerisinde aile ve efradına verilen değer kabilevî anlayışın etkisi ile şekillenmektedir. Kadının toplumdaki yeri, kız çocuğuna bakış, ataerkil duruş gibi sosyal anlayışlar, toplumu oluşturan kabilelerin temel düşüncelerinden oluşmaktadır. Kabileye mensup bireyler bu düşüncelere uymadıkları takdirde toplum tarafından ayıplanır hatta ait olmadığı düşünceleriyle toplumdan dışlanırlardı. Bu dönemde aile, temel değerler olan sevgi ve saygıdan yoksun bir haldeydi.²⁶

Tebliğ başladığı dönemde kadın değersiz bir varlık olarak görülüp siyasette ve erkeklerle istişarede Kadınların hiçbir aktif yanı yoktu.²⁷ Kabilevî yapıya sahip olan ve çöllerde yaşayan Araplar savaşçı özellik kazanırken erkeğin gücünden çok fazla yararlanmış hatta savaşa en çok erkek evlat dâhil eden kabile üyeleri üstün statüye sahip olmuştur. Arka planda kalan kadın daha az ilgi görmüş ve erkek çocuğu doğan baba şenlik yaparken; kız çocuğu olan babanın yüzü kararır²⁸, utanır ve kızlarının felaketini hazırlardı.²⁹ Kadına değer vermeyip utanç duymanın sebeplerinden biri de hat safhada olan kabileler arası savaşlardı. Bu savaşlarda kadınlar ve küçük kız çocukları esir düşüp cariyeye olarak elde tutulur, alınıp satılırdı. Namuslarına çok düşkün olan Araplar için bu son derece onur kırıcı olmaktadır. Kızlarını bu şekilde savunmasız görüp öldüren

²⁴ Bakara 2/189.

²⁵ Hucurât 49/10.

²⁶ Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliyye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1997, s. 129-135.

²⁷ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997, s. 117.

²⁸ Nahl 16/58-59.

²⁹ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 118.

Arapların varlığı sık görülen bir durum değildir.³⁰ Arap şiirlerinde kadın, içki ve eğlence ile anılsa da iffet ve namusu ile çokça yer etmiştir.³¹ Namusu ve şerefi ile övülen Huveylid kızı Hatice, Utbe kızı Hind, Alkame kızı İmre, Ka'b kızı Ümmü Umâre, Hâris kızı Ümmü Hâkim ve meşhur Arap şâiresi Hansâ³² bunlardan birkaçıdır.

İslam öncesi Araplarda aile müessesesinin günümüz yapısından yoksun temellerle kurulduğu görülmektedir. Nitekim kadın ve aile sıkı bir bağ içerisinde iken kadına ve kız çocuklarına verilen değersizlik aileyi erkekten ibaret görmekteydi. Aile temelinin atıldığı nikâh uygulamasına bakıldığında baba evladını kim ile isterse onunla evlendirir ve bu daha çok yakın akraba ile gerçekleşirdi. Ancak bu durum kabile dışı evlenmeyi yasaklı hale getirmemiş dışardan gelen kadını kabileye dâhil etmiştir. Arap toplumunda nikâh tek türlü olmamakla birlikte İslâm'ın kabul etmediği türlü âdetlerle karşımıza çıkmaktadır. Meselâ; seçkin bir soya, akıllı bir oğlan çocuğuna sahip olmak isteyen kişinin eşini bir başkasına sunması İstibdâ nikâhı; iki erkeğin eşlerini değişmesi bedel nikâhı; hür kadınların gizliden zina yapması Hıdn nikâhı gibi İslam'ın kesin olarak reddettiği nikâh çeşitleri olarak görülmektedir.³³

Aile kabilenin bir birimi olmasına karşın kabileyi etkileyen küçük parçalar olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim günümüz toplumunda da görülmektedir ki kişi ailesi ile onurlanır, ailesi ile yol alır. Aile üyelerindeki sapmalar yıkılmaya yüz tutmuş binalara benzediği gibi düşünsel ve dini bağlamda olan ayrışmalar da Cahiliye Dönemi'nde büyük bölünmelere yol açmıştır. Ailenin dağılmasına karşı çıkmaya çalışan köklü yapıdaki Araplar, İslâm'ı kabul eden üyelerine kızgınlıkları ile İslâm'a olan kinleri bilinenden çok ayrı sebebe dayanmış olmaktadır. Güç ve ihtiraslarından vazgeçmeyen pragmatist kesimlerin aileleri yıkılmış ve Bedir'de kardeş kardeşe kılıç çekmesi ile ne kadar çetin bir mücadelenin olduğunu açık beyan göstermiştir. Aile kurumuna çok önem veren İslâm aileyi, Tevhid inancını hâkim kılacak toplumun alt yapısı olarak görmüştür.³⁴ Ailenin temel yapıtaşı olan kadın tarihte ifrat ve tefritten kurtulamamışken İslam aynı zamanda kadın erkek ilişkisinde de ifrat ve tefritten uzak tutarak yaratılmışlar arasında bir mizan kurmuştur.³⁵ Bütün bu verilen değer ve yaşanan olaylara nazaran İslâm evliliğe çok önem vermiştir. Nitekim Peygamber

³⁰ Alan, Hüseyin, *Siyerin Gölgesinde- Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan-*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, s. 151.

³¹ Yolcu, Mehmet, *Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi*, Denge Yayınları, İstanbul 2005, s. 153.

³² Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleri ile Câhiliyye*, Ribat Yayınları, Konya 1990, s. 206.

³³ Altıntaş, *Bütün Yönleri ile Câhiliyye*, s. 122.

³⁴ Aydın, Mustafa, *İslâm'ın Târih Sosyolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2015, s. 192-194.

³⁵ Dikmen, Mehmet, *İslâm'da Kadın Hakları*, Türdav Yayınları, İstanbul 1994, s. 36-37.

efendimizin çok bilinen hadisinde sâlih bir evlilik yapan Müslümanın imanının yarısını tamamlamış olduğu müjdesi de âşikardır. Evlenmeyi özendirdiği gibi boşama fiilinin Allah katında en çirkin helal olduğunu bildirmesi de evliliğin Allah indinde ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu da açık beyan göstermektedir. Aile kurumunu bozan zinâ kesin kes yasaklanırken kadını zora sokan câhiliye âdeti zihar uygulaması da Kur'an'da âşikar olunduğu üzere reddedilmiş ve caydırıcı cezalar verilmiştir.³⁶

1.1.2.2.Kabile Asabiyeti

İslam öncesi Araplarda devlet yönetiminden ziyade örf ve adet dayanaklı kabilevî yönetim sergilenmektedir. Araplarda sosyal yapı sırası ile şa'b, kabile, imâre, batn, fahz, fasîle şeklindedir.³⁷ Hadarî ve bedevî olarak ayrılan Araplar³⁸ çoğunlukla savaşçı özellik sergilemektedirler ki bulundukları coğrafyada üstünlük kurma ve ganimet elde etmeleri bağlamında yağmalamalar çok fazla kendini göstermiş ve bu savaşlara 'Eyyam'ul-Arab' demişlerdir.³⁹ Güçlünün güçsüzü ezdiği bu ortamda, kabileler arası koruma hâkim iken ticaret ile uğraşan kabileler kervan güvenliği için yine büyük kabilelerden koruma almaktadır. Ancak güçlüler arasında olan üstünlük çabasında uzun yollu kervan ticareti için "ilaf" adını verdikleri anlaşmalar ile diğer büyük kabileler ve devletlerin desteği alınmaktadır. Bu üstünlük savaşı olan ortamda ekonomik düzenlerini bozmamaları adına hac günleri olan haram aylarda savaş yapmak yasaklanmıştır. Bu aylarda hac için gelen hacılara panayırlar düzenlenip ticari malları alınıp satılırdı. Hicaz Arapları hacılardan büyük kâr elde ettikleri gibi dünya ticaret merkezlerinden biri olup dünyaca tanınmış ve saygı duyulur hale gelmiştir. Bu Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarında yapılan istisna savaşlara ise "Ficar Savaşları" denmiştir.⁴⁰

Kabileler genellikle ortak çıkarlar etrafında toplanmış gruplardan oluşmaktaydı.⁴¹ Kabile üyeleri uygunsuz hareketler yapmaları durumunda kabileden atılmaları söz konusu idi. Kabileden atılan üye başka kabilenin üyesi olabilmekteydi. Ancak kabileden atılma, kabileye alınma pratik bir şekilde olmadığı gibi kabile

³⁶ Mücâdele 58/1-4.

³⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1971, IV, 316-319.

³⁸ Sariçam, İbrâhim, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara 2015, s. 35.

³⁹ Alan, *Siyerin Gölgesinde- H. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan-*, s. 176.

⁴⁰ Sariçam, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 39.

⁴¹ Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre H. Muhammed'in Hayâtı*, çev. Mehmet Yolcu, Yarın Yayınları, İstanbul 2019, I, 146.

üyelerinin toplandığı mekanda danışma kurulu ile işler yürür ve milliyetçi bir yapı sergilenerek kararlar alınırdı. Araplar milliyetçiliği; koruyup kollama olarak görüp birbirlerini haklı haksız savunurken kabilenin varlığını ve devamlılığını sağlamak temel amaçları olmuştur. Câhiliye Dönemi deyince akla gelen temel unsurlardan biri Veda Hutbesinde kaldırılmaya çalışılan kan davasıdır. Araplar kan davasını kutsal görev saymış ve öldürülen üyenin ya mislini ya da diyetini alırlardı. Sorun çözülmeden sessizlik sağlanmazdı.⁴²

Bir güç unsuru haline gelen kabilelerin, yönetimi ihtiraslarına göre sergiledikleri gibi kabile üyelerinin kendilerine bağlılığını korumak için tebliğe başlanan İslam dinini, menfaatlerine ters düşmesi durumunda diğer kabileler ile etkileşime geçerek bu dine düşmanca tavır takındıkları bilinmektedir. Güç sevdasına düşen bu kişilere “mele” denmiştir. Maddi-manevi unsurları iki dudağının arasında bulunduran mele grubu yaptırım gücünden çok, ahlaki otorite sağlarken⁴³ yönetimde söz alacak olan dinin hükümlerini, yönetimi paylaşma olarak gördüklerinden ilk aşamada Hz. Muhammed’e bu davadan vazgeçmesi için tekliflerde bulunmuşlar ancak istediklerini elde edemediklerinde tüm kabileler anlaşıp Hz. Muhammed’i öldürme fikrine girmişlerdir.

1.1.2.3.Sosyal ve İdari Düzen

Mekke’yi kuran mücemmi lakaplı, peygamberimizin atası Kusay b. Abdilapıdır, Kusay, yönetimi oligarşik hale getirdi ve şehir devleti olan Mekke’yi on aile tarafından yönetmekteydi.⁴⁴ Danışma meclisi olan Dar’un-Nedve’de devlet işleri konuşulurken kırk yaşına gelen bilgili kişilerden görüş alınarak istişareye gerekli ehemmiyet gösterilmiştir. Belli bir yönetim düzeni olan Mekke’de güçlü asabiye sahip kişilerin sözü geçmekteydi. Daha önce bahsettiğimiz gibi “Mele”⁴⁵ adını verdikleri bu önemli şahsiyetler hem otoriteyi etkileyen yapıya sahip idi hem de toplumun düşünsel kabullerini yöneten güçteydi. Genel kabule aykırı, menfaatlerine ters gelen düşünceleri halkın zihnini bulandırmadan ortadan kaldırma hedefinde olan mele grubu, Kur’ân’ın, anlayan ama inkârda inat eden topluluk diye ifade ettiği kesim olmuştur. Mekke’de mele dediğimiz yürütmeye hâkim kesim, düzeni kurma ve devam ettirme de önemli

⁴² Derveze, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayâtı*, I, 150-151.

⁴³ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 37.

⁴⁴ Kılınçlı, Sami, *Nuzûl Sürecinde Müslümanların Gayri Müslimlerle ilişkileri*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2018, s. 26-28.

⁴⁵ Watt, *Hız. Muhammed Mekke’de*, s. 33.

konumda idi. Müşriklerden kendi düşüncelerine ve toplumsal statülerine ters gitmesi durumunda Hz. Muhammed'e sert tepkiler veren Ebû Cehil, Ebû Leheb, Ebû Süfyan bu yönetimin önemli parçalarıydı. Tepkileri büyüyüp Peygamber ve taraftarlarını dışlayan mele grubunun varlığı toplumun temsili olan belli bir gücün var olduğunu göstermektedir.

Kâbe'yi koruma görevinin Kureyş kabilesinde olması kendilerini diğer kabilelerden ayrı bir konuma getirmiş ve Fil Olayı ile de Mekke, dolayısıyla Kureyş Allah'ın koruduğu güç olmuştur. Mekke'nin önemli ölçüde ekonomik yapısını oluşturan ticari faaliyet iken bu faaliyetteki büyük paya sahip hac zamanındaki panayırlara teşvik ve gösterilen ilgiler için Kusay, *rifâde* adında vergi toplama kararı almıştır. Misafirlere gösterilen ilgi sayesinde Mekke halkı diğer coğrafyalarda misafirperverliği ile konuşulmuş ve ilgi görerek tercih edilen yer olmuştur. Kusay vefat edince yönetim oğullarına geçmiş ve riyâset, rifâde, sikâye, hicâbe, sifâre, ukâb gibi görevler paylaşılmıştır.⁴⁶

Mekke her alanda tanınır ve tercih edilen yer olurken oluşan problemlere karşı yönetsel kararları oldukça etkin kullanmıştır. Kan davaları, miras, evlenme, ticaret, mülkiyet hakkı gibi problemler örf-âdet, gelenek ve göreneklere bağlı mercîlere taşınıp karara bağlanma yoluna gidilmiştir.⁴⁷ Bu davalar isteğe bağlı olup sadece şehirlerde değil; köylerde de kendini göstermiştir. Ancak güçlünün güçsüzü ezdiği bu toplumda adaletli bir yönetimin sergilenmesi tartışılır olmaktadır. Nitekim ticarî kayba uğrayan Yemenli tüccarın hakkını As b. Vâil'den(ö. Ms. 620) almak için Hz. Muhammed'e yönlendirilmesi ve insanlardan üstün olan imtiyazlı Ahmas grubu⁴⁸ ile insanları yöneten ve kurallar koyup haram ayları dâhi kendi çıkarlarına göre erteleyen eşrafların varlığı adâlete riâyet etmediğini göstermektedir. Günümüzdeki gibi teşkilatlı bir yönetim sergilenmese de kabile anlayışının biraz gelişmiş hali ile karşımıza çıkan Mekke idari düzeni, şehrin önemli bir konuma yükselmesi açısından oldukça etkili olmuştur. Nitekim hizmetlerin dağıtımı eksiksiz bir çalışma yapmayı sağlamış ve kendilerine Ahmesî diyen Mekkeli müşrikleri daha da gösterişli hâle getirmiştir⁴⁹ ki müşrikler menfaat sağlamaları açısından kesip dağıttıkları kurbanları Allah adına yaptıklarını söylemişlerdir.

⁴⁶ Riyâset, reislik görevi; Rifâde, Hacca gelenlerin karnını doyurma görevi; Sikâye, Hacca gelenlere su verme görevi; Hicâbe, Kabenin perdedarlığı ve bakımı görevi; Sifâre, sefirlik görevi; Ukâb, Sancak kaldırma görevidir. Bakınız; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 28-32

⁴⁷ Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayâtı*, I, 212.

⁴⁸ Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayâtı*, I, 216.

⁴⁹ Uslu, Recep, "Hums", *DİA*, İstanbul 1998, XIIIIV, 364-365.

1.1.3. Arap Toplumunun Ekonomik Yapısı

Arap Yarımadasının coğrafi konumu, yaşam şartları ve iklim özellikleri ekonomik yapısında önemli etkenler arasındadır. Sıcak ve kurak iklim yapısına sahip olan Mekke’de tarım⁵⁰ ve hayvancılık yapılmadığı için halk ekonomik faaliyetini çoğunlukla ticaretle sağlarken savaşırlardan gelen ganimetler de ekonomilerine büyük ölçüde destek sağlamıştır.⁵¹ Güney Arabistan’a baktığımızda özellikle Yemen taraflarındaki su kanalları ve denize yakınlık, iklimi tarıma elverişli kılarak bölgenin ekonomik yapısını ve doğal olarak sosyal durumunu da etkilemiştir.⁵² Tarımın sınırlı bölgelerde yapıldığı bilinen Arap Yarımadasının ekonomisinde hayvancılık büyük öneme sahiptir.⁵³

Mekke, Hicaz’ın diğer yerlerine göre iklimi daha elverişsiz, yer altı suları olmadığı gibi yağmurun nadir ancak, sel getirecek şekilde yağdığı ve bu nedenle tarımın da olumsuz etkilendiği bir yerdir. Bundan dolayı Mekke halkı tarımdan ziyade yaz-kış, karada ve denizde ticaret ile uğraşmıştır.⁵⁴ Mekke’nin bu özelliklerinin Kur’ân’da da zikredildiğini görmekteyiz.⁵⁵ Mekke’de ticaretin öne çıkması ve bu konuda kabiliyetli olmasında Kureyş’in önemli etkileri olmuştur. Kureyş kabilesi liderlerinden Hâşim b. Abdülmenaf ilk defa yaptığı İlaf adındaki anlaşma ile yaz ve kış ticareti yapılmış⁵⁶ ve ardından gelen Hâşim’in kardeşlerinden Muttalib Yemen’e, Abduşşems Habeşistan’a ve Nevfel İran’a giderek bu ülkelerin hükümdarları ile benzer anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmaları dönüşünde de ticaret güzergahlarındaki kabilelerle saldırmazlık anlaşmaları imzalamışlardır.⁵⁷ Bu sayede hem güvenli ulaşım yapılmış hem de dünya genelinde tanınıp Mekke’yi ticaret merkezi haline getirmiştir. Ahmesîlik(Hums)⁵⁸ kurumu etkisi ile de kendilerine ayrıcalık tanıyan Mekkeliler, haremde ayrıcalıklı bir toplum olarak

⁵⁰ Watt, Hz. Muhammed Mekke’de, s. 26.

⁵¹ Büyükcoşkun, Kudret, “Arabistan”, *DİA*, Ankara 1991, III, 250-251.

⁵² Yıldız, Hakkı Dursun, “Arabistan”, *DİA*, Ankara 1991, III, 253.

⁵³ Demircan, Adnan, “Son Peygamber’in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları”, *Câhiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. Ahmet Yaman, Fecr Yayınları, Ankara 2007, s. 41.

⁵⁴ Derveze, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayâtı*, I, 59.

⁵⁵ İbrâhîm 14/37, Kureyş 106/1-4.

⁵⁶ Hamidullah, Muhammed, “El-İlaf veya İslâm’dan Önce Mekke’nin İktisâdî-Diplomatik Münâsebetleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. İsmail Cerrahoğlu, cilt: 9, sayı: 1, Ankara 1961, s. 216-218.

⁵⁷ Hamidullah, Muhammed, “İLÂF”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 62-63.

⁵⁸ Hums Mekkelilerin kendilerini ayrıcalıklı olarak gördüğü ve bununla Arafat’a gitmelerine gerek olmadığını dile getirdikleri kurumdur. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Uslu, Recep, “Hums”, *DİA*, İstanbul 1998, XIII, 364-365.

insanlara ikramlarda bulunup onları hoşnut etme yoluna gitmişlerdir.⁵⁹ Bu da dışardan gelen insanların şehirlerine döndüklerinde yapılan bu güzel muameleyi anlatması ile ticari anlamda iyi ilişkiler kurulmasını sağlamıştır. Kureyşliler, kuzeyde Akdeniz ülkeleri, Suriye, Filistin, Anadolu sahilleri ve Kuzey Mısır ile baharat ve diğer önemli bazı mahsulatın yetiştiği bölgeler arasında irtibatı sağlamaya başlamıştır.⁶⁰ Bu dönem Mekkelilerin ticarete en parlak oldukları dönemdir. Güvenli bölge olan Mekke’de panayırlar kurulur ve diğer ülkelerden gelip ticaret yapanlardan da 1/10 oranında⁶¹ vergi alınması Mekke’ye büyük ölçüde ekonomik destek sağlamıştır. Ticari faaliyetin ekonomiye destek olmasından dolayı ülkelere gelen insanlara büyük ilgi gösteren Mekke halkı diğer ülkelerde şanını daha da artırırken sempati kazanmıştır. Mekkelilerin ticari gelirlerini artıran seyahatlerin yanı sıra Hacılar da büyük fayda sağlamıştır.⁶² Hac mevsimi genel olarak Arabistan, özel olarak Mekke’nin ticaretini oldukça geliştirmiş, yılın her ânında Kâbe’yi ziyarete gelenler ile ticaret canlı tutulmuştur. Mekkelilerin ticaretlerini devam ettirmek için dikkat ettikleri bir diğer durum ise Haram aylardır. Bir kişi babasını öldüren adama rastlasa bile ona dokunmazdı.⁶³ Haram aylarda Ukaz, Zülmecaz ve Mecenne panayırları kurulmuş ve gelen hacıları hacca ve alışverişe teşviki için çeşitli faaliyetler düzenlemişlerdir.⁶⁴ Mekkeliler Şaban ve Ramazan aylarını da haram kabul etmişlerdir. Cevad Ali’ye(ö. 1987) göre bunun sebebi Nesî uygulamasıdır. Bununla ticari mallarını daha rahat satma noktasındaki zaman esnekliğini sağlayıp elde ettikleri mahsulü mevsiminde satma olanağı elde etmişlerdir.⁶⁵ Haram aylar İslam geldikten sonra da kabul görmüş bir uygulamadır ki Peygamber haram ayda, elde edilen ganimet için, “Ben sizden böyle bir şey istemedim.” deyip ganimet almayı reddetmiş ve Kur’ân’da ayların sayısının on iki ve bunlardan dördünün haram ay olduğu, bu aylarda savaşmanın yasaklandığı zikredilmiştir.⁶⁶ Ancak devamındaki âyette Nesî uygulaması ise reddedilmiştir.⁶⁷

⁵⁹ Derveze, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayâtı*, I, 52.

⁶⁰ Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi*, çev. İsmâil Yiğit-Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, I, 85.

⁶¹ Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s. 13.

⁶² Corci, Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Târîhi*, çev. Nejdett Gök, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, I, 48.

⁶³ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, sad. İsmâil Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Zehraveyn Yayınları, İstanbul trs. , IV, 332.

⁶⁴ Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Târîhi ve Câhiliyye Çağı*, s. 100-101.

⁶⁵ Fayda, Mustafa, “Nesî”, *DİA*, Ankara 2006, XXXII, 578.

⁶⁶ Tevbe 9/36.

⁶⁷ Tevbe 9/37.

Arapların bir diğer ekonomik kaynağı ise elde ettikleri ganimetlerdir.⁶⁸ Araplar su kaynaklarını, verimli toprakları ve liderliği elde etmek için kabileler arası savaşlar yapmışlardır. Ficar Savaşları ve Eyyâmu'l-Arap bunların birkaçıdır. Onların bu savaş tutkuları şiirlerine yansıdığı için şiirlerinden savaş hakkında bilgiler elde edilmektedir. Watt, (ö. 2006) 'Sürüleri yağmalama, Araplar için milli spordur.' der.⁶⁹ Araplar saldırdıkları kabilelerin kızlarını ve çocuklarını esir almakta ve diğer kabilelerden de aynı ataklar gerçekleşirken güçsüz olan kabileler güçlü olan kabilelerin himayesine girmektedir. Ganimet alma, İslam geldikten sonra da devam etmiştir. Enfâl sûresinde bu ganimet paylaşımı açık bir şekilde bildirilmiş ve savaşta komutan hakkı olan safiyy uygulamasını da Hz. Peygamberin Hayber Savaşı'ndan sonra esir alınan Hz. Safiye'yi bu yolla eş olarak alması üzerinden görmekteyiz.⁷⁰

Kısacası ekonomik faaliyetler bir toplumun yaşam şartlarını etkileyen dolayısıyla toplumsal yapısını belirleyen temel faktör olduğu söylenebilir. Kur'ân, dini anlamda bir mahsuru olmadığı müddetçe Arapların bu faaliyetlerine herhangi bir engel getirmezken, insanlığa aykırı uygulamaları bazen ıslah etmiş bazen de bütünüyle sıkıntılı olan uygulamaları ilga etmiştir. Ekonomik faaliyetlerin sosyal yapı üzerinde etkisi olduğunu söyledikten sonra Kur'ân'ın muhatap kitlesini daha iyi anlamak için düşünce yapıları üzerinde incelemede bulunacağız.

1.1.4.Arap Toplumunun Düşünce Yapısı

Dilin kullanımı düşüncenin yapısal özelliklerini sembolize etmektedir. Nitekim edebi kitaplar incelendiğinde tarihsel bağlam hakkında bilgi veren üslup ve kelime dağarcığı, yaşayan bireylerin kaleme aldıkları metinlerde temsil edilmektedir. Araplar üzerinden değerlendirdiğimizde Arap metinleri, şiirleri ve Kur'ân dili bağlamında fesâhat ve belâğat açısından üstün olan Arap toplumunda dil, önemli yer edinmektedir. Ancak ümmi olan kesim de bir hayli fazla olduğu gibi okuma yazma konusundaki eksikliğe bağlı olarak bilimler ve mârifetler de dar alanda olmaktadır.⁷¹ Dönemin düşünsel faaliyetlerini yetenekli oldukları şiir ve kısa metinlerden görmekteyiz. Toplumda yetenek unsuru olan şiirler için yarışma düzenlenir ve en güzel yedi şiir Kâbe duvarına asılırdı. Yedi şiir sâhibi şâirlerin bulundukları kabîleler de durumdan oldukça

⁶⁸ Ateş, Ali Osman, *Asr-ı Saadet'te Dinler ve Gelenekler, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, ed. Vecdi Akyüz, Beyân Yayınları, İstanbul 2006, II, 67.

⁶⁹ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 27.

⁷⁰ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 233.

⁷¹ Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayâtı*, I, 248.

istifâde edip toplumsal statülerinde göğüs kabartacak duruma gelirlerdi. Nitekim her kabilenin bir şâiri olduğu gibi şâiri olmayan kabile değer görmezdi. Çünkü şâir kabilenin üstün özelliklerini dile getiren, yayan ve toplum tarafından itimat edilen konuma sahipti.⁷² Kabileyi üstün kılan özelliklerden biri de soy asaleti idi. Araplar, Ataları ile övünür, Asabiyetleri ile saygı beklerdi. Arap geleneğine göre yeni tanışılan kişiye nesep sorulur, hakkında bilgi olunmaya çalışılırdı. Abdullah b. Selâm'ın(ö. Ms. 663) Medine döneminde peygambere; “Allah diyorsun ama senin Rabbinin nesebi nedir?”⁷³ sorusu somut manada zihinsel düşüncüyü gösterirken peygamberin İhlas sûresi ile verdiği cevap, dönemin inanç unsurlarına topyekûn bir cevap niteliği taşımaktadır. Bu sûre ile yine anlamaktayız ki tedrici olarak inen Kur’ân âyetleri muhatap kitlenin düşünsel ve dilsel bakımdan anlayacağı üslupta ve canlılıktadır. Ancak söz, muhatap kitlenin kalbinde canlanırken her kalp, dilin anlam dünyasındaki tercümânı olmaktadır.

Araplar her şiire önem vermezdi. Onlar en güzel şiir yazarları seçer ve yetenekli gördükleri şâirlere üstün sıfatlar atfederlerdi. Araplar, şâirlerin bir cini olduğunu ve o cinlerin gâipten haber getirip şâirlerin kalbine ilham ettiklerine inanırlardı. Onlar, Kur’ân âyetlerini inkâr ederken Peygamberin şâir, mecnun, âyetlerin ise gâibten gelen haber olduğunu savunurlardı. Bunun üzerine Kur’ân’da, “Biz ona şiir öğretmedik. Bu onun için gerekmez de.”⁷⁴ ve “... O, bir şâir sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz. Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz. Âlemlerin Rabb’inden indirilmiştir,”⁷⁵ diyerek müşriklere cevap vermiştir. Bir okur-yazar gibi okuyup insanlara tebliğde bulunan peygamberin bu derece derin mânâlı âyetler okuması dikkat çeken ayrı bir nokta olmuştur. Hanefî Palabıyık’ın Peygamberin ümmî olmadığı⁷⁶ görüşünün aksine Hz. Muhammed’in ümmî olması ve bir şâirden daha etkin, bir yazardan daha bilgili olarak âyetleri okuması onun bir mecnun ya da şâir olmadığı düşüncesini akla getirmekle birlikte ümmilik, kendisine Ehl-i Kitap’tan eser verilmediği manasında da kullanılmaktadır. Ancak Câhili’ye Dönemi Arapları için, ümmî olan bir insanın bu derece üstün fesâhat ve belâğatta eser getirmesi olanaksız idi. Akıl idrak edemediğini inkâr ettiği gibi müşrikler, inat ve hevesine yenik düşüp muhtelif manalar yükleme yoluna girmiştir. İnkârda ve şirkte ileri boyuta giden toplum, adâlet timsâli

⁷² Sariçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 42-43.

⁷³ Mukâtil b. Süleyman, Ebu’l-Hasan el-Ezd el-Horasani el Belhi, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Müesseseti’l-Tarihi’l-Arabî, Beyrut 2002, IV, 913-916.

⁷⁴ Yâsîn 36/69.

⁷⁵ Hâkka 69/38-43.

⁷⁶ Palabıyık, Muhammed Hanefî, “Câhiliyye Dönemi ve İslâm’ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2007, sayı: 27, s. 35.

olan ancak sapık hayatlarına ters âyetler inince menfâtlerine aykırı düştüğü için inen bu âyetleri ve kendilerine ders olacak içerikteki örnekleri eskilerin masalları⁷⁷ diyerek yok saymışlardır.⁷⁸

Dil, bir toplumun düşünce çemberini çizmekte ve hayatın işleyişini etkilemektedir. “Bir dil bir insan” dediğimiz gibi farklı dillerden gelen düşüncüler derin araştırmalara sevk etmektedir. Bu bağlamda ticaret merkezi olan Hicaz Bölgesindeki farklı dil ve kültürlerden insanlarla etkileşim sonucu edinilen bilgi ve öğrenilen diller, kültürel bağlamda birçok alanın hâkimi olma konusunda Araplara yol göstermektedir.⁷⁹ Diğer kültürler ile etkileşime giren Araplar, farklı dinler ve toplumlar hakkında oldukça geniş bilgilere sahip olmuşlardır. Nitekim İslam tebliğ edilirken muhatap kitleye hâkim olduğunu dile getirip farklı dinler üzerinden örneklemeler sunulmaktadır. Dilin bir iletişim aracı olduğu bilinirken bir kültür taşıyıcısı olduğu da unutulmamalıdır ki dil, toplumu zengin kılan ve diğer topluma kültürel bağ ile bağlayan temel araçtır.

Bilindiği üzere tebliğin başladığı zamanlar Mekke toplumu bir taraftan putlara taparken diğer yandan kumar, fuhuş gibi kötü alışkanlıklarına devam etmekteydi. Peygamber tebliğe başladığı zaman ilk aşama olarak, dayandıkları ve ticari gelir elde ettikleri putlara engel olacak tevhid ilkesini dile getirmekten ziyade ahiret inancı tebliğ edilmiştir.⁸⁰ Tevhid ilkesi bahselip menfaatlerine dokunan Peygamberin tebliğini engellemek için ilk zamanlar amcası Ebû Tâlib ile anlaşmaya sonraları ise peygambere teklif götürme cihetine gittiler ve daha sonra ise onu öldürme kararı dahi aldılar. Bu çabalar da menfaatlerine giden yol kesilince onların birçok şeyi yapabilecek moda girdiğini gösterirken ayrıca putların ve alışkanlıkların hayatlarına ne kadar sirâyet ettiğini de göstermektedir. Kâbe korumalığını yapıp ticari olarak da faydalanma arzusu ile insanlara iyi davranan, asil, cesaret örneği olan Mekke halkı, Hz. Peygambere iftira atacak kadar alçaltıcı hareketlere dâhi girişmişlerdir. Bu iftiraların bir sebebi kabilevi kıskançlık olacak ki Hz. Peygambere yalancı, kâhin, sâhir vs. derken kendileri “Muhammed muhakkak bundan uzaktır,” demişlerdir.⁸¹

1.1.5.Hz. Peygamberin Hayatına Genel Bakış

İlahi hitabın bir insanın dilinde kelam olması, metnin anlaşılmasındaki değer

⁷⁷ Kalem 68/15.

⁷⁸ Derveze, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayâtı*, I, 491-493.

⁷⁹ Derveze, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayâtı*, I, 258.

⁸⁰ Gölcük, Şerafettin, *Kur’an ve Mekke*, İz Yayınları, İstanbul 2011, s. 27-28.

⁸¹ Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 95-99.

kadar mübelliği anlamak da ehemmiyet ifade etmektedir. Nitekim metnin sözsel anlatımdan farklı birçok yanı olmaktadır ki hitap sözün gittiği yeri ifade etmede açıklayıcı olurken metin anlam üzerinden açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda öncelikle biz mübelliğin beşeri yönü, Mü'minler ve diğer dinlerle olan ilişkileri ve peygamberliğine dair bir incelemede bulunmanın önem ifade ettiğini düşünmekteyiz.

1.1.5.1.Mü'minlerle Olan İlişkisi

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de peygambere itaati emrederken tebliğin tasdiki ve eğitimin tatbiki açısından oldukça net tavırlar koymuş ve gelişimsel anlamda muhatabın kitlesel sorunlarına cevap bulurken elçinin sosyolojik ve psikolojik durumunu da arka planda tutmamıştır. Nitekim bir insan olan Hz. Muhammed'in insani ihtiyaçları ve ev huzuru açısından kendisini her an ulaşılır ve sürekli meşguliyet hâlinde tutan davranışlardan ashabın kaçınması için;

Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlanmanız ebediyyen söz konusu olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahtır.⁸²

Âyeti nâzil olmuş ve Hz. Muhammed'in yoğun bir tebliğ sürecinde hassas bir durum olan Resul ve ashab arasındaki çizgi biraz olsun belli edilmiştir. Nitekim âyette de buyrulduğu üzere Resûl'ün evine girip çıkarken dikkat edilmesi, gereğinden fazla oturulmaması gerektiği zikredilmiştir. Hassas bir şekilde ashabı uyaran Kur'ân âyetleri, peygamber tepki verdiğinde muhatabın gönül âlemini yıkma durumundan elçiyi muhafaza etmiştir. Tedrici olarak nâzil olan Kur'ân âyetleri muhatap aldığı kitlenin aklı ve kalbî seviye farklılığına dikkat edip hassas bir eğitim süreci sergilemiştir. Nitekim genişleyen îman halkasında ashabın bilgi ve tecrübe seviyesi oldukça farklılık göstermektedir. Bu farklılık Resûl-Sahâbe ilişkisinde aksaklık meydana getirebilmektedir. Çünkü toplumsal olarak peygambere ve tebliğe olan hassasiyet oldukça zayıf kalabilmektedir ki âyette, Allah'ın ve peygamberin önüne geçilmemesi,⁸³

⁸² Ahzâb 33/53.

⁸³ Hucurât 49/1.

seslerinin peygamberin sesini bastırmaması gerektiği⁸⁴ ve Peygamberin duvarın arkasından dahi olsa bağırılarak çağrılmaması gerektiği bildirilmiştir.⁸⁵ Çünkü Resûlün de ihtiyaçları olabileceği, bunun yanında tebliğ alan kişi olması hasebiyle de her an meşgul olabileceği konusuna dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte peygambere olan itaatin herhangi bir insana olan bağlılık gibi değil, o ne derse uyulması gerektiği⁸⁶ Peygambere olan itaatin Allah’a itaat olduğu⁸⁷ da zikredilerek münafıklar gibi dil ile inanıp kalp ile bağlı olmamaları konusunda uyarılmıştır.⁸⁸ Hz. Mûsa’ya eziyet edenler gibi adaletsizlik ve yalancılıkla iş yürütülmemesi gerektiği bildirilmiştir.⁸⁹ Âyetlerde görüldüğü gibi ne olursa olsun peygambere eziyet edilmemesi ve ona itaat edilmesi noktasında insanlar uyarılmıştır. Ancak her açıdan peygambere itaatin zorunlu olduğu çıkarımının doğru olmadığı da âşikardır. Çünkü ashâb peygamberden bir talimat işittiğinde talimatın âyet mi yoksa kendi rey mi olduğu ile ilgili kendisine soru sorulmuş ve bu benim reyim dediği noktada Uhud Savaşında olduğu gibi sınır dışında savaş olması noktasında karar alarak peygamberin talimatına uyulmamıştır. Yine hurma ağaçlarının aşılması noktasında peygambere soru sorulması üzerine uygulamada hatalı bir yol gösteren peygambere eleştiri gelmiş ve kendisi de; “Dünya ilmi sizde âhiret ilmi bende”⁹⁰ diyerek kendisinin herşeyi bilemeyeceğini dile getirmiştir. Âyet’te de bildirildiği üzere ashâb ile istişâre noktasında oldukça hassas olması emredilmiş ve onlara hiç katı, sert davranmamıştır.⁹¹ Hz. Muhammed, Bedir Savaşında Sa’d b. Muaz’ın(ö. 5/627) savaş karargâhı kurulması fikrini kabul edip uygulamıştır. Hendek Savaşında Selmân-ı Fârisî’nin (ö. 36/656 [?]) düşüncesi olan hendek kazma fikrini kabul etmesi, Uhud Savaşında ise gençlerin teklifi üzerine sınır dışı savunma yapılması gibi örnekler ile Hz. Muhammed’in istişâreye verdiği önem oldukça net görülmektedir. Ancak Bedir esirleri meselesinde görüldüğü gibi Hz. Muhammed kendi düşüncesini savunan Hz. Ebû Bekir ile karar verip esirleri şartlı serbest bırakması durumunda Enfâl Sûresi 67. âyet ile yanıldığını görüyoruz. Yine Abdullah b. Ubey’in (ö. 9/631) cenaze namazının kılınması noktasında Tevbe 9/84 ile uyarılması uygulamada hata edebileceğini (merhamet zaafı) göstermektedir.

⁸⁴ Hucurât 49/2.

⁸⁵ Hucurât 49/4-5.

⁸⁶ Nûr 24/53-62.

⁸⁷ Nisâ 4/80.

⁸⁸ Nûr 24/47-52.

⁸⁹ Ahzâb 33/69-71.

⁹⁰ Erul, Bünyamin, *İslâm’a Giriş -Evrensel Mesajlar*, DİB Yayınları, Ankara 2008, s. 33.

⁹¹ Âl-i İmrân 3/159.

Hız. Muhammed'in yanıldığı ile ilgili bilgileri verirken kendisinin bütün davranışlarının eleştiriye açık hâle gelmesinin onun teşri görevine halel getireceğini bildirir ve onun eleştiri noktalarını tasnif etmenin elzem olduğunu dile getirmek isteriz. Nitekim kendisi melekût âleminde vahiy getirerek bir peygamber; dünyada yaşayıp fâni olması ile insan özelliğine sahip bir rahmet elçisidir.⁹² Tasnif olarak: 1) Sadece kendisini ilgilendiren insanî ihtiyaçları; yeme-içme, gezme, uyuma vb. olan davranışlar. 2) Ümmeti ilgilendiren ancak bir âyet içermeyen davranışlar. 3) İlâhi bir emir ile yerine getirdiği davranışlardır. İlk iki tasnif hata ve zaafa açık iken üçüncü tasnif hak ve yanılmazdır. Nitekim hata söz konusu olsaydı nübüvvet işlevsiz kalırdı.⁹³ Zira ona ne önünden ne ardından batıl gelemes⁹⁴ âyeti ile tebliğin hata barındırmadığı ifade edilmiştir.

Kendisi bir insan olan Hız. Muhammed, eşleri ve ashâbı ile insanî ilişkiler kurma noktasında eksik kalmamıştır. Nitekim yalnız kalıp oyun oynayan Hız. Aişe ile Hız. Muhammed, "Süleyman'ın atları" oyununu oynayarak eşine arkadaşlık yapmıştır. Yine bazı zamanlar Safiye annemiz ile "Eve kim önce varacak" diye yarış yapan peygamberimiz bazen bilerek eşinin kazanmasına fırsat vererek nezîh bir davranış sergileyip, eşile sevinç dolu anlar yaşamıştır. Aile içinde yumuşak ve güleç yapısı olduğu gibi ashâbı ile de şakalaşmayı seven peygamberimiz Hız. Ali ile hurma yerken kendi çekirdeklerini Hız. Ali'nin önüne atıp "Ya Ali! Sen ne kadar çok hurma yemişsin." demesi üzerine Hız. Ali'nin "Ya Resulullah! Sen de çekirdeği ile yedin galiba?" deyip birlikte gülmeleri ve yine Nuayman b. Mesud ile ilgili bilinen komik diyalogların varlığı bizlere peygamberin mizah anlayışını nezih bir şekilde göstermektedir.

1.1.5.2. Diğer Din ve İnançlarla İlişkisi

Peygamberler gönderildikleri toplumun kültürünü, dilini, zihin dünyalarını bilirken aynı zamanda vahye hazır durumdadırlar. Nitekim Hız. Muhammed'e ilk vahiy geldiğinde Varaka b. Nevfel kendisinin yaşadıklarını Hız. Musa ve Hız. İsa'nın da yaşadığını, kendisine gelenin Nâmus-u Ekber olduğunu dile getirerek⁹⁵ aslında diğer peygamberlerin de aynı aşamadan geçip yoğun duygular içerisinde vahye hazırlandığını söylemiştir.

⁹² Canan, İbrâhim, *Hız. Peygamber Hiç Unutmuş ve Yanılmış mıdır? Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 285.

⁹³ Yıldız, Celâl, *es-Sünnetu Huccetun Kâtietun ve'l-Lâ Sünniyetu Fikretun Bâtiletun*, Erkam Yayınları, İstanbul 2001, s. 52.

⁹⁴ Fussilet 41/42.

⁹⁵ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 83-85.

Hiz. Muhammed'in kırk yaşına kadar ki yaşam serüveni incelendiği zaman kendisinde vahyi engelleyecek beşeri hatalarla ilgili hiçbir durumun olmadığı görülmektedir. Aksine Allah ile insan arasında bağı güven kurarken hakem olayında da görüldüğü üzere Peygamberine verilen "Muhammed'ül-Emin" sıfatı vahyin temel yapı taşı olmaktadır. Yine insanlara karşı şefkatli ve merhametli⁹⁶ oluşu kendisinin Hilfu'l-Fudûl hareketine destek vermesiyle de insanlığa örnek olmuş ve bu davranışlarla tanınmıştır. Câhili'ye çağında ümmî olan ancak ilmi açıdan ince ve şuurlu düşüncesi ile bilinen peygamber, inzâl olacak olan vahye aklî ve kalbî olarak hazır olma noktasında ilahî bir imtihandan geçerken kalbine verilen korunma Resûlü Câhiliyye âdetlerine uzak kılmış ve uzlet hayatı kendisine sevdirelmıştır.⁹⁷ Yüce ve aşkın olana teslim olma yolunda bir aydınlanma olarak yaşadığı uzlet hayatı, vahyin yaklaştığı süreçte daha da artarken insanlığa olan derunî bakışı kendisini manevî anlamda oldukça derinden etkilemiştir. Mekke sokaklarında yürüyen peygamber, işlenen günahlar karşısında içten içe acı çekip dua etmiş ve İnşirah Sûresinde de bahsedilen "Belini büken şeyi senden almadık mı?"⁹⁸ âyetinin İslam üzere olup insanlığı düzeltme görevinin kendisine verilmesi olarak kabul edilmektedir. Yine Duha Sûresinde de bahsedildiği gibi kendisinin fakir olup zengin kılınması, yolunu kaybedince yola iletilmesi, yetim olup barındırılması gibi Allah tarafından koruma altında olduğu zikredilmiştir.

Hicaz Bölgesi İslam'ın yayıldığı ve aydınlandığı yer olması ile önemini korurken Mekke, Medine ve Taif'in kültürel ve ekonomik etkililiği bir yana Ehl-i Kitap ile olan ilişkileri İslâmî tebliği etkileyen temel unsur olmuştur. Nitekim ilk tebliğ yeri olan Mekke incelendiğinde daha önce dediğimiz gibi müşriklerin gücü karşısında sessiz kalan Ehl-i Kitap, inen âyetlerin inançlarına uyması ile peygambere tepki vermedikleri gibi müşriklere karşı inen âyetlerin kendi kitapları ile çelişmediğini dile getirerek desteklemişlerdir.⁹⁹ Tevhid inancına yapılan vurguların artması müşrikleri daha da kızdırırken Hristiyanları, İsa'yı (a.s) ilah saymaları ile eleştiren müşrikler, Hristiyanlar ile Müslümanlar arasını açmaktan geri durmamıştır. Ancak Tevhid ilkesinde net olan Kur'ân, Ehl-i Kitaptan iman edenlerin varlığını göz ardı etmemekle birlikte müşriklerden de iman edenlerin olduğunu ancak dile getirmeye çekindiklerini zikrederek, görmediklerini gören bir varlığa işaret etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm indigi toplumun yaşayışını ve inancını göz ardı etmediği gibi

⁹⁶ Tevbe 9/128.

⁹⁷ Tirmizî, Menâkıb 5.

⁹⁸ İnşirâh 94/2-3.

⁹⁹ Derveze, *Kur'ân'a göre Hz. Muhammed'in Hayâtı*, I, 38-39.

kendilerine kitap gönderilen Yahudi ve Hristiyanları, inen vahyin muhatabı yapma noktasında destekçi kılmıştır. Çünkü onları İslam’a yakın tutma; aradaki düşünce ve inanç farklılığını en aza indirme amacı vardır. Bu, Kur’ân’ın tebliğ sürecinde diyalog kurmaya ve bunu sürdürmeye dönük yöntemlerinden biri ve önemli bir özelliğidir.¹⁰⁰ Nitekim ilk âyetler incelendiğinde, tavır alınacak bir üslup ve hükümden ziyâde ortak ilkeler doğrultusunda yumuşak bir hitap ile muhatabın dikkatini çektiğini görmekteyiz. Bu tavır ile tedrici olarak inen âyetlerin müşrik, Yahudi ve Hristiyan gibi kimselerin tepkisini çekmeden iman edenler ile eğitime devam etme yolunda adım atıldığı görülmektedir. Nitekim ilk âyetler kitlesel eğitim sergilemediği gibi az insan grubundan başlayarak yanlış ve eksik inanışları ilga ve ıslah etme noktasında adım atmıştır. İnanışları noktasında oldukça net olan müşriklerin kültürünü bilen Ehl-i Kitap, Mekke döneminde oldukça pasif kaldığı gibi müşriklerin inanışlarına da yakın tavır sergilemediği, inen âyetlere olan yakınlıkları ve tavırları ile kendilerini göstermektedirler. Nitekim inen âyetlere tepki gösterip, Ehl-i Kitabı tekzip aracı olarak kullanmaya çalışan müşriklere¹⁰¹ âyetle; “Eğer bilmiyorsanız ilim/zikir ehline sorun.”¹⁰² buyurarak, “Madem anlamak istemiyor, diretiyorsunuz akıl hocalarınıza (Ehl-i Kitap) sorun ki onlar size anlatsın.” demiş ve âyet aslında Ehl-i Kitabın inen âyetlere yabancı olmadığını dile getirmiştir. Nitekim Yuhanna İncilinde bulunan öğretiye göre Hz. İsa, Ahmed adında bir peygamberin geleceğini müjdelemekte ve kendisinin özellikleri kitaplarında işlenmektedir. Yuhanna İncilindeki öğretinin Saf Sûresi 6. âyetle yer alması İncil Ehline cevap niteliği taşımaktadır. Bu tavır hem Ehl-i Kitap ile Müslümanlar arasında bağ kurmakta hem de müşriklerin Ehl-i Kitabı tekzip aracı olarak kullanma hayallerini yıkmaktadır. Ancak emellerinde daha da ileri giden müşrikler, Müslümanlara Hristiyanların İsa’yı ilah edindikleri ile yargılayıp düşman etme¹⁰³ yoluna girerken, Ehl-i Kitap içerisinden kalbi ısınan ve iman edenlere; delirmiş, haktan sapmış, câhillere¹⁰⁴ gibi ifadeler kullanarak ilâhi vahye tâbi olanları işlerine geldikleri gibi grup dışı bırakma yolunda adım atmışlardır. Mekke dönemi incelendiğinde, bölgedeki Ehl-i Kitap, tebliğ yapıldığında daveti kabul edip bütünleşme yoluna girerken,¹⁰⁵ Medine Dönemindeki Ehl-i Kitap için aynı şey söylenemez. Nitekim âyetler

¹⁰⁰ Şanver, Mehmet, “Kur’ân’ın Muhatabıyla diyalog Kurma Sürecinde ‘Ortak Değerlerin Yeri ve Rolü’”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sayı: 2, XIII, 157-168.

¹⁰¹ Kılınçlı, *Nüzûl Sürecinde Müslümanların Gayri Müslimlerle ilişkileri-Mekke Dönemi-*, s. 384.

¹⁰² Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7.

¹⁰³ Kılınçlı, *Nüzûl Sürecinde Müslümanların Gayri Müslimlerle ilişkileri-Mekke Dönemi-*, s. 382.

¹⁰⁴ Kılınçlı, *Nüzûl Sürecinde Müslümanların Gayri Müslimlerle ilişkileri-Mekke Dönemi-*, s. 385.

¹⁰⁵ Derveze, *Kur’ân’a göre Hz.Muhammed’in Hayâtı*, II, 359-360.

incelendiğinde Mekke döneminde Ehl-i Kitap direkt muhatap alınmayıp genel ve yumuşak üslûp kullanılmış çünkü zaten kitleleşmiş ve güçlü yapıları yoktu.¹⁰⁶ Medine döneminde ise müşriklerin sözleriyle baskı kuran Ehl-i Kitaba sert uyarılar yapılmıştır. Bu bağlamda Mü'minler de Yahudi ve Hristiyanlarla sıkı ilişki içerisinde; ancak anlaşmazlık ve düşmanlıkları vahyin ilerleyen sürecinde giderek artmaktadır.¹⁰⁷

Müşriklerin lüks yaşantıları, baskı ve güçleri iman edenleri etkilememesi için özelde Hz. Muhammed genelde ise tüm iman edenler uyarılarak “Sakin şüpheye düşenlerden olma”¹⁰⁸ buyrulmuştur. Tebliğ görevi verilen peygamber, yoğun bir eğitimden geçmiştir. Yine bu eğitim içerisinde müşriklerin güç ve ihtirasları karşısında ezilen peygambere hem uyarı hem teskin etme bağlamında âyetler nâzil olmuştur. Nitekim tebliğ karşısında aldığı sert tepkiler karşısında yorulan peygambere Hz. Nuh,¹⁰⁹ Hz. Musa¹¹⁰ ve Hz. Meryem'i¹¹¹ örnek vererek onların da sıkıntı yaşadığı, sabretmenin daha hayırlı olduğu bildirilerek peygamberin yalnız ve yanlış yolda olmadığı dile getirilmiştir. Peygamberler ve mü'minlerde kararlılık gösterememe, kararlarında anlık gevşeme olma ihtimali oluyordu.¹¹² Bu durumda pes edip kavminden kaçan Hz. Yunus'u¹¹³ zikrederek hata etmeme noktasına dikkat çekmiştir. Bunun yanında tebliğde bulunan peygamberin, canına kıyarcasına¹¹⁴ insanları en güzel şekilde tevhide davet etmesi üzerine Allah tarafından gelen her haberin yeri ve zamanı gelince vukû olup görüneceği¹¹⁵ bildirilmiştir. Ancak peygamberin gereğinden fazla uğraşıp kendini yıpratması üzerine âyette; “Sen onların inançlarından, yapıp ettiklerinden sorumlu değilsin.”¹¹⁶ buyurulmuş ve kendi görevinin tebliğ, uyarı ve müjdelemek olduğu,¹¹⁷ yine uyarılara kulak verip onun korku ve endişesini taşıyan kimselere Kur'ân ile öğüt vermesi¹¹⁸ gerektiği, sevdikleri dâhi olsa kimseyi zorla hidayete erdiremeyeceği¹¹⁹ kendisine açıklanmıştır. Vahye muhatap olan Yahudi, Hristiyan ve müşrikler arasında

¹⁰⁶ Derveze, *Kur'ân'a göre Hz. Muhammed'in Hayâtı*, II, 157.

¹⁰⁷ İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara 1983, s.71-73.

¹⁰⁸ En'âm 6/114.

¹⁰⁹ Kamer 54/10.

¹¹⁰ Şuarâ 26/10-15.

¹¹¹ Meryem 19/23.

¹¹² Kılınçlı, *Nüzûl Sürecinde Müslümanların Gayri Müslimlerle ilişkileri-Mekke Dönemi-*, s. 334.

¹¹³ Kalem 68/48-50.

¹¹⁴ Şuarâ 26/3.

¹¹⁵ En'âm 6/66, 67; Yunus 10/108.

¹¹⁶ En'âm 6/107; Şûra 42/6.

¹¹⁷ A'râf 7/188; Hud 11/2.

¹¹⁸ Kâf 50/45.

¹¹⁹ Kasas 28/56.

iman eden ve edecek olanlar olacak, Allah'ın âyetlerini kâfirlikte direnenlerden başkası inkâr etmez¹²⁰ deyip, inkârın inatçılıktan geldiğini zikretmiştir. Yumuşak bir hitap ile kendileri uyarılan ve iman etmeyen kimseler için ise Allah'a rağmen hiçbir yardımcı bulamayacakları¹²¹ günden haber vererek ikazda bulunulmuş ancak, iman edenlere ve Allah yolunda mücâdele edenlere (iki cihanda da) Allah'ın yâr ve yardımcı olacağı bildirilmiştir.¹²²

Mekke ve Medine Dönemi birlikte incelendiğinde Hz. Muhammed'in İslâm'a düşmanca tavır takınmayanlara her hangi bir tepkisi olmamıştır. Aksine onlarla iyi ilişkiler kurmuş ve kalbi yumuşak olan gayrimüslimlerden ticârî mal dâhi almıştır. Bu yumuşak tavır, müşriklerin de dikkatini çeken Ehl-i Kitaba fazlaca değmiştir ki müşrikler, “Mecusilerle biz; mü'minler ile Ehl-i Kitap aynı saftadır.”¹²³ demişlerdir. Ancak Kur'ân'ın ve Resûl'ün bu yumuşak tavırları ümmette de aşırı rahatlık oluşturmuş hatta bazı kesimler gayrimüslimleri mü'minlerden daha yakın konuma getirmişlerdir. Âyet'te ise; “Siz onları sevdiğiniz halde onlar sizi sevmezler.”¹²⁴ buyurarak mü'minlere uyarı yapmıştır. Tedrici eğitim sergileyen Kur'ân, kalpleri yumuşak gayrimüslimler ile iyi ilişkiler kurarken diğer taraftan îman edenlerin çizgilerini korumalarını dile getirmektedir. Nitekim âyette de uyarıldığı gibi mü'minler onlara sevgi gösterir ancak onlardan kötü olanlar, içlerinde kin ve haset ile kendilerine yaklaşmaktadır. Kalplerde olanı bilen Allah¹²⁵ âyetlerle iman edenleri uyarmaktadır. İçlerinde iyilerin de bulunduğu, müşrikler her ne kadar tek vücut ayrılrsa da aralarında ortak paydası olan ancak âhirete iman etmeyen dehrîyyûn denen grup bulunmaktadır ki bu grup; “Hayat bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir”¹²⁶ deyip sert tavırları ile peygambere tepki göstermekle kalmamıştır. Onların içlerindeki kîni, Peygamberi ters köşe yapma çabalarından görmekteyiz. Yine paganizmin eseri olan ataların katı görüşlerini benimseyen müşriklerin, “Muhammed dinimize dil uzatıyor” deyip düşmanca tavır takınmaları,¹²⁷ fitne ateşini yakma çabalarından birkaçı içerisinde olmaktadır.

¹²⁰ Ankebût 29/46-47.

¹²¹ R'ad 13/33-34.

¹²² En'âm 6/125-127.

¹²³ Kılınçlı, *Nüzûl Sürecinde Müslümanların Gayri Müslimlerle ilişkileri-Mekke Dönemi-*, s. 394.

¹²⁴ Âl-i İmrân 3/119.

¹²⁵ Fâtır 35/38.

¹²⁶ Câsiye 45/24.

¹²⁷ Sâd 38/6-8.

1.1.5.2.1. Yahudilerle Olan İlişki

Kur'ân'ı Kerîm'in kullandığı Ehl-i Kitap kavramı genellikle iki şekilde anlaşılmıştır. 1)Tevrat, İncil, Zebur ve İbrahim a.s'a verilen suhurlara vs. iman eden kişiler¹²⁸ 2)Yahudi ve Hristiyanlar için kullanılmaktadır. Nitekim İbni Kayyim el-Cevzi (ö. 751/1350) ve Reşit Rıza'ya (ö. 1935) göre Kur'ân Terminolojisinde Ehl-i Kitap tabiri Yahudi ve Hristiyanlara has bir terim olarak kullanılmaktadır.¹²⁹ Ayrıca Mustafa Öztürk, Ehl-i Kitap ifadesinin çoğunlukla Yahudileri zikrettiğini söylemektedir.¹³⁰ Ehl-i Kitap kavramının yanında Kur'ân, Yahudi ve Hristiyanlar için; “Kendilerine kitap verdiklerimiz”¹³¹, “kendilerine kitap verilenler”¹³², “kendilerine kitaptan bir pay verilenler”¹³³, “yanında kitap bilgisi olanlar”¹³⁴, “kitabı okuyanlar”¹³⁵ ve “ehl-i zikr”¹³⁶ ifadeleri de Ehl-i Kitabı ifade etmektedir. Kur'ân'ın Ehl-i Kitap tabirini kullanması ve daha önce bahsettiğimiz gibi ellerindekiyle Kur'ân'ı doğrulayıcı hitapta bulunulması ellerindeki kitabın tamamıyla tahrif olmadığını bizlere göstermiştir. Kur'ân aynı zamanda ayırıcı hitâbı ile Ehl-i Kitabı diğer şahıs ve inanışlardan ayırmaktadır. Yine Fatiha Sûresinde Ehl-i Kitabı gazaba uğramış ve delâlete uğramış¹³⁷ olarak gösterirken Fecr Sûresinde gazaba uğrayan kavimleri müşriklere uyarı olsun diye göstermiş ancak Ehl-i Kitap bağlamında herhangi bir atıfta bulunulmaması ayrıca dikkat çekilen nokta olmuştur.

Hicaz Arapları Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan Ehl-i Kitabı Hicaz ve Şam'da tanımış ve birçok konuyu onlardan öğrenip taklit etmişler ve hatta bazı Araplar İbranice dahi öğrenmişlerdir. Bazı Araplar Yahudi kaynaklarına vakıf haldedir. Bu duruma en büyük etken İslâm'ın her anına şahit olan Mekke'ye dışardan gelen azınlık Yahudilerdir. Yahudiler Mekke'de azınlık olarak kalırken, Kur'ân'ın nüzulünde de kendilerine bir atıf olmadığı halde Kur'ân'a muhalif bir tavırda değillerdir. Nitekim mekkî sûrelerin hiçbirinde direk Yahudilere hitap eden bir âyet yoktur. Ancak Medine

¹²⁸ Zeydân, Abdu'l-Kerîm, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Muste'menîn fî Dâri'l-İslâm*, Mektebetu'l-Kudüs, Bağdat 1982, s. 11-12.

¹²⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed, *Ahkâmu Ehl-i'z-Zimme*, Ramâdâ li'n-Neşr, 1997, II, 813; Rızâ, Muhammed Reşid, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm: Tefsîru'l-Menâr*, Kâhire, 1947, VI, 190.

¹³⁰ Öztürk, Mustafa, “İslâm Tefsir Geleneğinde Ehl-i Kitap'la İlgili Bazı Telakkilerin Epistemik Değeri”, *Kur'ân'ın Farklı İnanç Mensuplarına Yaklaşımı*, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Konya 2007, s. 24.

¹³¹ Bakara 2/121; Ra'd 13/36; Ankebût 27/ 47.

¹³² Bakara 2/144; Nisâ 4/47.

¹³³ Âl-i İmrân 3/23; Nisâ 4/44.

¹³⁴ Yûnus 13/43.

¹³⁵ Şûrâ 42/14.

¹³⁶ Yûnus 10/94.

¹³⁷ Fâtiha 1/7.

döneminde Kur'ân'ın tedrici metodunda sertleşen üslup ve hükümler muhatap olduğu Yahudiler için de geçerli olmakla birlikte direk Ehl-i Kitabı da içine alan âyetlerle karşılaşmışlardır. Müslümanlar ile muhatap olan Ehl-i Kitap yani çoğunlukla Yahudiler Kur'ân'a muhalif bir tavır takınıp münafıklarla ortak hareket etmişlerdir. Mücâdele sûresinde de işlendiği üzere gazaba uğrayan kavme ortaklık eden münafıklar uyarılmıştır.¹³⁸ Mekke sûrelerinde yer almayan Ehl-i Kitap, medenî sûrelerde ve tahlil konumuz olan Mücâdele sûresinde işlenen temel konulardan biri olmuştur. Yahudilerin Medine'nin sosyal ve siyasal yapısında küçümsenemeyecek etkisi bulunmaktadır. Nitekim Ben-i kaynuka, Ben-i Nadir ve Ben-i Kureyza Medine'nin ekonomik, tarım ve deri alanındaki kaynağı olmakla birlikte yönetim anlamındaki güçleri toplumu etkileme noktasında önemli olmaktadır. Mekke'de müşriklerin akıl hocaları olan ancak Müslümanlara tepki göstermeyen Ehl-i Kitab'ın Medine'de Müslümanlara sert tavır takınmaları Kur'ân âyetlerine de yansımaktadır. Ancak Kur'ân genel olarak Ehl-i Kitabı öven bir üslup kullansa da Kur'ân'ın onları yanlış yapan atalarından ayırdığı ve doğru yola çekme noktasındaki mesajı dikkat çeken bir tavidir.¹³⁹

1.1.5.2.2. Müşriklerle Olan İlişki

Müşrik olmanın önemli yanı Allah'a inanmış olmasıdır. Zira müşrik demek Allah'a inanan ama bir şekilde ona ortak koşan demektir.¹⁴⁰ Mekke müşriklerinin Allah ismi ile de kendisine inandığı tarihi bir gerçektir.¹⁴¹ Ayette; Onların çoğu Allah'a müşrik olarak inanırlar¹⁴² buyrulmaktadır. Mekke müşriklerinin şirki bırakıp yalnız Allah'a iman etmiş olsalar dini bir yaşantı içerisinde olacaklarını şu âyetlerden anlamaktayız; “Onlara de ki: ‘Biliyorsanız söyleyin, bu yeryüzü ve bunda bulunan her şeyin sahibi kimdir?’ Allah’tır.” diyecekler. O halde niye düşünmüyorsunuz de. Yine sor onlara: Yedi göğün ve büyük arşın Rabbi kimdir?” Allaktır.” Diyecekler. “O halde korkmaz mısınız?” de. Şunu da sor onlara: “Eğer biliyorsanız söyleyin, kâinatta bulunan her şeyin sahipliği ve yönetimi kendi elinde olan, ayrıca kendisi her şeyi koruyan ama kendisi korunmaya ihtiyacı olmayan kimdir? Allah’tır.” diyecekler. Söyle onlara “O

¹³⁸ Mücâdele 58/14.

¹³⁹ Kılınçlı, *Nüzûl Sürecinde Müslümanların Gayri Müslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi-*, s.362-368.

¹⁴⁰ İbni Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanu'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Beyrut 1968, X, 448-449.

¹⁴¹ Mes'ûdî, Ebû Hasan Ali b. Hüseyin, *Mürûcu'z-Zeheb ve Meadini'l-Cevher*, Dâru'l-Hicre, Beyrut 1975, III, 222.

¹⁴² Yûsuf 12/106.

halde nasıl oluyor da (o şirkin) büyüüne kapılıyorsunuz?”¹⁴³ Benzeri âyetlerde de kendilerini,¹⁴⁴ gökleri ve yeri yaratanın,¹⁴⁵ gökten suyu indirip ölümünden sonra yeryüzünü tekrar diriltenin,¹⁴⁶ Gökten ve yerden rızıklandırının, kulaklara ve gözlere hükmedenin, ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkartanın ve kâinattaki bütün işleri düzenleyip yürütenin¹⁴⁷ Allah olduğunu itiraf etmektedirler. Biz bu âyetleri incelediğimizde peki bunları putlara iten neydi diye sormaktayız. Bunun için Kur’ân bizlere bir takım bilgiler vermektedir.

Çeşitli kaynaklarda bu putların/putlara konu olan kimselerin geçmişte yaşamış ve sevilmiş kimseler olduğu geçmektedir.¹⁴⁸ Bu putların Allah katında da makbul kimseler oldukları kabul edilerek ölümlerinden sonra hatıralarına yapılan heykellere bir süre sonra tapmaya başlamışlardır. Nitekim bu putların bir insan heykeli¹⁴⁹ olduğu kabul edilmektedir. Nitekim âyette; Allah’ı bırakıp tapındıklarınızın hepsi sizin gibi (yaratılmış) kullardır. Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi hemen onları çağırın da size cevap versinler (duanıza icabet etsinler).¹⁵⁰ Yine “Ved, Suvâ, Yegûs, Yeûk ve Nesr” isimleriyle ardı sıra gelen âyetlerde¹⁵¹ Taberî (ö. 310/923), Tabersî (ö. 548/1154) ve Âlusî (ö. 1270/1854) gibi müfessirler bu putların yaşamış sâlih kişiler olduğunu söylemektedir. Bu putları daha önce yaşamış salih kişiler olarak tespit ederken onları kullanan yönetici kesimin putları istedikleri gibi konuşturup toplumda önemli konumda olduklarını da unutmamak gerekir.¹⁵² Zaten taştan tahtadan yapılan putların konuşup hüküm vermesi olanaksızdır. Bunun en açık örneği En’âm sûresinde hangi hayvanların etinin yenilip yenilmeyeceği, kimlerin yiyip kimlerin yiyemeyeceği ile ilgili koymuş oldukları hükümleridir.¹⁵³

Müşriklerin putlara neden taptığı ile ilgili gerekçeleri araştırma, onların zihin dünyalarını anlama noktasında elzemdir. Bunlardan birkaçını bahsedecek olursak; Müşrikler putların kendilerini Allah’a yaklaştıklarını söyleyerek yaptıklarını mübah hâle getirmeye çalışmışlardır. Ancak âyette; İyi bilin ki, halis din yalnız Allah’ındır. O’nu bırakıp da başka dostlar edinenler, “Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok

¹⁴³ Mü’minûn 23/84-89.

¹⁴⁴ Zührûf 43/87.

¹⁴⁵ Lokmân 31/25; Zümer 39/38; Zuhuf 43/9.

¹⁴⁶ Ankebût 29/61-63.

¹⁴⁷ Yûnus 10/31.

¹⁴⁸ Watt, Hz. Muhammed’in Mekke’si Kur’ân’da Tarih, çev. Mehmet Akif Ersin, Ankara 1995, s. 62-63.

¹⁴⁹ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 69-70.

¹⁵⁰ A’râf 7/190.

¹⁵¹ Nûh 71/23.

¹⁵² Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb, *Kitâbu’l-Hayevân*, Beyrut 1950, VI, 202-203.

¹⁵³ En’âm 6/138-139.

yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz, diyorlar. Nitekim onlar putları Allah katında bir görevli gibi görüp Allah ile aralarında bağ kurduğunu düşünmekteydiler. Şüphesiz Allah, ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.”¹⁵⁴ âyette bahsedildiği üzere Allah’a katıksız bir iman tavsiye edilmiştir. Ancak insanın dünyevi tutkuları iman perdesini kararttığı için iman saflığı zihnin idrakini olumsuz etkileyip inkârı çetin kılmıştır. Yine âyette; ‘Allah’tan başka, O’na yaklaştırsın diye edindikleri tanrılar kendilerine yardım etselerdi ya! Aksine onları bırakıp kayboldular. Bunlar kendi düzmecelerinden ve sürdüregeldikleri asılsız iddialardan ibarettir.’¹⁵⁵ Müşrikler dünyevi arzularının esiri, şeytanın dostları olunca görmeyen gözleri hakikati gizlemiştir. Putları Allah’a yaklaştırmaya gösteren müşrik liderleri konuşmayan putları konuşturup istedikleri yönetimi sağlamışlardır. Ancak burada şuna dikkat edilmelidir ki insana kapalı olan her bilgi konuşanın diliyle mana bulurken fikri olmayan her kesimin taklidi çetin olur. Müşrikler putları istedikleri gibi kullanırken onları şeref ve üstünlük kaynağı olarak görmektedir. Nitekim âyette; “Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah’tan başka tanrılar edindiler.”¹⁵⁶ Buyrulmuştur. Aynı zamanda müşrikler kendilerine yardım edecekleri düşüncesi ile putlara taptıklarını söylemişlerdir. Âyette onlar için “Böyleyken, sanki kendilerine bir yardımı dokunacakmış gibi, kalkıp Allah’tan başka ilâhlar edindiler. Oysa bu sözde ilâhların onlara yardım edecek güçleri yoktur.”¹⁵⁷ Diyerek biraz alaycı tarzda yardım bekledikleri putlara asker olmalarını söylemiş ve putların dahi kendilerini yüzüstü bırakacaklarını zikredip uyarmıştır. Yine müşrikler putlar için atalarından kalma olduklarını ve onların yolundan gittiklerini söylemektedirler. Nitekim âyette; “Hayır; Doğrusu Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerinden gitmekteyiz” derler.¹⁵⁸ Mûteâkip âyette bahsedilen o dur ki peygamber gönderilen kavimler düzenlerini bozmamak için biz atalarımızın dini üzereyiz deyip aynı düzene devam etmek istemişlerdir. Âyette onlara, “Allah’ın indirdiğine uyun!” denildiğinde, “Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!” derler. Peki ama, ataları birşey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?”¹⁵⁹ buyurularak taklidden takyide geçme noktasında dikkat uyandırmıştır. Müşriklerin putlarla olan bir diğer bağı ise muhabbet bağı kurmak olmuştur. Âyette;

¹⁵⁴ Zümer 39/3.

¹⁵⁵ Ahkâf 46/28.

¹⁵⁶ Meryem 19/81.

¹⁵⁷ Yâsîn 36/74-75.

¹⁵⁸ Zuhuruf 43/22.

¹⁵⁹ Bakara 2/170.

İbrahim, onlara dedi ki: “Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah’ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edip tanımayacak; kiminiz kiminize lânet edecektir. Barınağınız cehennem olacaktır. Yardımcılarınız da olmayacaktır.”¹⁶⁰ Buyurarak birbirlerini şirke teşvik eden dünyevi muhabbet ve yanlış birlikteliğe dikkat çekmiştir. Müşrikler putlara taparken onların şefaathçi olacaklarını söylemiş ki âyette; “Yoksa onlar kendilerine Allah’tan başka şefaathçiler mi edindiler? De ki: O şefaathçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?”¹⁶¹ Müşrikler elleri ile yaptıkları putlardan farklı olarak meleklerin de kendilerine şefaathçi olacağını söylemekteydiler ki âyette; “Göklerde nice melek var ki onların şefaathleri, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için Allah’ın izin vermesi dışında, bir işe yaramaz.”¹⁶² Tezimizin ikinci bölümü olan Fecr Sûresinde de bahsedileceği üzere Allah ve melekleri saf halde gelecektir, buyrulmuştur. Ebu’l-Fida İsmail b. Kesir gibi müfessirler Meleklerin ellerinde cehennem ile geleceklerini bu cehennemi şefaath arayanlara göstereceklerini¹⁶³ zikretmektedir. Onların hakkı şefaath değil cehennem der gibidir. Ancak bu uyarı âhirete iman etmeyenleri etkilememektedir. Bu noktada müşrikleri inançları açısından gruplandırmanın konuyu daha anlamlı hâle getireceğini düşünmekteyiz.

Hiz. Musa’ya verileni inkâr ettikleri halde Mekke’li müşrikler, Hiz. Muhammed’e de aynısının verilmesini istemişlerdir.¹⁶⁴ Bu Müşrikler âhirete inanan Yahudiler ile yakın ilişki içerisindeydiler.¹⁶⁵ Yahudiler müşrikler için iman edenlerden daha doğru yoldalar¹⁶⁶ tabirini kullanıyorlar ve hatta onları dost/yönetici kabul ediyorlardı.¹⁶⁷ Bunun yanında daha önce de bahsettiğimiz üzere Ehl-i Kitap ile ilişki içerisinde olan müşrikler, âhiret bilgisinden yoksun değiller hatta onlar “beliyye” uygulaması ile ölen kişilerin mezarı başına at bağlayıp ölüme terk etmişlerdir ki tekrar dirilince atına binsin.¹⁶⁸ Bu uygulama âhiret hayatına kayıtsız kalmadıklarını gösterir ancak inançlarında şüphe bulunmaktadır. Onlardan bir kısmı hayat bu dünyadan

¹⁶⁰ Ankebût 29/25.

¹⁶¹ Zümer 39/43.

¹⁶² Necm 53/26

¹⁶³ İbn Kesîr, Ebu’l-Fida İsmail, *Tefsiru’l-Kur’ân’il-Azîm*, Müessesetü’l-Kütübü’s-Sekâfiyye, Riyad 1996, IV, 511.

¹⁶⁴ Kasas 28/48.

¹⁶⁵ Âl-i İmrân 3/24,77; Mü’min 40/39.

¹⁶⁶ Nisâ 4/51.

¹⁶⁷ Mâide 5/80-81.

¹⁶⁸ Bağdâdî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb İbn Ümeyye b. Amr el-Haşimî, *Kitâbu’l-Muhabber*, Dâiretü’l-Ma’rifü’l-Osmaniyye, Haydarabad 1942, s. 323.

ibarettir. Ölüyoruz, yaşıyoruz bir daha da diriltilecek değiliz. Demişlerdir.¹⁶⁹ Yine Arab-ı Bâide'den olan Ad ve Semud kavmi de âhireti inkâr etmişlerdir.¹⁷⁰ Kendilerine de uzun süre peygamber gelmeyen Mekkeliler¹⁷¹ İbrâhim (a.s) ve İsmâil (a.s)'ın bildirdiği ahiret inancından uzaklaşıp yakın tarihlerdeki atalarının inancını taklid etmişlerdir.¹⁷² Âhireti inkâr edenler dediler ki; sayı biz ölüp toprak olduktan sonra tekrar diriltilecek miyiz? Bu atalarımıza da söylenen ancak gerçekleşmeyen olaydır.¹⁷³ Bu ancak “eskilerin masallarındır”¹⁷⁴ tabirini kullanarak inkârlarını dile getirmişlerdir. Kur'ân'ın âhiret mesajını verdikten sonra ilk karşı çıkanlar mele grubu olmuştur ki onlar; “Seninle birlikte bu hidayete uyacak olsak yerimizden yurdumuzdan sürülürüz.”¹⁷⁵ Şeklinde ifade etmişlerdir. Haris b. Amir b. Nevfel ve arkadaşları Peygamber efendimiz ile baş başa kaldıklarında âyetin de buyurduğu üzere kendisinin doğru sözlü olduğunu bildiklerini ve eğer ona iman ederlerse ticaret için memleketlerinden çıktıklarında diğer kabilelerin kendi kabilelerine saldırmalarından korktuklarını söylemektedirler. Bu durum gösteriyor ki Kur'ân'ın tevhid, âhiret, adalet gibi mesajları elit kesimin toplumsal statülerine ağır geldiği için karşı çıkmışlardır. Müşrikler için her ne kadar âhireti inkâr etmeleri ile ilgili âyet bulunsa da âhirete iman noktasında şüphe içerisinde olanların varlığını gözetken Kur'ân, inkârlarını dile getirirken daha önce bahsettiğimiz gibi “onların çoğu iman etmez”¹⁷⁶ şeklinde kullanmıştır. Ancak şüphe içerisinde olanlar için; “Âhiret hakkında bilgi onlara peş peşe gelmiştir. Fakat onlar bu konuda şüphe içindedirler. Daha doğrusu onlar âhiretten yana kördürler.”¹⁷⁷ Onların bu belirsizliği İzzet Derveze'ye göre yakın ilişki içerisinde bulundukları Yahudilerin âhiret inancındaki belirsiz tutumları olmaktadır.¹⁷⁸ Yine başka bir âyette; “Dikkat edin onlar Rablerine kavuşma noktasında şüphe içindedirler”¹⁷⁹ Şehristâni Kur'ân'dan hareketle müşrikleri üç gruba ayırmaktadır. İlki yaratıcıyı ve âhireti inkâr eden Dehrîlerdir. Şehristâni bunlar için zaman yok edici; tabiat var edicidir, der.¹⁸⁰ İkinci grup yaratıcıyı ve zamanın

¹⁶⁹ Mü'minûn 23/33-38.

¹⁷⁰ Yıldız, Hakkı Dursun, “Arap”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 273.

¹⁷¹ Mâide 5/19; En'am 6/156-157; Yâsîn 36/6.

¹⁷² Bakara 2/170; Mâide 5/104.

¹⁷³ Neml 27/67-68.

¹⁷⁴ Mü'minûn 23/82-83.

¹⁷⁵ Kasas 28/57.

¹⁷⁶ Yûsuf 12/106.

¹⁷⁷ Neml 27/66.

¹⁷⁸ Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 379-383.

¹⁷⁹ Fussilet 41/54.

¹⁸⁰ Câsiye 45/24.

başlangıcını onaylamakla birlikte âhireti inkâr ederler.¹⁸¹ Üçüncü grup ise yaratıcıyı, zamanın bir başlangıcı olduğunu ve kısmen âhiretin varlığını kabul etmekle birlikte şirk içerisinde olan kişilerdir. Peygamberi reddeden bu kişilere göre putlar âhirette kendilerine şefaate edecektir. Arapların büyük çoğunluğunun bu gruptan oluştuğunu söyler şehristânî¹⁸² ve düşüncesini şu âyetlerle temellendirir; “Dediler ki: “Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı.” Bu zalimler (inanırlara), “Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz, dediler.”¹⁸³ Biz bu bilgilerle müşriklere bütüncül gözle bakmaktan ziyade arasında kalbi yumuşak olanların, ârafta kalanların olduğuna da dikkat çekmek isteriz. Nitekim Begavî de ba’sı tasdik eden veya yalanlayanların olduğunu dile getirmektedir.¹⁸⁴ Âhiret inancı kişinin amellerini etkilediği gibi Allah inancı olan ancak âhiret inancı olmayan dehrî müşrikler yaptıkları iyiliklerin karşılığını dünyada alacaklarını söylerken onların bu hayatta rahmet,¹⁸⁵ ikram,¹⁸⁶ nimet,¹⁸⁷ hayır,¹⁸⁸ mal ve evlat¹⁸⁹ şeklinde karşılık bulacaklarına dair âyetler karşımıza çıkmaktadır. Aynı âyetler incelendiği zaman Allah tarafından kendilerine rızık verilen müşrikler şımarmış ve kıyametin kopacağını sanmamakla birlikte Rablerine döndürülünce daha iyileri ile karşılaşacaklarını söyleyip böbürlenmiş ve hayrı engellemişlerdir.¹⁹⁰ Müşrikler bu şekilde rızkın gelmesini hayır görürken rahmetin alınması,¹⁹¹ zarara uğratılmak,¹⁹² rızkın daraltılması,¹⁹³ şer dokunması, kötülük isabet etmesi¹⁹⁴ gibi durumları Fecr Sûresinde de gördüğümüz üzere ihânet olarak görmekteler ve Allah’ın kendilerini sevmediğine işaret ettiğini söylemektedirler. Kurtubi ve Fahreddin Râzi gibi müfessirler insan kelimesinin başındaki lamu tarifin Fecr Sûresi 15 ve 16. âyetlerdeki hasletlerin kimde varsa ona

¹⁸¹ Yâsîn 36/78-79.

¹⁸² Şehristânî, Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve’n-Nihâl*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayınları, İstanbul 2008, s. 435-436.

¹⁸³ Furkân 25/7-8.

¹⁸⁴ Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes’ud el-Ferâu, *Tefsîru’l-Begavî el-Müsemma Meâlimu’t-Tenzîl*, Dâru’l-Mârife, Beyrut 1987, VIII, 311.

¹⁸⁵ Hûd 11/9.

¹⁸⁶ Fecr 89/15.

¹⁸⁷ Hûd 11/10; Fecr 89/15.

¹⁸⁸ Meâric 70/21.

¹⁸⁹ Meryem 19/73; Müddessir 74/11,25.

¹⁹⁰ Hûd 11/10; İsra 17/83; Fussilet 41/50; Fecr 89/15.

¹⁹¹ Hûd 11/9.

¹⁹² Hûd 11/10; Fussilet 41/50.

¹⁹³ Fecr 89/16.

¹⁹⁴ Şûrâ 42/48.

işâret ettiğini söylemektedir.¹⁹⁵ Benzer âyetler Hud Sûresinde de bulunmaktadır ki; “Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir.”¹⁹⁶ Ve ardından “Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, “Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti”¹⁹⁷ der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir.” Buyrulmuştur. Ancak bunlar içerisinden mükâfat sahibi olacak olanı da devamındaki âyette şöyle zikreder; “Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır.”¹⁹⁸ Buyrularak müjdelemiştir. Yani asıl meseleye bütüncül bakarsak müşriklerin kendilerine göre mana ürettikleri durumların aslında kendi uydurmalarından öteye gitmemiştir ki Allah onların tezinin üzerine üçüncü bir seçenek ekleyip her iki durumda da sabrı tavsiye etmiştir. Müşriklerin bu tezleri kendilerini malca ve evlatça kibirlenmesinden kaynaklı olduğunu vâkıya bakınca net bir şekilde görüyoruz ki Allah kendilerine verince zaten güçlüyüz ve Allah bizi destekledi demelerinden sonra rızık ellerinden alınınca Allah’ın ihanet etmesine bağlayıp yenilgiyi kabullenmeme durumu ortaya çıkmaktadır. Nitekim âyette; “Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefâhate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: “Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz.” Ardından şunu eklemiştir: “Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız.” De ki: “Rabbim rızık dilediğine bol verir, dilediğine kısar; fakat insanların çoğu (bunun hikmetini) bilmezler.”¹⁹⁹ Ancak Fecr Sûresinde dikkat çekilen bir nokta vardır ki o da: Allah ikram ettiği kişinin Allah bana ikram etti âyetine hoşnut olmasa da açıklama yapmaz iken insanın imtihan olması durumunda Allah bana ihanet etti demesine bir açıklık getirmektedir. Görülen o dur ki; Onlar rızık verildikten sonra hayrı engelledi,²⁰⁰ cimrilik edip cimriliği emretti,²⁰¹ miskini doyurmaya teşvik etmedi,²⁰² bir öksüzü doyurmadi,²⁰³ yetime ikram etmedi,²⁰⁴ yetimi itip kaktı,²⁰⁵ en ufak hayrı bile engelledi²⁰⁶ gibi vasıflar kendi rızıklarını daraltan etkenlerdir. Mekkeli müşrikler hayrı engeller

¹⁹⁵ Fahreddîn er-Râzî, İmam Muhammed, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî el-Müştehiru bi't-Tefsîru'l-Kebîr ve Mefâtihi'l-Ğayb*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1981, XXXI, 170-171.

¹⁹⁶ Hûd 11/9.

¹⁹⁷ Hûd 11/10.

¹⁹⁸ Hûd 11/11.

¹⁹⁹ Sebe 34/34-37.

²⁰⁰ Kâf 50/25; Kalem 68/12.

²⁰¹ Hadîd 57/24.

²⁰² Fecr 89/18.

²⁰³ Beled 90/14-16.

²⁰⁴ Fecr 89/17.

²⁰⁵ Mâun 107/2.

²⁰⁶ Mâun 107/7.

derken onlar yoksulu itip kakarken zengine cömert olmadan da geri durmadıklarını daha önce söylemiştik. Onlar ki menfaat göttükleri kişilere ziyafet verir ve ardından bizler Ahmesîyiz derlerdi. Ancak fakirleri doyurmaları için uyarıda bulunan mü'minlere müşrikler şöyle demiştir; “Allah’ın dilemesi durumunda doyurabileceği bir kimseyi biz mi doyuralım? Doğrusu siz apaçık bir delâlettesiniz.”²⁰⁷ Diyerek de başka bir hayra engel olmaktadır. Âyetten de anlaşılacağı üzere onlar kendilerinde olunca Allah vermiş ve onlar bunu hak etmiş oluyorlardı ve kendilerine vermeyenleri Allah sevmediği için onlara vermenin büyük günah olduğunu savunmuşlardır. Ancak Allah kendilerini dara koyduğunda Allah bize ihanet etti²⁰⁸ demektedirler.

1.1.6.Arap Toplumunun Dini Durumu

Âdem a.s’dan günümüze kadar Yüce Allah nice peygamberler ile insanlığa âhireti hatırlatır nitelikte uyarılar sunmuştur. Nitekim hafıza-i beşer nisyan ile mâlûl olduğu gibi dünyevi arzular da kalbin ve aklın kavrayışını etkileyip idrak edemeyen aklın inkârını çetin kılabilmektedir. Bu uyarılar mesabesinde hiçbir peygamber öncekini yalanlamazken insanlık hevâ ve heveslerine yenik düşmüş ve kendi dönemlerindeki peygamberlerini yalanlamaları, hükümlerden yüz çevirmeleri ve peygamberlerini öldürmeleri²⁰⁹ gibi davranışlar sergilemişlerdir. Yeni gelen peygamberlere de “biz ancak bize verilene/atalarımıza tabi oluruz”²¹⁰ dedikleri halde kendi peygamberlerine de aynı muameleyi göstermişlerdir. Kur’ân bu şekilde inkârlarında sert olanlar için “uyarsan da uyarmasan da birdir değişmez...”²¹¹ Derken muhatabı gruplar şeklinde eğitmiştir. Biz konumuz itibari ile Ehl-i Kitap ve müşrikler bağlamında değerlendirip nüzul aşamasında onlara olan hitap ve ilgi üzerinde durarak Kur’ân’ın muhatap aldığı kesimin dini düşünce yapısı üzerinden hitâbı inceleyeceğiz.

1.1.6.1.Ahlâki Yapısı

İslam öncesi dönem olan Câhiliyye Dönemi hakkında bilgiler için şiir, atasözü ve hitâbet örnekleri temel kaynaklardır. Bahsettiğimiz kaynaklar da ele alınarak incelendiğinde ahlak kavramı nadiren hulk olarak kullanılsa da çoğunlukla güzel hasletler anlamında mürüvvet (mürûe) şeklinde ifade edilmiştir. Mürüvvet ahde vefa,

²⁰⁷ Yâsîn 36/47.

²⁰⁸ Taberî, Ebî Câfer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, XXX, 182.

²⁰⁹ Âl-i İmrân 3/21.

²¹⁰ Bakara 2/170.

²¹¹ Bakara 2/6.

cömertlik, sabır, hilm, bağışlama, misafirperverlik, yoksullara yardım, fedakârlık, iyi komşuluk ve zayıfları koruma gibi erdemleri kapsamaktadır.²¹² Bu kavram Arapların kabilelerini ayakta tutmalarını sağlarken aslında dinin fonksiyonlarını bir nebze olsun yerine getiriyordu.²¹³ Yine Asabiyet anlayışı putperest halkın tüm ahlaki kaynağını oluşturmaktaydı.²¹⁴ Kabileler cesaret, cömertlik, misafirperverlik özellikleri ile aynı zamanda yarın ne olacağını düşünüp önlemlerini almışlardır.

Arapların ahlaki yapısını gösteren temel argümanlar bulunmaktadır. Bu argümanlardan birisi Habeşistan kralı Necaşî ile Câfer b. Ebî Tâlib arasındaki konuşmada kendini göstermiştir ki Câfer b. Ebî Tâlib'in "Ey hükümdar! Biz Câhili'ye zihniyetine sâhip bir kavimdik; putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarına riâyet etmez, komşularımıza kötülük ederdik. Güçlü olanlarımız zayıflarımızı ezerdi."²¹⁵ şeklindeki sözleri dönemin ahlâki durumu hakkında bizlere önemli bilgiler sunmaktadır.²¹⁶ Arapların dini ve sosyal hayat telakkileri, câhiliyye kavramının oluşmasında önemli etken olurken, bu kavramsallaştırmanın oluşmasında kelimenin Kur'ân'daki kullanımı da etkili olmuştur.²¹⁷ Câhiliyye kelimesi Kur'ân'da medenî olan dört âyette geçmektedir. Bu âyetlerde İslam öncesi çağa;²¹⁸ bu çağda müşrik hayatına hâkim olan taassup, barbarlık, şiddet, kin ve nefrete;²¹⁹ bu dönemin insanları arasındaki farklı uygulamalara, haksız ve zâlim idâreye²²⁰ işaret edilmektedir.²²¹ Yine âyette "hamiyyetü'l-Câhiliyye"²²² tabiri ile Arapların sert yapısına dikkat çekmiştir.

Siyer ve İslam tarihi kaynaklarında Arapların ictimâî ve ahlâki yapıları hakkında bilgi verilirken onların kötü ahlâkı için kaynaklarda "Mesâlibu'l-Arab"²²³ denmiştir. Bunlar; içki, kumar, hırsızlık, fuhuş, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeleri ve acizlerin mallarını zorla ellerinden almaları vs. bahsedilmektedir. Ancak

²¹² Hitti, Philip Khuri, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Bilge Yayınları, İstanbul 1980, I, 143; Çağrııcı, Mustafa, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, DEM Yayınları, İstanbul 2000, s. 15.

²¹³ Armstrong, Karen, *Hız. Muhammed*, çev. Selim Yeniçeri, Koridor Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 79.

²¹⁴ Izutsu, Toshihiko *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1997, s. 84.

²¹⁵ İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mısır 1936, I, 359; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1971, II, 20.

²¹⁶ Fayda, Mustafa, "Cahiliye", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 17-19.

²¹⁷ Öztürk, Mustafa, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 11.

²¹⁸ Âl-i İmrân 3/154; Abzâb 33/33.

²¹⁹ Fetih 48/26.

²²⁰ Mâide 5/50

²²¹ Fayda, "Cahiliye", VII, 17-19.

²²² Fetih 48/26.

²²³ Sarıçam, Hız. *Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 25.

her ne kadar Câhiliyye Dönemi dense de oturmuş iyi ahlâki karakterleri de bulunmaktadır. Nitekim onlar için cesâret, doğru sözlülük, namusunu koruma, cömert-misafirperver, emânete riâyet etme gibi önem verdikleri güzel hasletleri olduğu zikredilebilir. Araplar her ne kadar atalarının yanlış inanışlarına uysalar da bu güzel hasletler onların İbrâhimî gelenekten çok da uzak olmadığını göstermektedir. İslam da onların ahlâki yapısını topyekûn kaldırmayıp ilga, ıslah ve ibga yöntemi ile düzeltme yoluna girmiştir.²²⁴ Arapların bu iyi ve kötü şeklindeki iki karakterli ahlâki yapılarını bilmenin Kur'ân'ın, muhatabı eğitirken kullandığı üslup ve çizgiyi, ilâhi kelâmın muhâtabın dilinde zikir; kalbinde mana bulması noktasında elzem olduğu için iki ayrı yapısıyla değerlendireceğiz.

a-Arapların Kötü Ahlak Belirtileri

Araplarda üstünlük kurma, kötü karakterlerinden biridir. Onlar erkek evlat sayısını güç olarak göstermişlerdir. Bu durum onları daha da ileri götürmüş ve ölen akrabalarını cesur gösterip sayılarının çokluğu ile övünmüşlerdir.²²⁵ Yine Araplar Kâbe'yi koruma ve Kabe'ye komşu olma gibi özelliklerinden dolayı kendilerine "Hums" demişler ve Hac ibâdeti için kendilerine bir takım imtiyazlar vermişlerdir. Meselâ "Biz harem ehliyiz, bu yüzden onun dışına çıkmayız."²²⁶ deyip Arafat'ta vakfe yapmaktan berî olmuşlardır. Muhâsibî (ö. MS 857) Arapların ayakkabısı ayağından çıksa ya da yere bir şeyleri düşse onu eğilip almayı gururlarına yedirmeyeceklerinden bahsetmektedir.²²⁷ Kendini üstün görme ve insanlara tepeden bakma putperest Arapların en tipik özellikleridir. İzutsu'ya göre kibir, âdetâ Câhiliyye Arapları ile özdeşleşmiş bir kelimedir.²²⁸

Arapların bir diğer önemli özelliği şeref kazanma tutkusudur. Bu özellik ahlâki davranışlarının tek kaynağı ve önemli itici gücüdür.²²⁹ İzutsu'nun da çokça üzerinde durduğu gibi Arapların korkunç derecede şeref kazanma arzusu vardır. Bu arzu ahlâki davranışlarının temel prensibi haline gelmişti.²³⁰ Bu şeref tutkusu kabileler arası "münâfere" dedikleri kabile atışmalarına kadar gidip onur ve itibarlarını artırmaya

²²⁴ Fayda, "Cahiliye", VII, 17-19.

²²⁵ Tekâsür 102/1-3.

²²⁶ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Abdülalim Berduni, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire 1967, IV, 143.

²²⁷ Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed, *er-Riâye li hukukillah*, thk. Margaret Smith, London 1940, s. 232.

²²⁸ İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, s. 193-195.

²²⁹ Aksu, Zahid, *İslam'ın Doğuşunda Toplumsal Realite: Hukûki Ayetler ve İctihâdi Kaynaklar*, İlâhiyat Yayınları, Ankara 2005, s. 42.

²³⁰ İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, s. 94.

çalışmışlardır.²³¹

Araplar bu dünya hayatından başka ikinci bir hayat olmadığını söyleyip eğlencelerine oldukça düşkün bir şekilde hayat sürdürmektedirler. Câhiliyye şiirleri onların bu yaşayışını çarpıcı bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Nitekim dönemin şâiri İmriu'l-Kays muallakasında aşk ve sevdâ hatıralarını anlatırken müstehcen kadın motifleri çizmektedir.²³² Yine muallaka şâiri Tarafe b. Abd (ö. 564 [?]), bu dönem insanının hâlini tasvir ederken 'Yiyelim, içelim nasıl olsa yarın öleceğiz.' anlayışının Câhiliyye Arapların yaşantılarına ne kadar sirâyet ettiğini göstermektedir.²³³ Şâir A'sa'yı (ö. 7/629 [?]) da Mekke'ye Müslüman olmak için gidip boş geri döndüren de içkiye olan düşkünlüğü olmuştur.²³⁴

Görüldüğü gibi ahlâki yapı kişinin anlam dünyasındaki halini ve hayat gâyesini temellendirmektedir. Bu durum dini kabuller noktasında da oldukça çetin uğraşlara götürecektir ki Mekke Sûreler, ihtirasları kırma noktasında zor bir eğitim sergilemiştir. Nitekim Kur'an Mekke Sûrelerde müşriklerin inatçı, kibirli, alaycı, bencil ve keskin tavırlarını hikâyeleştirip eleştirmektedir.²³⁵ Meselâ Kalem sûresinde önce peygamberin iyi ahlâkından bahsedilmiş ardından müşriklerin kötü ahlâkı eleştirilmiştir; '(Resûlüm!) Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan laf getirip götüren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış kaba ve haşin bütün bunlardan sonra bir de soysuzlukla damgalanmış kimselerden hiçbirine mal ve oğulları vardır diye aldırış etme!'²³⁶ Tefsir kaynaklarında bu kişilerin Velid bin Muğire, Ebû Cehil, Ahnes bin Şureyk, Esved bin Abdi Yağus ya da Abdurrahman b. el-Esved gibi Mekke'nin ileri gelenlerinden birinin olması ihtilaflı olsa da²³⁷ lider durumundaki müşriklerin genel karakteri olduğunu görmekteyiz. Yine Mü'min sûresinde 'Onların gönüllerinde asla ulaşamayacakları bir büyüklükten (isteğinden) başka bir şey yoktur.'²³⁸ diye bahsederek onların kibirli yapısı üzerinde durmuştur. Montgomery

²³¹ Gölcük, *Kur'an ve Mekke*, s. 114.

²³² İmriu'l-Kays, Ebu Vehb Hunduc b. Hucr vdgr. , *Muallakât: Yedi Askı*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, MEB Yayınları, İstanbul 1989, s. 16-29.

²³³ İmriu'l-Kays, *Muallakât*, s. 56-58; İzutsu, *Dini ve Ahlâki Kavramlar*, s. 78-79.

²³⁴ Mekke müşrikleri A'sa'ya henüz içki haram kılınmadığı halde Hz. Muhammed'in içmeyi yasakladığını söylemişler, o da "Bir sene daha içeyim, sonra gelip müslüman olurum." diyerek kabilesine geri dönmüş, ancak bir sene geçmeden vefat etmiştir. Bakınız; İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâmüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, nşr. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru Hecc, Cize 1997, IV, 253.

²³⁵ Özmen, Ferihan, *Putperest Ahlâki: Mekke Sûrelerinde Putperestlerin Ahlaki Özellikleri*, Emin Yayınları, Bursa 2012, s. 57-111.

²³⁶ Kalem 68/10-14.

²³⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 386.

²³⁸ Mü'min 40/56.

Watt'a göre İslam'ın ortaya çıktığı dönemde mürüvvet etkisini yitirip hayatın tek anlamı zenginlik ve servet olmuştu. Mekkenin zengin tüccarlarına göre cömertlik ahmaklık ve budalalıktan başka birşey değildi.²³⁹ Yine müşriklerin inatçılığını Tevhid ilkesi ile dünyevi arzularına balta vurulunca onlar atalarının dinine uyduklarını ve bu yoldan asla çıkmayacaklarını söyleyerek sert bir üslup ile tepki vermişlerdir.²⁴⁰ Arapların kötü ahlâki özelliklerinden bahsederken onları vahye muhatap kılan temel karakteristik yapılarındaki iyi hasletlere değinmenin de vahyin neliği açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

b-Arapların İyi Ahlak Belirtileri

Câhiliyye Dönemi ahlâki özelliklerinin en önemlisi cömertlikleridir. Onların cömert şahsiyetlerini şiirlerinde görürken, İslam tarihi kaynaklarında cömert kişilerin hikâyelerini görmekteyiz. Bu hikâyelerde Ka'b b. Mâme el-İyâdî'nin çölde susuzluktan ölür derecesine geldiği halde kırbasındaki suyu kardeşine verip kendisinin ölmesi anlatılmaktadır.²⁴¹ Yine Hz. Hatice'nin yeğeni Hâkim b. Hizam'ın yüz köle bağışladığı ve onlara birer deve verdiği, boykot yıllarında Müslümanlara gizlice yardım ettiği anlatılmaktadır.²⁴² Hz. Ebû Bekr'in akrabası Abdullah b. Cüd'an el-Kureşî'nin de kıtlık zamanında insanlara yiyecek dağıtması ile tanındığı zikredilmektedir.²⁴³ Arap edebiyatında cömert insan için "Kuşları doyuran, esenyeli besleyen, köpeği korkak" gibi ifadeler kullanılmıştır.²⁴⁴ Bu ifadeler şâirler tarafından öyle güzel anlatılırdı ki cömertliğe teşvik eder haldeydi. Nitekim bunlardan Züheyr cömert kişiyi öyle anlatırdı ki sanki anlıyormuş gibi hissedirdi.²⁴⁵ Bunun yanında cimrilik de şiirlerde yerilen bir özellik olmuştur. Meselâ Tarafe şiirinde "Mal toplamak hırsında bulunan pintinin kabrini, ona buna verenden farksız buluyorum."²⁴⁶(ölecek kimsenin mal toplaması ile dağıtması aynıdır) deyip cimriliği yermiştir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Arapların kötü ahlâki olan kibrin doyurulması cömertlik ile karşımıza çıkar ki onlar gösteriş ile

²³⁹ Watt, W. Montgomery, *Peygamber ve Devlet Adamı Olarak Hz. Muhammed*, çev. Erdem Türközü, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 61.

²⁴⁰ Bakara 2/170.

²⁴¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, IX 798; Kazancı, Ahmet Lütfi, *Cahiliye Döneminde Müsbet Davranışlar*, UÜİFD, I/I, Bursa 1986, s. 105.

²⁴² Sarıçam, İbrâhim, "Hâkim b. Hizam", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 187; Kazancı, *Cahiliye Döneminde Müsbet Davranışlar*, s.106.

²⁴³ İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Cize 1997/1417, III, 187, III, 265.

²⁴⁴ Çağrı, Mustafa, "Cömertlik", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 72.

²⁴⁵ İmriü'l-Kays, *Muallakât*, s. 87.

²⁴⁶ İmriü'l-Kays, *Muallakât*, s. 62.

hayrı birbirine karıştırıp kendilerine ‘Ahmesî’ demişlerdir.²⁴⁷

Araplar ahde vefa ve sadakatleri ile nam yapmışlardır. Bunlardan en çok bilinen ve darb-ı mesel haline gelen Samuel b. Âdiyâ’nın kendisine verilen emâneti kan bağı bulunmadığı halde Gassan melikine teslim etmeyerek kendi oğlunun canını fedâ etmiştir.²⁴⁸ Ahde vefa ve sadakat inancın temel ahlaki özelliği olmaktadır. Nitekim bu sadakat Rahman’a olan bağ ile bağlı olunca “Muhammed ölür veya öldürülürse gerisin geriye mi döneceksiniz?”²⁴⁹ zikrine muhatap olan Müslümanların kalbini hakka teslim etme noktasında oldukça önemli olmaktadır.

Şecaat, Câhiliyye Döneminin önemli hasletlerinden biridir. Onlar şerefini ve kendilerini korumak için savaşçı bir yapıda olup savaştan kaçanların durumu tahammülü imkansız bir utanç olarak görülmektedir.²⁵⁰ Mute savaşında Halid b. Velid’in komutasında geri dönenlere ‘döne döne kaçanlar’²⁵¹ diye hitap etmeleri aslında metinsel dildeki sertliğin görülmemesine karşın sert bir cevap olduğu aşikâr olmaktadır. Araplarda güç soydan gelir ancak yiğitlik atadan değil bilekten gelir anlayışı hâkim olmuştur.

Câhiliyye şiirlerinde işlenen ve Arapların önemli hasletlerinden olan özellik ise namuslarına düşkün olmalarıydı. Meselâ Hâtem et-Tâî bazı şiirlerinde komşularının namuslarına saygı gösterdiklerinden bahsetmiştir.²⁵² Muallaka şâirlerinden Antere (ö. 614 [?]) de bir şiirinde ‘Komşu hanım bana görünecek olursa gözlerimi kapatırım, tâ ki komşum evine girene kadar.’²⁵³ Câhiliyye Döneminde kızların diri diri toprağa gömülme sebeplerinden biri de tâciz vakalarının çok olduğu bu dönemde istilâ gibi durumlarla da kızların tâcize uğramalarından dolayı olduğu İslam tarihi kaynaklarında görülmektedir. Yine, Medine’ye üç yaşındaki kızı ile göç edecek olan Ümmü Seleme’yi başına kötü bir iş gelmesin diye o zaman Osman b. Talha el-Abderî kendisi ile birlikte Medine’ye gitmiştir.²⁵⁴ Görüldüğü gibi Fedâilü’l Arap denilen bu güzel hasletlerin varlığı aslında Câhiliyye kavramının neliği üzerinden daha farklı mânalar çıkarmaktadır. Nitekim Câhiliyye Döneminin tamamıyla ahlâktan yoksun olmadığını dile getirirken

²⁴⁷ Uslu, “Hums”, XIIIIV, 364-365.

²⁴⁸ Meydânî, Ebû’l-Fazl Ahmed b. Muhammed, *Mecmeu’l-Emsâl*, Kahire trs. , III, 446; Tüccar, Zülfikar, “Semev’el el-Ezdi”, DİA, İstanbul 2009, XXXVI, 487.

²⁴⁹ Âl-i İmrân 3/144.

²⁵⁰ İzutsu, *Dini ve Ahlâki Kavramlar*, s. 124.

²⁵¹ Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 238-239.

²⁵² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, III, 258.

²⁵³ Kurtubî, *el-Câmî*, IX, 377.

²⁵⁴ İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdullah b. Ali), *el-Muntazam fî Târihi’l Mülûki ve’l-Umem*, Beyrut 1992, V, 181.

vahye muhatap kitlenin anlam dünyalarını genel olarak görmüş bulunmaktayız.

1.2. Kur'ân'ın Nüzûlünde Tedricilik

Tedric kavramı derece kelimesinden türemiş olup ‘‘bir kimseyi bir şeye aşamalı olarak yaklaştırmak ve alıştırmak’’ anlamına gelmektedir. Bu açıdan bebek ve yaşlıların yavaş yavaş yürümesi,²⁵⁵ hastaya yavaş bir şekilde yemek yedirilmesi tedriciliğe örnektir.²⁵⁶ Kur'ân'da anlatılan helak olan kavimleri Allah'ın yok etmesi de²⁵⁷ bu kelime ile açıklanabilir.²⁵⁸ Tedricilik bozulan ve düzeltilecek toplumu Allah'ın ilğa, ıslah ve ibka ile beşeri ve sosyal olguları dikkate alarak aşama aşama düzeltmesidir.²⁵⁹ Tanımlardan anlaşıldığı üzere başlangıcı ve bitişi belli olan bir yürüyüşün planlı, aşamalı ve süreli olarak tekrarı sağlanacak şekilde olması, tedricilik kavramını ifade etmektedir.

Allah, başta şirk olmak üzere birçok günah içinde olan toplumu düzeltmek için Kitap ve Peygamber göndermiştir. Gönderdiği Kitabı yirmi üç yıla yayıp aşama aşama bir düzen içerisinde göndermiştir. Bu süreçte bazı adetlere dokunulmazken bazıları değiştirilmiş, bazıları ise tamamen yasaklanmıştır. Bazı durumların sosyal ve beşeri yapıları göz önünde tutularak aşama aşama değiştirildiği de düşünülmektedir. Nitekim içki ve riba ile ilgili âyetler ile birlikte rivayetler incelendiğinde tedrici bir yasaklama olduğu görülmektedir. Bu açıdan Kur'ân'ın tedrici bir şekilde vahyedilmesinin mahiyeti incelendiğinde Mekki ve Medeni ayrımı yapılmasındaki husus Mekki sûrelerin genel, Medeni sûrelerin daha uzun, açıklayıcı ve tanımlayıcı şekilde olduğu diğer ifade ile icmal-tafsil ilişkisinde olduğu belirtilmektedir.²⁶⁰ Yani Mekki sûreler daha çok iman, akide, ahlak konularını işlerken Medeni sûrelerde daha çok ahkam konuları işlenmektedir.²⁶¹ Bu açıdan baktığımızda tedriciliğin teşride değil, davette olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim namaza parça parça alıştırılmayacağı gibi hükümlerde tedricilikten söz etmek mümkün değildir. Hz. Muhammed, Muaz b. Cebel'i Yemene gönderirken insanları önce tevhide kabul ederlerse beş vakit namaza, kabul ederlerse zekata çağırmasını tavsiye etmiştir. Bu rivayette sanki tedriciliği görmekteyiz. Nitekim kalbi hak ile doldurulmayan nefis ibadetlerde ve hükümlerde eksik kalacaktır.

²⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, II, 266.

²⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, II, 267.

²⁵⁷ A'râf 7/182.

²⁵⁸ Rağıb el-İsfahânî, *Mücemu Müfredati elfâzi'l-Kur'ân*, Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 188.

²⁵⁹ Türcan, Talip, ‘‘Tedric’’, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 265.

²⁶⁰ Şâtıbî, Ebû Mûsa, *el-Muvafakât*, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, III, 41.

²⁶¹ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2009, s. 220.

1.3.Sûrelerde Mekkî ve Medenî Ayrımı

Sûre kelimesi sözlükte “sıçramak, duvara tırmanmak” anlamına gelen sevr kökünden türemiş ve çoğulu ise süverdir. “Yüksek ve güzel bina, evin bir bölümü veya katı, yüce mertebe, şan ve şeref, alâmet ve nişan” mânalarına gelen sûre terim olarak sınırları Hz. Muhammed tarafından belli olan Kur’ân âyetlerinin bir bölümü olarak tanımlanmaktadır. Kur’ân’ın belli bölümlerine sûre denmesinin sebebi her bir bölümün bir basamak olup tamamının Kur’ân’ın kendisini oluşturmasından dolayıdır. Sûre kavramı Kur’ân’da tekil olarak dokuz yerde geçerken tekil çoğul olarak ise bir yerde geçmektedir. Mana olarak ifade edildiğinde Nur sûresinin başındakine “dinî hükümlerden ve hikmetli sözlerden bir demet” anlamına gelmektedir. Kendi içerisinde bir bütünlüğe sahip olan sûreler, Kur’ân’ın binasını oluşturmuş olup Kur’ân delili için de benzeri bir sûre getirmeleri emredilmiştir. Sûre Kur’ân yorumunda merkezî bir konumda diyen Çağdaş müfessir Emin Ahsen İslâhî’ye göre her bir sûre bir ana konuyu desteklemektedir.²⁶²

Sûrelerin muhtevası önemli iken muhtevayı etkileyen zaman, mekan ve muhatap da önemli etken olmaktadır. Bu bağlamda tedrici olarak nâzil olan Sûrelerin hazarî-seferî, nehârî-leylî, sayfî-şitâî gibi gruplara ayrılmıştır. Yine sûrelerin tasnifleri alimlere göre değişse de mekkî ve medenî olarak genel ayrıma tâbi tutulmuştur. Mekke döneminde inen sûrelere mekkî, Medine’de inen sûrelere ise medenî denmiştir.²⁶³ Nasr Hamid Ebu Zeyd mekkî-medenî iki ayrı mekan olduğu gibi iki ayrı zamanı da temsil ettiğini söylemektedir.²⁶⁴ Nitekim daha önce bahsettiğimiz üzere Kur’ân tedrici olarak inmiş ve on üç yıllık Mekke dönemi Kur’ân’ın oluşturmayı hedeflediği toplumun temelidir. Medine döneminde ise binanın kendisi oluşmuştur. Nisaburi (ö.324/935) mekkî-medenî bilgisi Kur’ân ilimlerinin en şerefli olduğu ve bu ilmi bilmeyenin Kur’ân hakkında konuşmasının helal olmadığını söylemektedir.²⁶⁵ Mekkî-Medenî usulü bilmek Kur’ân tefsirinde açıklayıcı olmaktadır ki bir metnin anlaşılmasında temel olan zaman, mekan, muhatap önemli unsurlardır. Kur’ân’da bulunan sûre sayısı hakkında ihtilaf bulunsa da genel kabule göre 114 sûre vardır. Mekkî ve Medenî sayılarında da ihtilaf bulunmaktadır. Nitekim Zerkeşî sûrelerin seksen beşi Mekkî, yirmi dokuzu Medenî demiştir. Suyûtî seksen ikisi Mekkî yirmisi Medenî ve on ikisi ise ihtilafıdır

²⁶² Birişik, Abdulhamit, “Sûre”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 538-539.

²⁶³ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 56-57.

²⁶⁴ Ebu Zeyd, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı, Metin Anlayışımız ve Kur’an İlimleri Üzerine*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2001, s. 104.

²⁶⁵ Suyûtî, *el-İtkan*, tahk. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987, I, 25.

der. Ancak genel kabule göre Mekkî sûrelerin sayısı seksen altı iken Medenî sûrelerin sayısı yirmi sekizdir. Mekkî-Medenî olarak genel ayrıma tâbi tutulan sûrelerde mekkî ise medenî; medenî ise mekkî âyetler bulunabilmektedir. Muhteva bağlamında baktığımızda Mekkî sûrelerde daha çok İnanç konuları, müşriklerin çelişkili durumları, geçmiş peygamber kavimlerinin olayları, ahlâkî ve insani değerlerden bahsedilmiş olup âyetleri genellikle kısa ve mensur şiir biçiminde olduğu gibi âyet sonlarında fâsılalar bulunmaktadır. Ancak bazı medenî sûrelerde mekkî üslup olduğu görülmektedir. Meselâ Ra'd, Rahmân ve Zilzal sûreleri medenî olup mekkî üslup içermektedir. Medenî sûreler muhteva bağlamında toplum inşası, İslam kardeşliği, içtimâî ve fıkhi ifadeler yer alırken, anlatım üslubuna sahip olduğu için âyetler uzundur.²⁶⁶

Sûreler mekkî ve medenî olarak ayrılırken farklı vasıflandırmalar ile ayrıma tabi tutulmaktadır. Nitekim mekkî sûreler incelendiğinde içinde secde âyeti olan sûreler, içinde kellâ lafzı bulunan sûreler, Hac sûresi hariç içinde “ya eyyühannesü” ifadesi bulunup da “ya eyyühellezine amenu” ifadesi bulunmayan sûreler, Bakara hariç içinde peygamber kıssaları olan sûreler, Bakara hariç içinde Adem ve iblis kıssası bulunan sûreler, Bakara ve Al-i İmran hariç içinde Hurufu mukataa harfleri bulunan sûreler ve mufassal sûreler mekkî olarak isimlendirilmiştir. Bunların dışında genel olarak; tevhid, Allah’a ibadet, kıyamet-âhiret ve onun korkunç durumları, cehennem ve azabı, cennet ve nimetleri, toplumun ahlâkî yapıları üzerinde durma ve müşriklere önceki milletlerin kıssalarını anlatıp ibret almalarını söyler, lafzın kuvvetli, fasıla kısa, ibareler veciz ve kasemi tekid maksatlı kullanan sûreler mekkî sûrelerdir.²⁶⁷ Medenî sûreler incelendiğinde ise farzlar ve had cezaların bulunduğu, Ehl-i Kitapla ilişki anlattığı, Ankebut hariç münafıklardan bahsettiği, cihat ahkâmından, yönetim kurallarından, cemaatten, aile düzeni ve mirastan bahsettiği, âyetleri uzun ve şerî üslupta olduğu görülmektedir.²⁶⁸ Mekkî sûreler genellikle kısa ve veciz olup vicdanları tahrik ederken medenî sûreler uzun olup tefekkür ve teemmüle teşvik etmektedir.²⁶⁹

Mekkî ve medenî ayrımı usûl anlamında önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlardan bir kısmı şöyle bahsedilebilir; a-nasih mensuh konusunda bilgi verip ihtilaf olan konuda medenî olan sûrenin esas alınacağı kabul edilmektedir.²⁷⁰ b-Üslup farklılığının kâfir,

²⁶⁶ Birişik, Abdulhamit, “Sûre”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 538-539.

²⁶⁷ Zerkânî, Muhammed Abdü'l-Azîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü ve Matbaatü'l-Babî el-Halebî, Mısır 1982, I, 186-188.

²⁶⁸ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 164.

²⁶⁹ Kutup, Muhammed, *Kur'an Araştırmaları*, çev. Bekir Karlığa-Beşir Eryarsoy, Seriyeye Kitapları, İstanbul 1997, I, 23.

²⁷⁰ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 181.

münafık, mü'min ayırımına götürmesi noktasında bilgi sunmaktadır.²⁷¹ Yani toplum inşası noktasında tedrici metod uyguladığını göstermektedir. c-Bize kadar gelen süreçte Kur'an'ın tahrif ve tağyir olmadığını ispatlayıp Kur'an'a delil sunmaktadır.²⁷² d-Kur'an'ı tedrici okumayı sağlayıp siyer ilmiyle toplumu, zamanı, mekânı anlama noktasında Kur'an'ı anlama kolaylığı sağlamaktadır.

Bölüm Değerlendirmesi

Kur'an ilk dönem itibari ile bir hitap iken günümüze kadar gelirken kitâbî metin haline gelmiştir. Nitekim ilk muhataplar metinden ziyade açık bir anlatı ile karşı karşıya kalırken sahabeden sonra gelen nesil ve sonrasında mâna, metin ve rivâyetlerle sınırlı kalmıştır. Ancak Kur'an duru bir metinden ziyâde, yoğun bir anlatımı olan ve olgun bir mü'min kimliği inşa etme gayesinde bir hitaptır. Ancak bu kitabı anlamada önemli olan zaman, mekân, muhatap hususları metnin anlaşılmasını kolaylaştıran temel unsur olmaktadır. Konumuz olan Fecr ve Mücâdele sûrelerinde önemli olan zaman, mekan ve muhatap hususlarını da ele alarak bahsedilen iki sûreyi anlama noktasındaki hususlar çerçevesinde Vahyin Nüzûl ortamı hakkında bilgiler sunularak ikinci ve üçüncü bölümün anlaşılmasında ve mukayese edilmesinde önemli bir parça olurken ele alınan konular mesabesinde tekrara düşmenin önüne geçmiş olmaktadır. Nitekim ele alınan iki sûrenin konu bütünlüğü ve gayenin birbirini tamamlar nitelikte olması ve metnin anlaşılması açısından Vahyin Nüzûl ortamını iki sûrenin konu çerçevesinde incelenmesi ve açıklanması elzem olmuştur.

Birinci bölümde ele aldığımız vahye muhatap toplumun sosyal-ekonomik yapısının dini yaşantıya olan etkisini de toplumsal düzen ve refah açısından değerlendirirken de görmüş bulunmaktayız. Nitekim Mekke'nin genel yapısındaki mele grubunun gücü ve putlardan gelir elde etme gayeleri Tevhid esaslı dine muhalif olmalarındaki ana sebeplerden bazıları olmuştur. Bu bağlamda sosyal ve ekonomik yapının dini düşünce üzerindeki etkisini de anlattığımız bu bölümde bahsedilen âyetleri anlama noktasında bir açıklık getirmektedir. Genişleyen çevre ile birlikte daha farklı sosyal yapılar ve ekonomik faaliyetlerle değişen zihne muhatap olan Hz. Peygamberin, diğer din ve inanışlarla olan ilişkileri bahsedilen sûreler bağlamında Yahudi, müşrik, münafık, kâfir ve Müslümanlar üzerinden farklı bir konuma dolayısı ile farklı bir yaklaşıma gidilmiştir. Tedrici olarak nâzil olan Kur'an, Mekke'de farklı bir durum ile

²⁷¹ Kattân, Mennâ, *Mebâhis fî Ulûmi 'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Riyad 1971, s. 59-60.

²⁷² Zerkânî, *Menâhilu 'l-İrfân fî Ulumi 'l-Kur'an*, I, 161.

karşı karşıya iken değişen toplum ve inen âyetle şekillenen karakterleri sabit konumlamalara götürmüştür. Bu bağlamda mekkî-medenî olarak incelediğimiz iki sûrenin aşamalı yapısı hakkında alt yapı oluşturan bu bölüm yaptığımız tefsir araştırmaları ile sağlam dayanak ve tecrübi bir bilgi haline gelerek mananın anlam ile yoğrulmasında faydalı olacaktır.

BÖLÜM II

FECR SÛRESİNİN TAHLİLİ

2.1.Sûreyle İlgili Genel Bilgiler

Sûre adını ilk âyeti olan “ve'l-Fecr”den almıştır. Fecr “Bir şeyi geniş bir şekilde yarmaktır.”²⁷³ Fecr sûresi mushafta seksen dokuzuncu sırada Ğâşiye Sûresinden sonra Beled Sûresinden önce inmiştir.²⁷⁴ Sûre yemin ile başlamıştır. Fecr sûresi, Mekke döneminin ilk yıllarında iman edenlere zulmün başladığı zamanlarda,²⁷⁵ indiği kabul edilse de sûre muhtemelen Habeşistan’a hicretten önce Leyl Sûresinin ardından nâzil olmuştur. Ali b. Ebû Talha, sûrenin Medine’de nâzil olduğunu söylemiştir. Ancak nüzüldede onuncu sırayı alan sûre, Ebû Hayyan’a (ö. 745/1344) göre muhtevası ve üslûbuna göre mekkî sûrelerle benzerlik göstermektedir. İbni Âşur da Mekke’de nâzil olduğunu söylemekle birlikte “âhirete iman etmeyen ve yaptıklarını karşılıksız sanan Mekke halkına Ad, Semud, İrem kavimleri ve firavun örnek gösterilerek uyarı yapılmıştır.” der.²⁷⁶ Fecr sûresinin toplam âyet sayısı için Elmalılı; Hicazlıların sayımına göre otuz iki, Kûfeliler ve Şamlılara göre otuz, Basralılara göre yirmi dokuz olduğu hakkında bilgi vermektedir.²⁷⁷ Zemahşerî (ö. 538/1144) sûrenin âyet sayısındaki farklılık noksanlıktan değil iki âyeti bir âyet saymalarından dolayı olduğunu söylemektedir.²⁷⁸ Sûrenin âyet sonlarındaki harfler olan Fâsıla harfleri ise “elif, bâ, tâ, dal, râ, mim, nun ve yâ” olup sekiz harftir.²⁷⁹

Fecr sûresi Mekke döneminin ilk yıllarında iman edenlere zulmün başladığı sırada Leyl sûresinin ardından Habeşistan’a hicretten önce nâzil olmuştur.²⁸⁰ Dolayısı ile muhatap olan müşriklere ders içerikli olup Müslümanlara psikolojik destek sağlamaktadır. Nitekim Sûre incelendiği zaman müşriklere güçlü kavimler örnek gösterilip ders almaları zikredilirken iman edenlere teselli olmuştur.²⁸¹ İlk âyetlerde belirli zamana yemin edilmiş ve ardından bunda akıl sahibi insanlar için ibret vardır derken Şevkânî bu hitabın kâfirlere cevap şeklinde onlardan akıl sahibi olanlar için bu

²⁷³ Râğîb el-İsfahânî, , *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul 2010, s. 781.

²⁷⁴ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 56.

²⁷⁵ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî v. dğr. , İnsan Yayınları, İstanbul 1988, VII, 107.

²⁷⁶ İbn Âşur, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunusiyye, Tunus 1984, XV, 311.

²⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 180.

²⁷⁸ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf*, Mektebetu'l-'Abîkân, Riyad 1998, VI, 367.

²⁷⁹ Işık, Emin, “Fecr Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 290-291.

²⁸⁰ Mevdûdî, Tefhimu'l-Kur'ân, VII, 107.

²⁸¹ Işık, “Fecr Sûresi”, XII, 290-292.

âyetler yeterli demektir, der.²⁸² Burada şunu dile getirmeliyiz ki müşrikler tek zihin yapısına sahip değildir. Müşrikler, dehri ve âhirete iman edenler olarak da incelenebilir. Zamana yemin söz konusu olan âyetler, dehrilere hitap ederken genel olarak müşriklere bir uyarı olmaktadır. Nitekim boykot zamanı Müslümanlara zulmeden müşriklere Ad, Semûd, İrem kavimleri ve Firavun örnek gösterilip onların gücü ve zulmünden sonra yaşadıkları üzerinden ders verilmekte ve Fecr 14. Âyet ile Allah'ın gözetleyici olup müdahâle ettiğine dikkat çekmiştir. Ardından gelen 15 ve 16. âyet Mukâtil'e göre, Ümeyye b. Halef ve Abdullah b. Nufeyl hakkında nâzil olmuştur. Abdullah zengin olan Ümeyye'ye iyiliği emredip münkerden nehyetti ve öğütler verdi. Ümeyye ona dedi ki; yazık sana âyette "...Allah iman edenlerin velisidir, Kâfirlerin ise velisi yoktur..."²⁸³ buyurmuyor mu? Ben zenginem Allah'ın beni sevmesinden dolayı, sen fakırsın ki onun nezdinde değersizsin²⁸⁴ demesi üzerine âyet nâzil olur. Ardından 17. âyet için Mukâtil derki; Âyet Ümeyye b. Halef'in kötülüklerine ve dediğine karşı çıkararak hayır! bilakis durum Ümeyye'nin dediği gibi değildir, siz yetime ikram etmezsiniz, demektir. 18,19 ve 20. âyetlerde Ümeyye b. halef'in sözüne karşılık imtihan sebepleri bildirilmektedir. Mukâtil b. Süleyman, yetime ikram etmeyen, yoksulu doyurmayanların âhiret inancında kusurlu olan müşrikler olduğuna dikkat çekmiştir ki âyetin devamına kellâ lafzı ile girmiştir. Mukâtil derki; Kellâ'dan kasıt onların âhirete iman etmemelerinden kaynaklı tepki ve ardından gelen kıyâmet ile tehdit vardır.²⁸⁵ Bu tehdit dehrilere iken muhatap yine müşrikler olmuştur. 26. âyete kadar müşriklere tehdit ile birlikte uyarı sunarken 27. âyette müjde ile birlikte yol gösterilmiştir. Ancak nefs-i mutmainneden kastın ne olduğu konusunda ihtilaf olması ile birlikte yüklenen mâna, muhatabı ve hitâbı farklı noktaya taşımaktadır. Daha önce bahsettiğimiz üzere klasik tefsirciler genel olarak mutmain olmuş ifadesini nefis olarak zikrederken, İbn-i Abbas mü'mine hitaptır, demektir. Ancak modern tefsircilerden Murat Sülün ve dahası Mustafa Öztürk, Süleyman Gezer Nefs-i mutmainneden kasıt müşriklerdir, demektirler. Çünkü sûre bazlı düşünüldüğünde bu hitap müşriklere ithafen söylenmiştir.²⁸⁶ Nefs-i mutmainne hitabının müşrik ve kâfirlere ait olduğunun ispatlanması için başvurulacak argümanlardan biri ayette geçen "Rabbine dön" ifadesidir.

²⁸² Şevkânî, Muhammed bin Ali bin Muhammed, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Vefâ, yy. trs., V, 580.

²⁸³ Muhammed 47/11

²⁸⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 689-690.

²⁸⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 690.

²⁸⁶ Sülün, Murat, "Nefs-i Mutma'inne Ayetine Yeni Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, 50, sayı: 1, s. 1-24.

Çünkü mü'min bir kimseye veya benliğe tekrar bu ifadenin kullanılması yadırganmaktadır. Konuyla ilgili ifadeler şöyledir:

“İlgili pasaj böyle anlaşılmadığı takdirde, sûrenin başından o kısmına kadar kötü kişiliklerden bahsedilip uyarılar sıralanırken, nasıl olur da birdenbire böylesine güzel bir kişiliğe geçildiği anlaşılamayacak; zaten Rabbine dönmüş, O’nun has kulları arasına girmiş bir zata hala neden “Rabbine dön, kullarımın arasına gir” dendiği hususu muallakta kalacaktır. Oysa sûrenin sonu başı ile tam bir uyum içindedir. Sadece, tabî bağlamından koparıldığından, farklı bir kişilikten bahsedilmeye başlanmış gibi bir algı ortaya çıkmıştır.”²⁸⁷

Sâbunî derki; Bu âyet ile mü'min olanlar uyarılmış ve kalbini koru denmiştir.²⁸⁸ İbni Abbasın da mü'minlere ithafen söylenmiştir sözüne karşılık, biz de âyetin mü'minlere ithafen söylendiği kanaatindeyiz. Nitekim ilk âyetlerde müşriklere eski kavimler örnek gösterilip ibret almaları sağlanmış ancak sonrasında onların yanlış olması ve nokta-i nazarları üzerinde durulmuştur. Kur'ân'ın bir özelliği olan cezadan sonra mükafat, kötünden sonra iyi anlatıldığı gibi burada da müşriklere uyarılar sunulmuş ve ardından iman eden kul ve kulun özelliği üzerinden mükafat dile getirilmiştir. Âyetin karşılığının mü'minler olması manayı bozmadığı gibi tüm uyarılardan sonra yol göstermek ve örnek olanın da mü'minler olması bununla birlikte ezilen mü'minlere teselli mahiyetinde olması âyetin çok yönlü bir önem ifade ettiğini dile getirirken manzaraya bakışın bütüncül bir nokta-i nazar ile insicam kattığını görmekteyiz. Murat hocanın âyetin müşriklere hitabına delil olarak sunduğu sonrasında gelen âyet olan “Rabbine dön” hitabının Müslüman olarak dön değil de iman etmiş olarak dön demesi şeklinde okuduğumuzda insicamın bozulmadığını da görmüş olmaktadır ki daha önce bahsettiğimiz üzere klasik tefsirciler dönmeden kastın ölmek ve vuslata ermek mânasında değerlendirmiştir.²⁸⁹

Hiz. Muhammed'in risâlet döneminde vuku bulan ve Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin ya da bir Sûrenin inmesine sebep olan olayı ifade etmek için Esbâb-ı Nüzul ifadesi kullanılmaktadır. Esbâb-ı nüzul sadece âyetlerle ilgili olup Hiz. Muhammed'in bir sözü söylemesi ya da davranışta bulunmasına sebep olan özel sebeplere ise esbâb-ı vürûd'l-Hadis denmektedir. Kur'ân'ın bütün âyetleri muayyen ya da müşahhas bir olaya binaen inmemiştir. Kur'ân'ın her âyeti bir hikmete binaen indiği bilindiği gibi

²⁸⁷ Sülün, “Nefs-i Mutma'inne Âyetine Yeni Bir Yaklaşım”, s. 23.

²⁸⁸ Sâbunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut 1981, III, 559.

²⁸⁹ Taberi, Ebî Câfer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, XXX, 191-192.

Âlimler 500 kadar âyetin belirli sebeple indiğini zikretmektedir ki Esbâb-ı Nüzul dediğimiz kavramı altında bu âyetler üzerinden çalışma güdüldü. İbn Teymiyye 500 âyetin dışında kalan geçmiş peygamber kıssaları ve âhiret ile ilgili bahislerin dış olayla değil, muhteva açısından değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Esbâb-ı nüzûle ilk dönemlerden beri ilgi gösterilmiş hatta bazı âlimler tefsir ilminin başlangıcının esbâb-ı nüzûlü bilmek olduğunu savunmuştur. Çünkü âyetin nerede, ne zaman, hangi maksatla, hangi şartlar içinde ve hangi olayla ilgili olarak indiğini bilmek âyetin ilâhi maksada uygun şekilde yorumlanması, fikhî hükümlerin çıkarılması, hükmün hikmetine ulaşılması, mübhemâtın, âyet ve sûreler arasındaki münâsebetin bilinmesi, âyette hsr ve tahsis olup olmadığının anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Bununla birlikte özel durumlarda Kur'ân'ın genel bütünlüğü değerlendirilmektedir. Ancak Esbâb-ı nüzûle bağlı kalmak âyeti genel ve ebedi maksatlardan uzaklaştırıp yorum zenginliğini engellemektedir. Ayrıca senetsiz gelen rivâyetlerin çelişki ve güvenilirlik sıkıntısı âyetin doğru anlaşılmasını engelleyen unsurlardan biridir.²⁹⁰

Sûre değerlendirildiğinde edebî üslûbu metnin anlaşılmasında önem ifade etmektedir. Sözlükte “Tutulan yol, tarz, tavır” anlamına gelen üslup, söz dizimi ve lafız seçiminde gidilen metodu ifade etmektedir. Üslûbu'l-Kur'ân'la kastedilen de gerek kelime seçimi gerek cümle dizimi ile Kur'ân'ın kendine has anlatım biçimidir. Kur'ân'ın nâzil olduğu bölgede dil ve belâğatın revaçta olduğu eski kaynaklarda bellidir. Kur'ân, üslûp açısından insanları etkilerken konularının da dikkat çekici olması muhâtabı bir hayli etkilemiştir. Bunlardan Sûre başlarındaki huruf-ı mukattaalar, anlatımda soru ve cevap yöntemi, yemin, istifham ve te'kid bunlarla birlikte darb-ı mesel ve kıssalar anlatımı zengin kılan önemli unsurlardır. Bu zenginliği görenler inkar etmemekle birlikte onun bir cin tarafından getirildiğini ya da sihir ile olduğunu zikretmekteydi. Bunlardan Velid b. Muğire, Kur'ân'dan âyet dinlediği zaman hayran kalmış ancak kavmine inkarda ikna edici bir cevap olarak Kur'ân “başkalarından aktarılan bir sihirdir” demiştir. Kur'ân'ın akıl ve duyguya aynı anda hitap etmesi kaynaklarda ele alınan önemli husustur. Bu konuda Bâkılânî Kur'ân'ın kendine has etkileyici bir üslubunun olduğunu zikretmiştir. Klasik dönemde olan Zerkeşî de Ansiklopedisinin 46. bölümünü Kur'ân'ın üslûbuna ayırmış ve daha çok Kur'ân'ın belâğatı üzerinde durmuştur.²⁹¹ Üslûp açısından incelediğimiz Fecr Sûresinde kasem, Te'kid ve Kıssa önemli yer tutmaktadır.

²⁹⁰ Demirci, Muhsin, “Esbâb-ı Nüzûl”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 360-362.

²⁹¹ Mertoğlu, Mehmet Suat, “Üslûbu'l-Kur'ân”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 382.

Kur'ân'da 15 Sûre yemin ile başlamakta ve bunlardan bir tanesi Fecr Sûresidir. Bu Sûre 4 şeye yemin ile başlamaktadır. Tan yerinin ağarması, on geceye, çift ve tek ve geçip giden geceye yemin edilmiştir. Bu dört şeye yemin inkar edenlere inkar ettiklerinin hak olduğuna delil mahiyetindedir. Sûredeki kasemlerin cevaplarının ne olduğu hususunda alimler ittifak edememişlerdir. Cevabın mahzûf olduğunu söyleyenlerin yanında cevabın olmadığını söyleyenler de varolmakla birlikte burada, yemin edilen şeylere dikkat çekme amacı olduğunu zikretmektedirler. Boykot zamanı indiği belirtilen Sûre, Mekke halkının çokça kullandıkları yemin ile başlamış ancak ne mânada kullanıldığı Sûre tefsiri yapılırken müfessirlerin görüşleri ile açıklandığı için tekrara düşmeme açısından tekrar açıklama yapmayacağız.

Sözlükte “Güçlendirmek, sağlam hale getirmek” anlamına gelen ve “ekd” kökünden türeyen te’kîd, “sağlamlaştırmak, pekiştirmek” demektir. Vekd ve tevkîd de aynı anlama gelmektedir. Sözü pekiştirmek anlamında te’kîd, Yemini pekiştirmek anlamında ise tevkîd kelimesi kullanılmaktadır.²⁹² Te’kîd birşeye aşırı vurgu yapmaktır. Kur’ân’a muarızları te’kîdin Kur’ân ve sünnette olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre te’kîdin faydası yoktur. Ancak Cumhur’a göre te’kîd var ve gerçek durum bildirmektedir.²⁹³

Fecr Sûresindeki te’kîdlerden en önemlisi yemin âyetleridir. Mevdûdî fecre, on geceye, çift ve teke ve akıp giderken geceye yemin edilmesi te’kîd olması açısından, der.²⁹⁴ Nesefî “hel fî zâlike kasemu’l-lizî hicr” âyetini “Bu büyük bir yemin değil midir ki kendisi için yemin edilen şeyler onunla te’kîd edilsin”²⁹⁵ diye tefsir ederek amaçlarından birinin te’kîd olduğunu zikretmiştir. Râzî’ye göre te’kîd ifade eden bir diğer husus 5. âyetteki “hel” soru edatıdır. Asıl mâna zikredilen hususların delil olmadığını sözde soru şeklinde sormaktadır ki bu şöyle bir izah ile açıklanabilir; anlamayan bir gürûha deliller ispatlar sunup, bu senin için elbette hakkın ispatıdır, demektedir.²⁹⁶ İbn Aşur da hel edatının tahkik olduğunu ve ibretlik olay olduğuna dair kesinlik ifade etmektedir, der.²⁹⁷ Fecr Sûresinin 7. âyetinde olan “Sütunlar sahibi İrem” ifadesindeki irem atf-ı beyân²⁹⁸ ve başkasından ayrıştırıcı²⁹⁹ olup te’kîd ifâde etmektedir

²⁹² Durmuş, İsmail, “Tekit”, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 365-368.

²⁹³ Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2011, s. 435.

²⁹⁴ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, VII, 113.

²⁹⁵ Nesefî, Ahmed b. Mahmud, *Tefsîru’n-Nesefî*, Dâru’l-Edâ, İstanbul 1993, IV, 1364.

²⁹⁶ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1981, XXXI, 166.

²⁹⁷ İbn Âşur, *Tefsîr et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XV, 316-317.

²⁹⁸ Nesefî, Ahmed b. Mahmud, *Tefsîru’n-Nesefî*, Dâru’l-Eda, İstanbul 1993, IV, 1304.

²⁹⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 472.

ki önceki ayette belirtilen Âd kavminden kasıt kimler olduğunu belli etmek için sütunlar sahibi İrem'e denmiştir. Fecr Sûresinin 14. âyet "Muhakkak senin Rabbin gözetleyicidir." ifadesindeki "inne" ve "lâm" te'kid ifade etmektedir ki "inne" muhakkak öyle olduğunu zikrederken "lâm" mutlaklık ifade etmektedir.³⁰⁰

Kıssâ sözlükte, "bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek; bir kimseye bir haber veya bir sözü bildirmek" gibi mânalara gelmektedir. Kıssâ, gerçekçi ve doğruluk yapısı ile hikayeden ayrılmaktadır. Kur'ân kıssâlarına hikâye denmeyeceği gibi kıssâ kelimesinin türkçe karşılığının da hikâye olarak çevrilmesi hatalı tercüme olmaktadır. Çünkü asıl anlamı "nakil" olan hikaye gerçekçi-hayali, önemli-önemsiz başkalarına aktarılıp anlatılabilecek her türlü olayı kapsar. Zira Kur'ân kıssaları doğru, gerçeklik değeri taşıyan, ibret alınacak olaylardır. Bugünkü arap edebiyatında kıssa karşılığı olarak "kasîra, uksûsa" kavramları kullanılmaktadır. Kur'ân'da kıssa kelimesi geçmez ancak kasas³⁰¹ olan çoğulu geçmekte ve aynı zamanda bir Sûre adıdır.³⁰²

Mâhiyeti itibari ile kıssalar üçe ayrılmaktadır; 1) Tarihi kıssalar: Âdem ve iki oğlu, Nûh, Hûd, Sâlih, Lût, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kûb, Yûsuf, Şuayb, Mûsâ, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, Yûnus, Zekeriyâ, Yahyâ ve Îsâ gibi peygamber kıssaları iken Bunlardan özellikle Yûsuf, Âdem, Mûsâ ve Îsâ'ya ait olanlar geniş yer tutmaktadır. Üzeyr, Lokman, Firavun, Nemrut vs gibi şahsiyetler de bu kategoriye alınmaktadır. 2) Kur'ân Nuzûlü sırasında meydana gelen olaylar: İsra, Mi'râc, Ahzab, Bedir, Uhud, Hendek gibi olaylar. 3) Gaybî kıssalar: Âdem'in yaratılışı, cennet-cehennem, Kıyâmet, âhiret vs. Kıssalar uzun ve kısa olmak üzere de iki gruba ayrılmaktadır. Kur'ân uzunca bahsedilen Yusuf a.s, Musa a.s, İbrahim a.s vs uzun kıssalar iken Fecr Sûresinde Ad, Semud, İrem ve Firavun kıssaları ibretlik olup kısa kıssalar grubundadır. Bunun yanında fil, Ashabı uhdu olayları da kısa kıssalar olup ders niteliği taşımaktadır.³⁰³

Kur'ân kıssâlarının amacı, nüzûl gâyesi ile örtüşür şekildedir. A'râf, Hûd, Enbiyâ ve Şuarâ Sûrelerinde anlatılan peygamber kıssaları Allah'ın birliği, ona itaat ve Kulluk ana fikri ile anlatılmaktadır. Ashâb-ı Karye, Ashâb-ı Kehf, Harap olmuş kasabaya uğrayan kişiye³⁰⁴ âit kıssâlarda âhiret inancı, cennet-cehennem işlenmiştir. Bunlardan Fecr Sûresinde bahsedilen Ad, Semud, İrem kavimleri ve Firavun kıssâsı ile Allah'ın kudreti, dünyanın fânî oluşu ve ibretlik olaylar işlenmektedir ki kıssâların bir

³⁰⁰ İbrahim, Muhammed Tayib, *Îrâbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'n-Nefâis, Beyrut 2009, s. 593.

³⁰¹ Âl-i İmrân 3/62; A'râf 7/176; Yûsuf 12/3; Kasas 28/25

³⁰² Şengül, İdris, "Kıssa", *DİA*, Ankara 2022, XXV, 498-500.

³⁰³ Şengül, "Kıssa", XXV, 498-500.

³⁰⁴ Bakara 2/259.

diğer amacı insanların ibret almasını sağlamaktır.³⁰⁵ Zemahşerî derki Fecr sûresinde bahsedilen 4 kıssâda helak olan kavimler anlatılıp 13. âyette “Rabbin onlara azap kamçısı indirdi” diyerek aslında hatırlatma yapıp uyardığı görülmektedir.³⁰⁶ Kur’ân kıssâlarının amaçları arasında peygamber ve mü’minlerin felakat ve sıkıntılara karşı teselli etme vardır. Fecr Sûresinin rivâyete göre boykot döneminde nâzil olması ve eski kavimleri anlatırken mü’minlere sabretmeyi tavsiye edip teselli etmiştir. Bu âyetler müşrikleri tehdit etme boyutunda bir anlatım olmuştur.³⁰⁷

2.2.Sûrenin Muhtevâsının İncelenmesi

Fecr sûresinin muhtevâsında ilk önce dikkat çekilen hususlar üzerine yemin edilip, helak olan kavimlerden bahsedilmiş ve insanın ders alması için uyarıda bulunulmuştur. Nitekim âyette “Şüphesiz senin Rabbin gözetleyicidir.”³⁰⁸ buyrulmuştur ki insan, bütünüyle özgür değil; ona hesap soracak Rabbi vardır. İnsana uyarı mâhiyetinde helak olan kavimler anlatıldıktan sonra insanın hataları dile getirilmiştir. insan kendisine mal verilince bunu bana Allah ikram etti³⁰⁹ deyip yetimi, miskini gözetmez ve kendisinden rızık geri alındığı zaman Allah bana ihânet etti³¹⁰ dediğini Kur’ân bildirmektedir. Fecr sûresi 14-15. âyetler müfessirlerin yorumlarından da anlaşıldığı üzere insanın dünyevî ihtirasları uhrevî gâyelerini gölgelemektedir. İnsan bolluğu hayır; darlığı ise şer saymaktadır. Ancak âyetin devamında Allah bu düşüncelerinin doğru olmadığını dile getirip “kellâ” yani “Asla!” dediğiniz doğru değil, kıyasınızda yanlışsınız demektedir. Çünkü insan yetime ikram etmez,³¹¹ miskini doyurmaya teşvik etmez,³¹² Mirası haram helal demeden yedikçe yer³¹³ ve insan malı yani dünyayı çok fazla sever³¹⁴ diyerek uyarmıştır. Ancak burada dikkat çekilen o dur ki; Allah ikram etti sözüne karşılık açıklama yapmayıp Allah’ın ihanet etmesi sözüne cevap olarak, malın neden ellerinden alındığından bahsedilmiştir. Burada Rahmân’ın arzının geniş ve merhametinin bol olduğunu zikretmek önemli bir yaklaşım olmaktadır. Ardından yapılan hatalardan dönmeleri üzerine bir uyarı olarak kıyamet bildirilip yer

³⁰⁵ Şengül, “Kıssa”, XXV, 498-500.

³⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 368-369.

³⁰⁷ Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsîri*, Beyân Yayınları, İstanbul 2012, V, 435.

³⁰⁸ Fecr 89/14.

³⁰⁹ Fecr 89/15.

³¹⁰ Fecr 89/16.

³¹¹ Fecr 89/17.

³¹² Fecr 89/18.

³¹³ Fecr 89/19.

³¹⁴ Fecr 89/20.

parça parça olduğunda,³¹⁵ Rabbin ve melekleri geldiğinde,³¹⁶ cehennem getirilir ve insan herşeyi hatırlar ama insanın hatırlaması birşey ifade etmez³¹⁷ diyerek dünyada iken ders alması gerektiğini dile getirmektedir. İnsanın ise keşke hayatım için birşey yapsaydım³¹⁸ diyeceğini bildirerek pişmanlığın dünyada yaşanması konusunda ders vermektedir. Aksi halde kendisine Allah'ın azabından daha büyük azap³¹⁹ ve yine Allah'ın bağından daha büyük bağ vurulmayacağını³²⁰ zikrederek durumun vehâmeti dile getirilmiştir. Uyarıların ardından Allah iman etmiş bir insana latîf bir üslûp ile “Ey mütmain olmuş nefis! Rabbin senden sen ondan razı olmuş olarak Rabbine dön ve böylece salih kullar zümresine dahil olup cennetime gir.”³²¹ diyerek insanın olgun bir hal ile karşısına çıkması noktasında uyarmıştır. Sûre genel olarak incelendiğinde dünyevî arzuları uhrevî gayelerin önüne geçen insana önceki güçlü olan kavimler örnek gösterilip Allah'ın gücü üstünde güç olmadığı ve insanın dünyadan ayrılacağını/dünyanın fânî olduğu bildirip âhiret hatırlatılmaktadır. Nitekim âhiret inancı kişinin amellerini şekillendiren temel inançtır ki Allah'ın kendisini gözettiğini bilmek kişinin kul için değil inandığı Allah için amel işlemlerini sağlamakta ve uhrevî mânalar dünyevî algıyı değiştirmektedir. Bu bağlamda sûre kişinin yüklendiği dünyevi ihtiraslarından gelen mânaları tecrübî misallerle değiştirme yoluna girmiştir. Nitekim materyal algılarla temizlenen zihnin algı penceresi somut tecrübe ile sabit olurken manevî gâyetlerin getirmiş olduğu kalbî mânalar kalp dilinde kelam olup dünya hayatındaki yansımalarında mâna bulmaktadır.

2.2.1.Yeminler

Yemin kavramı Kur'ân'da “kasem” olarak geçmekte ve gayri kıyâsi çoğulu “Aksâm”dır.³²² Dini literatürde yemin; sözün kararlılığını göstermek ve bir başkasını ikna etmek için Allah'ın adını ve sıfatını kullanarak kabul ettirmektir.³²³ Yemin, Arap toplumunun kültürü olduğu için hitap ettiği toplum olan Arapların diliyle kelâm eden Kur'ân, yemin edatları ile ifadeyi güçlendirip muhâtaba yemin edilen şeyleri te'kid ve teyit etme, önemine dikkat çekme gibi özellikler ile muhâtabta etki uyandırma amacıyla

³¹⁵ Fecr 89/21.

³¹⁶ Fecr 89/22.

³¹⁷ Fecr 89/23.

³¹⁸ Fecr 89/24.

³¹⁹ Fecr 89/25.

³²⁰ Fecr 89/26.

³²¹ Fecr 89/27-30.

³²² Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 162.

³²³ Boynukalın, Ertuğrul, “Yemin”, *DİA*, Ankara 2013, XXXXIII, 417.

kullanılmış olabilir. Yemini, gerçeği söylediğinden şüphe edilen kimse edeceği için yeminin Allah’a izâfe edilmesine bazı âlimler karşı çıkmıştır. Çünkü onlara göre Allah, mü’minlere âyetleri irsâl edince mü’minin hemen tasdik ettiğini, kâfirin ise hemen reddettiğini söylemektedir. Nitekim Kur’ân’ın inşâ etme gâyesi olan olgun mü’min zihni Kur’ân’ın gâye ve mesajlarını idrak edip kabul ederken, kâfir zihnin kabulleri idrak etmediği manaları inkarda sınır tanımamaktadır. Kur’ân’da birçok yemin ifâdesi bulunduğu bir gerçektir. Kalbi arafta kalan kimsenin âyetlere bakışı sorgulayıcı olduğu unutulmamalıdır.³²⁴ İmam Mâtûrîdî’ye göre Allah, yeminleri dikkat çekip aklı çalışan insanlar sorgulasın diye kullanmıştır.³²⁵ Çünkü Onun yemin ettiği şeyler zaten hak ve insanların tefekkürü ile yine yaratıcıya gittiği düşüncedir. Nitekim Kur’ân’da sekiz yerde Allah kendi zâtına,³²⁶ ardından ise peygamberlere, Kur’ân’a, meleklerle, kıyâmet gününe, kâinata ve kâinattaki bazı olay ve varlıklara yemin etmiştir. Ayrıca Kur’ân’ın gece-gündüz, kuşluk vakti gibi bazı zamanlara da yemin etmesi dikkat çeken husustur.³²⁷ Allah’tan başkası adına edilen yeminler uygun bulunmazken Allah’ın kendi zâtı dışındakilere yemin etmesi, yaratılmış herşeyin ona delâlet etmesinden geldiğini dolayısıyla yine kendi zâtına yemin ettiğini göstermektedir.

Fecr sûresindeki yemin fiilinin başında lâ nefy edatının varlığı dikkat çeken hususlardandır. Bu eski Arap toplumunda kullanılan yemin şekli idi ve mânası “iş sizin söylediğiniz gibi değil, yemin ederim; hayır, kâfirlerin söyledikleri sözün bir değeri yoktur, yemin ederim” şeklindedir. Nitekim Fecr sûresinde “Kellâ bellâ tukrimûne’l-Yetîm”³²⁸ âyetinde kellâ lafzı yemin olsun ki sizin dediğiniz gibi değil manasına gelmektedir.³²⁹ Ancak bazı müfessirler ise bu edatın zâid olduğunu ifâde etmişlerdir.³³⁰

Bahsettiğimiz üzere Kur’ân’da bazı sûreler yemin ile başlamakta ve bu durum okuyucuda dikkat uyandırmaktadır. Araştırma konumuz olan Fecr sûresinde ilk âyetler yemin ile başlamakta olup Allah, fecre, on geceye, teke-çifte ve akıp giden geceye yemin edip ardından bunda akıl sahipleri için ibret olduğunu söylemiştir. Bu ifadeden anladığımıza göre; üzerine yemin edilen şeyler, muhâtabın yemin ettiklerine inanması

³²⁴ Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 249.

³²⁵ Mâtûrîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, Dâru’l-Mîzan, İstanbul 2005, XIV, 85, 128, 320.

³²⁶ Nisâ 4/65; Yûnus 10/53; Hicr 15/92; Meryem 19/68; Sebe’ 34/3; Zâriyât 51/23; Teğâbun 64/7; Meâric 70/40.

³²⁷ Paçacı, Mehmet, *Kur’ân’a Giriş*, İsâm Yayınları, İstanbul 2008, s. 95.

³²⁸ Fecr 89/17.

³²⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 690; Ferrâ, Ebî Zekerriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni’l-Kur’ân*, Âlimu’l-Kütüb, Beyrut 1983, III, 261.

³³⁰ Kırca, Celal, “Aksâmu’l-Kur’ân”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 290-291.

için değil, yemin ettikleri üzerine düşünüp ders almasıdır. Ardından gelen âyetlerde helak olan Ad, Semud, İrem kavimleri ve Firavun'a gönderilen azap örneği de bu tespitin doğruluğunu tasdik etmektedir. Fahreddîn er-Râzi ise bu âyetler için yemin edilen şeylerde ya tevhid ya da dünyevî nimetlere şükür ihsan etmek olduğunu söylemektedir.³³¹

Sûrenin bir ve ikinci âyetleri olan “*Fecre ve on geceye yemin olsun*” ifadesi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Fecr, Arapça’da “yarmak, birşeyi iki parçaya ayırmak, açığa çıkarmak, suya yol vermek” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak “güneşin doğmasından önce tan yeri ağarması”dır. Fecr, bir zamanı tayin etmekle birlikte fecr-i kâzıp³³² ve fecr-i sâdık³³³ olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu vakit, Kur’ân’da genellikle oruç ve namaz ile ilgili âyetlerde kullanılmakta olup fakihler tarafından ibâdet vakti olarak tanımlanmıştır.³³⁴ Ancak âyette geçen fecr için müfessirler farklı görüşler beyan etmektedir; Mukâtil (ö. 150/767), Ferrâ (ö. 207/822), Mâturidî (ö. 333/944) ve İbni Kesîr’e (ö. 774/1373) göre kurban kesme günü müzdelifede sabah vaktidir.³³⁵ İbni Abbas’a (ö. 68/687-88) göre sabah namazı iken İkrime (ö. 105/723) ve Zemahşeri’ye (ö. 538/1144) göre sabah vaktidir.³³⁶ Begavî (ö. 516/1122), İbni Abbas’ın görüşüne binâen hergün sabahın geceyi yardığı manasına geldiğini rivâyet ederek mânânın her gece olduğunu söylemektedir.³³⁷ Semerkandî (ö. 539/1144), fecr, fecr-i kâzıp ve fecr-i sâdık olmak üzere ikiye ayrılır ve bu gece Muharrem’in birinci gecesi olduğunu söylemektedir. Kuşeyrî (ö. 465/1072) Muharrem’in birinci gecesi ve üzerine arif kişinin kalbinin ilmî anlamda yükseldiğı vakit demektir.³³⁸ Mâverdî (ö. 450/1058) ve Vâhidî (ö. 468/1076), her günün doğuşu için fecr denir ki o, günü müjdelere demektir.³³⁹ Dahhâk (ö. 105/723), Zilhicce gecelerinden biri olduğunu

³³¹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 162.

³³² Yalancı sabah olarak bilinen fecr-i kâzıp, sabaha karşı oluşan samanyolu ışığına benzeyen donuk beyazlıktır.

³³³ Fecr-i kâziptan sonra kararan havanın tan yeri boyunca yayılarak aydınlanmasına fecr-i sâdık denmektedir.

³³⁴ Çiçek, Yakup, “Fecr”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 286-287.

³³⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 687; Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 259; Mâturidî, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm el-Müsemma Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 449; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, Müessesetü’l-Kütübü’s-Sekâfiyye, IV, 506.

³³⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Tevîli Âyi’l-Kur’ân*, XXX, 169; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, VI, 367.

³³⁷ Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ud el-Ferâu, *Tefsîru’l-Begavî el-Müsemma Meâlimu’t-Tenzil*, Dâru’l-Mârife, Beyrut 1987, IV, 481.

³³⁸ Semerkandî, Ebû’l-Kasım İbrâhim b. Ebû Bekir Muhammed el-Leysî, *Tefsîru’s-Semerkandî el-Müsemma Bahru’l-Ulûm*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1993, III, 475; Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzîn, *Letâifu’l-İşârât*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2007, III, 419.

³³⁹ Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habib Ebû’l-Hasen el-Basrî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn Tefsîru’l-Mâverdî*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut trs., VI, 264-265; Vâhidî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed, *el-Vecîz fi*

söylemektedir.³⁴⁰ Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) Fecr ile kendisinden sular fışkıran ve mahlukatın hayatının yattığı çeşmeler-gözeler kastedilmekte olduğunu söylemektedir.³⁴¹ İbni Kayyim el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) göre fecr, büyük ibadetlerin yapıldığı hergündür. (Hac günleri, Ramazan günleri, arafe günü vs.)³⁴² Seyyid Kutub (1906-1966) "Ve'l-fecr" ile insanlığın yavaş yavaş uyanıp karanlığın içinden çıktığı âna yemin edilmiş ve Allah, gece ile net bir ifade kullanmamıştır ki gece bizim için canlı bir hal almaktadır. Bizim geceye, gecenin bize sevgi beslediğini söylemektedir.³⁴³ İbni Âşûr'a göre fecr, karanlık ile aydınlık ortasında dikkat çekilen vakittir. Bu, aynı zamanda insana ölümü hissettirmektedir.³⁴⁴ Mevdûdî ise fecrden maksat gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığı arasında ince çizginin olması olduğundan bahseder.³⁴⁵ Vehbe Zuhaylî'ye (ö. 1393/2015) göre fecr yılın her günüdür. Çünkü her gecenin karanlığı yarılr ve sabah olur.³⁴⁶ Muhammed Sabûnî'ye (ö. 1399/2021) göre fecr, insanın kalbinin Allah'a en yakın an olan sabah vaktidir.³⁴⁷ *Kur'an Yolu* tefsirine göre sabah, yeniden dirilişi andırdığı için dirilişe yani fecre yemin vardır.³⁴⁸ Elmalılı Hamdi Yazır'a (ö. 1320/1942) göre fecr, fecri kâzıp değil; fecri sâdıktır. Çünkü fecr-i kâzıpta herhangi bir ibadet yapılmamaktadır. Ancak gün konusunda Cuma ya da bayram günleri olduğunu söylemektedir.³⁴⁹

On gece için âlimler farklı görüşler sunmaktadır; Mukâtil on gece için Kurban bayramından önceki on gece demek ve on gece denmesinin sebebi on gece dokuz gündüz olmasından dolayı olduğunu söylemektedir.³⁵⁰ Ferrâ (ö. 207/822), İbni Abbas (ö. 68/687-88) ve İmam Mâturîdî (ö. 333/944) on gecenin kurban geceleri olduğunu söyler,³⁵¹ ancak Mâverdî'nin eserinde İbni Abbas'ın on gece için Ramazanın son on gecesini olduğuna dair rivayet bulunurken Begavî (ö. 516/1122), İbni Abbas'ın on

Tefsîru'l-Kitâbi'l-Azîz, Dâru's-Sâmiyye, Beyrut 1995, II, 1199.

³⁴⁰ Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzil*, IV, 481.

³⁴¹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 162-163.

³⁴² İbni Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr*, Mektebetü Daru's-Selâm, Riyad trs. , VI, 346-347.

³⁴³ Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'an*, Dâru İhyâ et-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1971, VIII, 569.

³⁴⁴ İbni Âşûr, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV, 311-312.

³⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, VII, 110.

³⁴⁶ Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîru'l-Vecîz*, Daru'l-Fikr, Dimeşk 1994, s. 594.

³⁴⁷ Sâbunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefsîr*, Dâru'l-Kurâni'l-Kerîm, Beyrut 1981, III, 556.

³⁴⁸ Karaman, Hayrettin v. dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2007, V, 616-617.

³⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 183-186.

³⁵⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, IV, 687.

³⁵¹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, III, 259; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 168; Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 449.

geceden kasıt zilhiccenin on gecesi dediğini zikreder.³⁵² Kur'an Yolu tefsirine göre zilhiccenin on gecesi makbuldür. Çünkü Sûre inmeden önce de Araplar zilhiccenin ilk 10 gecesini kutsal sayıyordu.³⁵³ Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) , on gece zilhiccenin on gecesi demektir. Zemahşerî de zilhiccenin on gecesi demekle birlikte Lafzın nekre olmasının durumu nedir diye sorulacak olursa, bu gecelerin, diğer gecelerin cüzü olup özel gelmesinden dolayıdır. Dolayısıyla azlık ifade etmek için kullanıldığını dile getirmektedir. Fahreddîn er-Râzi ise on gecenin faziletli on gece olmasından dolayı ayrıldığını zikretmektedir.³⁵⁴ İbni Kayyim el-Cevziyye, zilhiccenin on gecesi olduğunu zikretmekle birlikte bu günlere yemin edilme sebebi müşriklerin bu zamanlarda Kâbe'ye girmeleri yasaklanmış, İslam pratiğe dökülmüş ve Ebû Davud'dan (ö. 275/889) gelen rivâyete göre hac gününden bahsedildiğini eklemektedir.³⁵⁵ Ebû İshak (ö. 127/745) ve Mücâhid'ten (ö. 103/721) rivâyet edildiğine göre on gecedan kasıt Hz. Musa'ya verilen otuz artı on gecedir.³⁵⁶ Taberî, Muharrem'in ilk on gecesi demektir. Yemen b. Ribâb da ekleyerek onuncu gün aşûre günü der.³⁵⁷ Mücâhid, Katâde, Dahhak (ö. 105/723) ve Kelbî (ö. 204/819 [?]) Ramazan ayının ilk on günü olduğunu söylemektedir.³⁵⁸ Mevdûdî'ye göre on gecedan murâd, her ayın ilk 10 gecesidir ki ayın ilk on gecesi hilal net görülüp büyük bir şekilde göze çarpmaktadır.³⁵⁹

Fecr Sûresi Mevdûdî'ye göre boykot yıllarında nâzil olmuştur ancak sûrenin insicamı, muhatap ve rivâyetler açısından bu yaklaşım doğru olmamaktadır. Nitekim klasik tefsirlere göre sûre ilk inen sûrelerden ve muhatap müşrikler ve iman edenlerdir. Sûre Habeşistan'a hicretten önce³⁶⁰ Leyl sûresinden sonra nâzil olmuştur. Fecr ve on geceye edilen yeminler üzerine yapılan yorumlar, özelde farklı anlamlar ifade etse de genel olarak insan kalbini şekillendiren delil ve te'kidler³⁶¹ içermektedir. Sûrenin genel anlamını esas alırsak boykot yıllarında nâzil olan³⁶² ve mü'min kimliği inşa eden

³⁵² Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, VI, 264-265; Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzil*, IV, 481.

³⁵³ Karaman, Hayrettin vdğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2007, V, 616-617.

³⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 168-169; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 367; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 162-163.

³⁵⁵ İbni Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr*, VI, 346-347.

³⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 169; Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûnu Tefsîru'l-Mâverdî*, VI, 264-265.

³⁵⁷ Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûnu Tefsîru'l-Mâverdî*, VI, 264-265; Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzil*, IV, 481.

³⁵⁸ Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzil*, IV, 481.

³⁵⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, VII, 110.

³⁶⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, VII, 107.

³⁶¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, VII, 113.

³⁶² Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, VII, 107.

Kur'ân, fecr ve on geceden bahseden âyetler ile Sabunî'nin de dediği gibi insanın kalbinin Allah'a yakın olduğu sabah vakti³⁶³ ve İslam'dan önce de Araplar için önemli olan zilhiccenin on gününe işaret ettiği³⁶⁴ kanaati bize göre daha isabetli gelmektedir. Nitekim fecr veya on gece Ramazan günleri ya da kurban günleri olarak kabul edildiğinde, mekkî olan sûrenin anlamı ve ifade ettiği husus buharlaşmış olurken sûre Kurban ibadeti sonrası yani Medine döneminde tekrar okunduğunda mü'min kalbine de hitap etmektedir. Nitekim Zilhicce ayı İslam'dan sonra da önemli ay olarak devam etmiş olup Kurban ayı olarak bilinmektedir.³⁶⁵ Ancak genel itibar ile mânânın mü'min karakterin idrak edeceği vakitler üzerine özel anlamda fecr ve on gece, kulun kalbinin Allah'a en yakın olduğu an ve Allah katında değerli olan, kul için tayin edip önemli günleri ifade ettiği Zilhicce mânası güzel bir yaklaşım olmaktadır. Allah'ın fecre ve on geceye yemin etmesi ise daha önce dediğimiz gibi tecrübe ettikleri bu vakitlerin kulun idrakını sağlaması ve akıl erdirenlerin şuur kazanması için önem ifade etmektedir.

Sûrenin üçüncü âyeti “*Teke ve çifte yemin olsun*” ifadesi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. İbn Abbas Vitri kelimesindeki vav harfini kesre şeklinde okumuş; Medine halkı ise fetha şeklinde okumuş olup el-vetru Hicaz dilidir. Âlimlerin çoğunluğu vitri şeklinde okumuştur.³⁶⁶ Mukâtil, çift Adem ve Havva; tek ise Allah'tır, der.³⁶⁷ Ancak Fahreddin er-Râzi'nin eserinde Mukatil'in çift için gece ve gündüz tekin ise kıyamet günü olduğu ile ilgili rivâyeti mevcuttur.³⁶⁸ Şevkânî (ö. 1250/1834) Çift olan Mekke ve Medine; tek olan ise Beytü'l-Makdis olduğunu söylemektedir.³⁶⁹ Ferrâ, İbni Abbas ve Vâhidî'ye göre çift olan Kurban günü tek olan ise Arafe günüdür.³⁷⁰ Semerkandî (ö. 539/1144) eserinde İbni Abbas'ın Tek ifadesi Âdem'den bahsetmiş ve evlenince çift olduğu rivâyetini eklemektedir.³⁷¹ İmam Mâturîdî ardından çift, tek ve geçip gitmekte olan gece ile tüm ibadetler kastedilmiş olabilir. Nitekim her ibadette geçen gecenin ardından tek ve çift ibadetlerin olduğunu ifade etmektedir.³⁷² Zemahşerî de aynı görüşü savunup ardından peygamber çift ve teki bu şekilde tefsir etmiş ve

³⁶³ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 556.

³⁶⁴ Karaman, v.dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 616-617.

³⁶⁵ Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Zilhicce”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, 451-416.

³⁶⁶ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 259-260.

³⁶⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 687.

³⁶⁸ Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 163-165.

³⁶⁹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, V, 578.

³⁷⁰ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 259-260; Taberî, *Câmiu'l-Beyân an*, XXX, 170-171; Vâhidî, *el-Vecîz fi Tefsîru'l-Kitâbi'l-Azîz*, II, 1199.

³⁷¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-Ulûm*, III, 475.

³⁷² Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 449.

İnsanlar çift ve teke yakışacak herşeyi söylemiş ki bu faydasız birşey demektir.³⁷³ Mücâhid (ö. 103/721) ve Katâde'ye (ö. 117/735) göre Allah'ın yarattıkları çift; Allah ise tektir.³⁷⁴ Rebi b. Enes (ö. 139/761) ve Seyyid Kutub, Sabah namazının çift, Akşam namazının ise tek olduğunu söyler.³⁷⁵ Kuşeyrî diyor ki, çift olan zâhid ve âbiddir; ancak tek ise istekli olan Allah dostudur. Yine şiiirle diyor ki istekli olan şey ne kadar büyükse yardımcı o kadar az olur.³⁷⁶ Mukâtil bin hayyan dedi ki çift geçen hergün iken, tek ise kıyamet günüdür. Ebû bekir el-Verak (ö. 280/893) dedi ki Çift insanın sıfatlarıdır ki o yaşar ve ölür, bilir ve cahil olur, kuvvetli ve zayıf olur, görür ve âmâ olur; ancak Allah tektir tek sıfattadır ki o Âlimdir câhil olmaz, bâkidir sonu olmaz, güçlüdür zayıf olmaz.³⁷⁷ Râzi çift, Âdem ve Havva iken tek Meryem annemiz diye rivayet olduğunu zikretmektedir.³⁷⁸ Râzi eserinde tek, Âd kavminin günleri iken vitr ise geceleri der. Çünkü Hakka sûresinde onlar için '7 gece 8 gündüz onlara azap ettik'³⁷⁹ demektir. Razi ardından Şef insanın uzuvları vetr ise kalbidir. Şef iki secde vetr ise rükûdur. Şef cennet kapısı yani 8 olan çift sayı iken vitr cehennem kapısıdır yani 7'dir. Râzi derki bahsedilen tüm bu ifadeleri âyetin kapsamı muhaldir. Çünkü âyetin neyi kastettiği net değildir.³⁸⁰ İbni Âşûr tek ve çift saniye cinsinden her an olduğunu söyler ve derki; Allah, tek ve çift derken mârife kullanmış ancak; 10 gece derken nekre kullanmıştır. Burada gecelerin tek ve çift olan belirli olanına da yemin etmiş yani 10 gecenin içindeki özel gecelere.³⁸¹

Sûrenin nüzûl zamanı incelendiğinde Araplar için önemli olan ve kalbi Allah'a yaklaştıran gecelere yemin ederken bir anda tek ve çiftin mârife olarak gelip yemin ifade etmesi sûrenin insicâmı ve mana bütünlüğü açısından İbni Âşûr'un dediği gibi tek ve çift gecelere yemin edildiği³⁸² düşüncesi bize göre doğru bir yaklaşım olmaktadır. Nitekim ardından gelen akıp giden geceler bu tek ve çift geceler ile seyredilmesi mana bütünlüğünü sağlamaktadır. Bu bağlamda genel anlam olarak tek ve çift gecelerden bahsederken özel anlamda ise o gecelerdeki tek ve çift olan herşeyi ifade ettiği söylenebilir. Ancak on gece Ad ve semud kavminin döneminde "mesîl" ve "müsbil"

³⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, VI, 367.

³⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 170-171; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-Ulûm*, III, 475.

³⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 170-171; Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, VIII, 569-570.

³⁷⁶ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut 2007, III, 419-420.

³⁷⁷ Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzîl*, IV, 481-482.

³⁷⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 163-165.

³⁷⁹ Hakkâ 69/7.

³⁸⁰ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 163-165.

³⁸¹ İbni Âşûr, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV, 314-315.

³⁸² İbni Âşûr, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV, 314-315.

olarak bilinen zilhicce ayına verilen önem³⁸³ düşünülüşünde tek ve çiftten kasıt Ad ve Semûd kavmine Hakka Sûresinde “7 gece 8 gündüz azap ettik”³⁸⁴ âyetine binâen tek ve çifte yemin ifade ederken mâna, hakkı görmeyenlerin azabına dair uyarı olmaktadır. Ad ve Semud kavmi dinden uzak bir yaşantıda olmasından ziyâde iman sıkıntısı yaşayıp dinin bir kısmını yaşarken bir kısmından uzak halde tavır takınmaları azabı yaşamalarına sebep olması müşrikler açısından da önemli husustur.

Sûrenin dördüncü âyeti “*Geçip giderken geceye yemin olsun*” ifadesi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Mukâtil Geçip giden vaktin Kurban gecesini olduğunu söylemiştir.³⁸⁵ Ferrâ ve İkrime toplanma gecesini Müzdelife gecesinin geçmesinden bahsetmekte olduğunu söylemektedir.³⁸⁶ Geçip giden gece Taberî, Kelbî, İkrime ve Mücâhid’e göre geçen her gecedir.³⁸⁷ İmam Mâturîdî’ye göre bu âyet ile kinâye yoluyla cihat ve gece baskınına işaret edilmiştir. Tıpkı ‘Yemin olsun nefes nefese koşanlara; Sonra çıkararak kıvılcım saçanlara; sabahleyin ansızın baskın yapanlara...’³⁸⁸ âyetinde bahsedildiği gecenin ardından gelen baskınlardan bahsettiği gibi. Allah teâla kasemle ibadetlerin yapılmasını insanların kalplerinde tâzimi gerekli kıldı.³⁸⁹ Semerkandî İnsanın uyuması ile geçen geceye yemin ediyor der. Ancak burada yesr kelimesinin okunuşu ile ilgili ihtilaflar bulunmaktadır.³⁹⁰ Zemahşerî özel geceleri bahsettikten sonra Allah genel gecenin akıp gitmesinden bahsetmektedir der.³⁹¹ İbni Kesîr’e göre yemin ettiği fecrin üzerine akıp giden geceyi zikretmiştir ki gece gündüze döner.³⁹² Seyyid Kutub’a göre gece burada canlı bir varlık gibidir. Tan anı, on gece, tek ve çiftin ardından bu anların canlılıkla geçmesinden bahsetmektedir. Bu ifade bir tan yeri meltemi ve içine koku sıkılmış çiğ gibidir. Sanki ruhu besler.³⁹³ İbni Âşûr’a göre Araplar nesi uygulaması ile vakti kendilerine göre ayarlamaktaydı ve Allah bu âyet ile ona işaret etmiştir.³⁹⁴ Yine bir yoruma göre Allah dinlenme için verdiği huzurlu anda teheccüt gibi ibadete kalkanların gönül huzuru ve huşusuna değinmiştir.³⁹⁵ Mevdûdî’ye

³⁸³ Yaşaroğlu, “Zilhicce”, XXXIV, 451-416.

³⁸⁴ Hakka 69/7.

³⁸⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 687.

³⁸⁶ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 260; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 172-173.

³⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 172-173; Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzîl*, IV, 482.

³⁸⁸ Âdiyât 100/1-3.

³⁸⁹ Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 449.

³⁹⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-ulûm*, III, 475-476.

³⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 368.

³⁹² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, IV, 507.

³⁹³ Seyyid Kutub, *fî Zilali'l-Kur'ân*, VIII, 570.

³⁹⁴ İbn Âşûr, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV, 313-314.

³⁹⁵ İbn Âşûr, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV, 315.

göre gecenin karanlığını yarıp aydınlığı oluşturan güneşin gelmesinden bahsetmektedir. Yani Aydınlığın başlamasıdır.³⁹⁶ Yukarıda üzerine yemin edilen şeyler toplu olarak incelenecek olursa Allah insanlığın yaşamlarını düzene sokan zaman unsurunu gece ve karanlık üzerinden anlatıp bu değere yemin etmiş ve ardından bunda akıl sahibi insanlar için ibret vardır yani bu dersleri görürse demektedir. Sonraki ayetlerde 4 kavmi örnek göstererek onlar da ahirete iman etmedi, bozguncu oldular akıbetleri ise helak oldu deyip ibretlik ders vermiştir.³⁹⁷ Vehbe Zuhayli'ye göre kâfir için zamanın tükenip yok olmasıdır. Yani kâfire zulmün yaklaştığını dile getirmektedir.³⁹⁸

Daha önceki âyetlerde bahsedilen geceden maksadın Allah'a yakınlık olduğunu zikrederken bu âyette geçip giden geceye yemin edilmiştir. Geçip giden geceden maksat sûre mekkî olduğu için Kurban ya da Ramazan günleri değil ancak taberî, kelbî, İkrime ve Mücâhid'in dediği gibi geçip giden her gecedir.³⁹⁹ Nitekim gece kalbî yakınlık olduğu gibi gündüzün doğması gibi canlı bir anı da yaşatmaktadır. Bu bağlamda akıp giden geceden maksat insanı beklenen bir vakte taşıyan tefekkür ve yaklaşma anı ve aynı zamanda imanda hata eden veya sebat göstermeyenlere cevap niteliği taşımaktadır. Bahdeilen ilk dört âyette zamana yemin edilmesi daha önce dediğimiz gibi dehrilere cevap niteliği taşıması da muhtemeldir.

Sûrenin beşinci âyeti “*Bunda akıl sahipleri için ibret vardır*” ifadesinde Hicr önemli yer tutmaktadır. Sözlükte “menetmek” anlamında masdar ve akıl; engel, yasak; himâye, korunan şey mânalarında isim olan hicr kelimesi, Kur’ân’da üç yerde sözlük anlamı ile⁴⁰⁰ birlikte yer ismi olarak da geçmektedir ki orada yaşayanlara “Ashâb-ı Hicr”⁴⁰¹ denmektedir.⁴⁰² Hicr; nefsi dizginleyen, kısıtlayan meleke olarak kabul edilmiştir ki onlar olayları Allah tarafından kendilerine verilen ders kabul edip gözetleyici olan Allah’ın kudretinin farkına varırlar.⁴⁰³

Mukâtil derki Allah bu âyetle akıl sahibi insanın yemin edilen şeyleri anlayıp ibret alacağını söyleyerek yemin ettiği şeylerin önemini vurgulamaktadır.⁴⁰⁴ Şevkânî ise bu hitabın kâfirlere cevap şeklinde onlardan akıl sahibi olanlar için bu âyetler yeterli

³⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, VII, 110.

³⁹⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, VII, 110-111.

³⁹⁸ Zuhayli, Vehbe, *Tefsîru'l-Vecîz*, Daru'l-Fikr, Dimeşk 1994, s.594.

³⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 172-173; Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzîl*, IV, 482.

⁴⁰⁰ En'âm 6/138; Furkân 25/22, 53; Fecr 89/5.

⁴⁰¹ Hicr 15/80.

⁴⁰² Harman, Ömer Faruk, “Hicr”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 454-455.

⁴⁰³ Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, III, 260.

⁴⁰⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 687.

demektedir.⁴⁰⁵ İbni Abbas, Semerkandî ve Kuşeyrî hicr için akıl ve lûb sahibi olan kişiler kastedilmekte derken, Mücâhid, hicr için akıl ve düşünce olarak sağlam olanlar demektir der.⁴⁰⁶ İmam Mâturîdî'ye göre bu vakitlere yapılan yeminler haccın önemini gösterirken aynı zamanda fakirler ve tacirler için rızık kapısı olduğunu da dile getirmiştir.⁴⁰⁷ Mâverdî derki hicr için 5 farklı yorum yapılmaktadır; İbni Abbas'a göre akıl, Hasan-ı Basrî'ye göre hilm, Muhammed b. Ka'b'a (ö. 108/726 [?]) göre din, Ebû Mâlik'e göre sitr, Ebû Recâ'ya göre ilim demektir. Manâ genel itibari ile kendisini doğru düşünceye sevk edip kötülükleri yasaklayan uzuvdan bahsetmektedir.⁴⁰⁸ Hicr akıl demektir. Çünkü Akıl insanı gereksiz şeylerden koruyup kötüye düşmesini engeller. Akıl ahsâu kökünden gelip zapt etme anlamına gelmektedir. Ferrâ nefsinin kontrol altına aldığı onun için 'innehu le-zû hicr'(Gerçek akıl sahibi) dendiğini söylemektedir.⁴⁰⁹ Râzi âyetinde tekit vardır ki bu yeminlerde mutlaka ibret vardır diyerek yemin edilen şeylere vurgu yaptığını söylemektedir.⁴¹⁰ İbni Âşûr da "hel" edatının tahkik olduğunu ve ibretlik olay olduğuna dair kesinlik sunmaktadır.⁴¹¹ Seyyid Kutub bunda gönlü duyan için bir ibare bir esinti var anlamına geldiğini söylemektedir.⁴¹²

Yemin edilen şeyler sûrenin mâna bütünlüğü açısından incelenmesi ile görülmektedir ki geceyi hak ile yaşayıp idrak eden kalpler için bir âyet ve bir örnek olduğunu ve bunu ancak Kuşeyrî'nin de dediği gibi lûbb sahibi kişilerin⁴¹³ idrak edeceğini zikretmektedir. Nitekim bahsedildiği üzere zilhicce kalbi Allah'a yakın olan ve şuurlu olanların geçirdiği vakit iken Ad ve Semud kavimleri üzerinden de değerlendirdiğimizde sonraki âyetinde gelecek olan Ad ve Semudun azâbı uyarı mâhiyetinde olacaktır.

Dördüncü âyetin başındaki soru edatının kad anlamında kesinlik ifade ettiği noktasında görüş birliği vardır. Allah, yukarıda saydığı dört şeye yemin ederken uygun olan her türlü takdire açık olsun diye yeminlerin maksadını belirtmemiştir. Allah, bu dört âyetle önemli yerlere yemin ederek öldükten sonra dirilme, kıyamet, hesap, ceza ve mükâfatın gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Yahut yeminin cevabı "Rabbın

⁴⁰⁵ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, V, 580.

⁴⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 174; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-ulûm*, III, 476; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 420.

⁴⁰⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 450.

⁴⁰⁸ Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûnu Tefsîru'l-Mâverdî*, VI, 267.

⁴⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 368.

⁴¹⁰ Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 165.

⁴¹¹ İbn Âşûr, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV, 316-317.

⁴¹² Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, VIII, 570.

⁴¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 174; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-ulûm*, III, 476; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 420.

gözetleyicidir”⁴¹⁴ âyeti olmaktadır. Yani yukarıda sayılanlara yemin olsun ki Allah gözetleyici, der. Yemin edilen akıl/hicr’in kök anlamı engellemek manasına gelir ki insan düşünsel anlamda kötülükleri engelleyerek hakikate erip, verilen âyetler maksadına ulaşacaktır.⁴¹⁵ Tefsirlerden yola çıkarak genel anlamda yemin edilen âyetler incelendiğinde gecenin varlığı insan için bir önem ifâde etmektedir. İnsanın savunmasız, kalben ve zihnen açık bir halde olması karanlığı gözde alışkanlık ile normalleştiren zihnin tefekkür etmesini sağlamaktadır. Nitekim âyetlerde gece için farklı kalıplar kullanılmış ancak fecr, ibadetleri de içine alan vakit olarak özel bir mâna ifâde etmektedir.

2.2.2.Kıssalar ve Azap

Kıssa kavramı sözlükte “bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek; bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁴¹⁶ Kıssa, bir hadisenin nokta nokta, aşama aşama anlatılmasıdır. Kıssa kelimesi Kur’ân’da “nebe” ve “haber” ifadeleri ile kullanılmaktadır.⁴¹⁷ Ancak kıssa kelimesi Kur’ân’da geçmezken çoğulu olan kısâs terim anlamda kullanılmış⁴¹⁸ olup dört yerde geçmektedir.⁴¹⁹ Yine Kur’ân’da isim olarak kasas⁴²⁰ ile aynı kökten türeyen fiiller kullanılmaktadır. Kassa kelimesi iki âyette⁴²¹ “bir kimsenin ardınca gitmek” anlamlarına gelirken birçok âyette⁴²² “peygamberlerin olaylarını anlatmak, hakkı, âyeti, rüyayı açıklamak” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kıssa, adım adım izlenecek nitelikte, ilginç ve gerçekçi olması yönüyle hikâyeden ayrılmaktadır. Çünkü asıl olarak “nakil” anlamına gelen gelen hikâye önemli önemsiz anlatılan her türlü olayı kapsamaktadır. Bu bağlamda Kur’ân’da anlatılan olaylar kıssa tabiri ile ifadelendirilmektedir. Son devir arap edebiyatında kıssa tabiri hikâye ve romanı kapsayan bir tür olarak kabul edilmektedir. Kıssa ifadesi için, “söz(hadis), haber, mevzu, mesel, hal (şan, emr)” anlamları da kullanıldığı gibi hikâye, tarih, ve dilekçe manalarını da ifade etmektedir.⁴²³

⁴¹⁴ Fecr 89/14.

⁴¹⁵ Karaman, v. dğr. , *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 617-618.

⁴¹⁶ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, s. 413-414.

⁴¹⁷ Â’râf 7/101; Hûd, 11/100-120.

⁴¹⁸ Abdalbâki, Muhammed Fuad, *el-Mu’cemu’l-Müfrehes li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Hadis, Kâhire 2001, s. 654-655.

⁴¹⁹ Bakara 2/178-179, 194; Mâide 5/45.

⁴²⁰ Âl-i İmrân 3/62; A’râf 7/176; Yûsuf 12/3; Kasas 28/25.

⁴²¹ Kehf 18/64; Kasas 28/11.

⁴²² Nisâ 4/164; En’âm 6/57, 130; A’râf 7/7, 35, 101; Hûd 11/100, 120; Yûsuf 12/3, 5; Nahl 16/118; Kehf 18/13; Tâhâ 20/99; Neml 27/76; Mü’min 40/78.

⁴²³ Şengül, “Kıssa”, XXV, 498-500.

Mâhiyetlerine göre kıssalar Tarihi kıssa, Kur'ân'ın nüzûlü sonrası kıssa ve gaybi kıssa olmak üzere üç kısımda değerlendirilmektedir. Tarihi kıssalarda Hz. Âdem ve iki oğlu, Nuh, Hud, Salih, İbrahim, Yahya, İsa vs. peygamber yaşantıları ve örnek olayları dile getirilmektedir. Kur'ân nüzûlünden sonraki kıssalarda İsrâ-mi'raç olayı, hicret, Bedir, Uhud, Hendek, Hudeybiye antlaşması gibi olaylar bulunmaktadır. Gaybi kıssalarda ise Hz. Âdem'in yaratılışı, kıyamet sahneleri, cennet-cehennem haberler anlatılmaktadır. Kıssalar anlatımına göre uzun ve kısa olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz.İsa kıssaları sûrenin tamamını kaplarken Fecr Sûresinde Âd, Semud, ve Firavun kıssaları, Kamer sûresinde de Nuh ve kavmi, Âd, Semud, Lut ve Firavun kıssaları kısaca değinilmiştir. Kıssalar bazen daha önce anlatıldığından bazen de durum bilindiğinden ya da mesaj öne geçtiğinden dolayı kısaca değinilmiştir.⁴²⁴ Kıssalarda temel hedef ibret ve ders alma yönündedir. Nitekim A'râf, Hûd, Enbiyâ ve Şuarâ gibi sûrelerde bahsedilen peygamber kıssaları Tevhid ve ona kulluk etme amacına odaklanırken bazı kıssalar peygambere ve mü'minlere teselli ve dayanma gücü verme amacına dönüktür. bazı kıssalar ise⁴²⁵ ahiret inancına vurgu yapmak gibi amaca odaklanmaktadır. Kıssalarda temel amaç mesaj vermektir. Nitekim mağara dostları ile ilgili olarak âyette " İnsanlar, bu kıssanın verdiği dersler üzerinde düşünecek yerde: "Onlar üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler. "Beş kişidir, altıncıları köpekleridir" diyecekler. Bunların yaptıkları gaybı taşlamaktan ibarettir. Bir grup da: "Onlar yedi kişidir, sekizincileri köpekleridir" diyecekler.⁴²⁶ Şeklinde bahsedilmesi olay anlatımından ziyade mesaj hedefli bir anlatım olduğu görülmektedir. Yine kıssa anlatımında üç temel özellik vardır; Tekrarların olması, olaylar amacı kadar anlatılması ve ibret alınacak hususlara dikkat çekilmesidir. Kıssalarda kronolojik sıra olmaması dikkat çeken husustur. Bu husus yaşamdan kesit olan olayların tebliğ, ibret ve irşad amaçlı olması ile açıklanabilmektedir.⁴²⁷

Kur'ân'da yer alan kıssaların amaçlarını altı maddede şöyle sıralayabiliriz; a- Tevhidi anlatma b-Risâleti ve vahyi ispat ederken⁴²⁸ ilahi dinlerin aynı kaynaktan geldiğini ifade etmek.⁴²⁹ c-İnananlara müjde inanmayanlara azap hatırlatılması⁴³⁰ d-salih insanları teşvik etme e-Şeytandan sakındırmak ve şeytan eksenli inançlardan uzak

⁴²⁴ Şengül, "Kıssa", XXV, 498-500.

⁴²⁵ Bakara 2/259.

⁴²⁶ Kehf 18/22.

⁴²⁷ Şengül, "Kıssa", XXV, 498-500.

⁴²⁸ Yûsuf, 12/2-3.

⁴²⁹ Enbiyâ 21/48-52; Şuarâ 42/13.

⁴³⁰ Hûd 11/120; Ankebût 29/14-40.

durmaları noktasında uyarmak.⁴³¹ Fecr Sûresindeki Ad, Semud, İrem kavimleri ve Firavun örnekleri incelendiğinde insanlara ibretlik olmaları için verilirken aynı zamanda iman edenleri şevklendirip imani açıdan güçlenmesini sağlamaktadır. Fecr sûresindeki bu kavimler incelendiğinde sûre tefsirinde de gördüğümüz üzere insanın gücü kudreti ne olursa olsun Allah’a karşı gelemeyeceği ve Allah’ın insanı her an gözetlediği ifade edilmektedir. Kıssalar bir olay üzerinden anlatılırken birçok duygu yükünü içinde barındırdığı için birden fazla manaya birden fazla olaya cevap verebilmektedir. Nitekim daha önce bahsettiğimiz üzere kıssada esas olan olayı anlatıp tarih bilgisi vermekten ziyade ders vermek kulluk bilinci uyandırmaktır. Şuur ve duygu yüklü olan kıssaların yaşanan Arap coğrafyasındaki olaylarla bütünsel benzerlik olması da muhatabın anlama ve anlamlandırması açısından dikkat çeken husustur. Nitekim kıssalar yaşanan olaylarla bütünsel benzerlik gösterdiği gibi bilinen vakıalar ve şahıslardan ihtiyardır.

Arapçada azap ise “terketmek, vazgeçmek, vazgeçirmek” anlamlarına gelir ve kökü isim olup azb’dır. Azap kelimesi “İşkence, eziyet, elem” anlamlarında kullanılmaktadır. Ancak isfehâni müfredât kitabında azabı tatlı/hoş manasında kullanmıştır ki âyette “bu tatlı, susuzluğu giderici”⁴³² diye kullanılmaktadır. Azap ruhu ve bedeni etkilemekte olup genellikle ilâhi emirlere karşı gelenlere verilen cezanın adıdır. Azap kelimesi türevleri ile birlikte Kur’ân’da 490 kez geçmekte olup en çok tekrarlananları; nâr, cehennem, ricz, be’s ve ikâb’dır. Azap Kur’ân’a göre dünya ve âhirette farklı tezahürler ile karşımıza çıkmaktadır.⁴³³ Dünya azabı uyarı ve helak olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Uyarı azabı Hz. Yunus’un kavmi gibi iman etmeleri için gönderilen ders nitelikli küçük ölçekli azaptır. Bunlar hastalık, kıtlık-darlık gibidir. Helak azabı ise Nuh, Hud, Sâlih ve Lut kavimleri gibi küçük azaplara rağmen inatlarından iman etmeyenlerin yeryüzünden silinmesidir.⁴³⁴ Yine Fecr Sûresinde Ad, Semud, İrem ve Firavun⁴³⁵ kavimlerinin azap olmasından bahsetmektedir ki Allah gözetleyici ve Adaletli oluşuyla insanlara küçük azap ile ders vermiş ardından büyük azap ile inkârda direnenleri helak etmiştir ki Kamer Sûresi’nde “benim azabım ve uyarım nasılmış gördüler” buyrulmaktadır.⁴³⁶ Kur’ân’a göre cehennemde fizyolojik ve psikolojik olmak üzere iki farklı azap uygulanacaktır. Azâbın ilki yakıcı ateşler,

⁴³¹ Bakara 2/256-257; Nisa 4/51; Mâide 5/60.

⁴³² Furkân 25/53.

⁴³³ Yavuz, Yusuf Şevki, “Azap”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 302-309.

⁴³⁴ Kaya, Ali, *Kur’an’da Azap Çeşitleri, Nedenleri ve İlgili Kavramlar*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2021, s. 231.

⁴³⁵ Fecr 89/6-10.

⁴³⁶ Kamer Sûresi 54/16.

dondurucu soğuklar, demir topuzlar ve zincirler, ateşten yatak, örtü ve elbiseler, kaynar sular, zakkumdan ve dikenli ağaçlardan yiyecekler, katranlar, dar hücreler gibi elemli vâsıtalar ile olacaktır.⁴³⁷ Azabın ruha en elem verici olanı ise Allah'ı görememek ve onunla konuşamamak olacaktır.⁴³⁸ Kâfirlerin uzun süreceği bildirilen azaba da “Ahkâb” denmektedir.⁴³⁹

Azab olan kavimlerden Âd kavmi, Hz. Nuh'un soyundan Avs'ın oğullarından ve Hz. Hûd'un tebliğde bulunduğu kavimdir. Âd kavminin babası olan Avs, İrem'in oğlu olduğu; İrem kavminin babası da Hz. Nuh'un oğlu Sam olduğu kabul edilmektedir.⁴⁴⁰ Tarihçiler ve müfessirler Âd kavmini Ad-ı Ūla ve Âd-ı Sâni olarak ikiye ayırmıştır.⁴⁴¹ Hz. Hûd'un gönderildiği kavim Ad-ı Ūla'dır. Necm Sûresinde, “Allah daha önce gelen Âd'ı helâk etti”⁴⁴² denilmektedir. Bu yüzden müfessirlerin birçoğu helâk edilen Âd ile ilgili yorumlarda Âd-ı Ūla tabirini kullanmışlardır. Zemahşeri'ye göre helâk olan Âd kavminden sonra Âd-ı sâni yani İrem kavmi gelmektedir.⁴⁴³ Ancak Kur'an'da birinci Âd kavminden açıkça bahsedildiği⁴⁴⁴ halde ikinci Âd kavminden bahsedilmemiştir. Yine Kur'an'da İrem şehrinden bahsedilirken⁴⁴⁵ bu şehrin hangi Âd kavmine ait olduğu açıkça zikredilmemiştir. Tefsir kaynaklarında zikredildiğine göre İrem Âd kavminin atasıdır. Dolayısıyla birinci Âd olma ihtimali daha yüksektir.⁴⁴⁶ Âd kavmi peygamberini yalanlayıp dinini inkâr ettiği için Allah şiddetli rüzgar ile cezalandırmış⁴⁴⁷ ve Âd kavmi helak olmuştur.⁴⁴⁸ Âd kavminin yaşadığı bölge birçok tarihçi ve müfessire göre Yemen'dir ki Hz. Hûd'un Ahkâf bölgesinde bir kavme gönderildiği anlatılmaktadır.⁴⁴⁹

Âd kavmi ile ilgili bilgiler genellikle Kur'an'dan alınmaktadır ancak ayrıntılar için tefsir kaynakları kullanılmaktadır. Kur'an'a göre Âd kavmi muhteşem saraylara,⁴⁵⁰

⁴³⁷ Nisâ 4/55; İbrâhîm 14/16, 17, 49; Kehf 18/29; Hac 22/19-21; Furkân 25/13; Sâffât 37/62; Mü'min 40/71-72; İnsân 76/4, 13.

⁴³⁸ Bakara 2/161-162; Âl-i İmrân 3/77.

⁴³⁹ Yavuz, “Azap”, IV, 302-309.

⁴⁴⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 687.

⁴⁴¹ Zuhayli, *Tefsîru'l-Vecîz*, s. 594.

⁴⁴² Necm 53/50.

⁴⁴³ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, VI, 368-369.

⁴⁴⁴ Necm 53/50.

⁴⁴⁵ Fecr 89/6-7.

⁴⁴⁶ Kırca, Celal, “Âd”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 33-334.

⁴⁴⁷ Fussilet 41/16; Kamer 54/19; Hâkka 69/6.

⁴⁴⁸ Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîru'l-Kitâbi'l-Azîz*, II, 1199.

⁴⁴⁹ Ahkâf 46/21.

⁴⁵⁰ Şuarâ 26/128-129.

mallara, sürülere ve eşsiz bağ ve bahçelere sahipti.⁴⁵¹ Bu yüzden kibirlenen Âd kavmi insanlara zulmedip azgınlık yapmıştır.⁴⁵² Hz. Hûd kavmine öğüt verip uyarmasına rağmen onlar karşı çıkmıştır.⁴⁵³ Kur'an'da Âd kavminin “İster öğüt ver ister verme, bizce birdir, farketmez”⁴⁵⁴ dediği zikredilip kendilerine yapılan ikazları önemsemedikleri dile getirilmiştir. İnkârlarına karşılık Allah yağmuru kesip meşhur İrem şehrini kurak kılmış ve ardından kasıp kavuran rüzgar ile onları cezalandırmıştır.⁴⁵⁵ Sekiz gün süren rüzgar, Kur'an tabirine göre Âd kavmini bulundukları yerden hurma kütüğü gibi söküp atmıştır.⁴⁵⁶ Helaktan kurtulan mü'minler ise Hz. Hûd ile ikinci Âd'ın temelini atmışlardır.⁴⁵⁷

Sûrenin altıncı âyeti “*Rabbinin Âd kavmine ne yaptığını görmedin mi?*” ifadesi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Mukâtil derki Hûd kavmine ne yaptı görmedin mi? demektir.⁴⁵⁸ Nitekim Hûd Âd kavminin peygamberi ve azap edilen topluluktur. Ancak azap edilen bu topluluğu peygamberin görmesi zaman bağlamında olanaksız olduğundan dolayı Taberî ve Semerkandî'nin de dediği gibi soru sözde soru ve aslı ise Âd'ın haberi sana geldi demektir.⁴⁵⁹ İmam Mâturidî, “elem tera” derken burada iki anlam vardır. Birincisi gerçekten görmek ancak bu serzeniş kabilinden belirtilir. İkinci anlamı ise bildirme amaçlı bir sözdür; Bil ki! Rabbin Âd kavmine şöyle yaptı demektir.⁴⁶⁰ Ferra ise bu âyette aslında Âd'ın haberi sana ulaşmadı mı derken zeccac manası sana gelmedi mi demekte olduğundan bahsetmektedir. Nitekim bu âyet ile Mekke halkı korkutulmuş ve ders alması istenmiştir.⁴⁶¹ Ders alma mâhiyetinde olan bu âyetler 13.âyet ile dikkatli olmaları noktasında uyarılmıştır ki Zemahşeri, bu ve sonraki âyetlerde Ad ile diğer helak olan kavimler anlatılıp ‘Rabbin onlara azap kamçısı indirdi’⁴⁶² demesi, aslında hatırlatma yapıp uyardığını göstermektedir, der.⁴⁶³ İbni Âşûr da ekleyerek onlara da azabın geleceği konusunda uyarı mâhiyetinde olduğunu

⁴⁵¹ Şuarâ 26/133-134.

⁴⁵² Hûd 11/59; Şuarâ 26/130.

⁴⁵³ A'râf 7/65; Hud 11/50; Şuarâ 26/123-126.

⁴⁵⁴ Şuarâ 26/136.

⁴⁵⁵ Ahkâf 46/24-25; Kamer 54/19-21.

⁴⁵⁶ Hâkka 69/6-8.

⁴⁵⁷ Kırca, Celal, “Âd”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 33-334.

⁴⁵⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 687.

⁴⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 175; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-müsemma Bahru'l-ulûm*, III, 476.

⁴⁶⁰ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 450.

⁴⁶¹ Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzîl*, IV, 482.

⁴⁶² Fecr 89/13.

⁴⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 368-369.

zikretmiştir.⁴⁶⁴ Fahreddin Râzi ise “Görmedin mi” sorusundan kasıt ya tevâtüren gelen bilgiyi nebiye hitap ile biliyorsun demekle ya da umum ifade edip herkesi içine almakta olduğunu söylemektedir.⁴⁶⁵ Bu âyetin kötü hasletlere cevap niteliğinde olduğunu söyleyen İbn kesir, Âd kavmi, gücü ve şehri ile övünüp kibirleniyordu ama Allah onları yerle bir etti.⁴⁶⁶ Onların gücünü bilen Mekkeliler için bu ibretlik olay, ders almaları için çok çarpıcı bir etki uyandırmaktadır. Müşriklere korku salmasının yanında âyetin aslında mü’minlere de bir hitap olduğunu söyleyen Seyyid kutup da âyetin mü’minlere esenlik verip önceki kavimlere neler yaptı görmedin mi rahat ol dediğini söylemiştir.⁴⁶⁷ Bununla görmekteyiz ki Allah’ın azabı mü’mine rahmet zâlîme ise zulmet olmaktadır. Yine çağdaş tefsircilerden Sâbunî, âyet aslında Sanki Rabbinin Âd kavmine yaptığı haberi sana ulaşmadı mı demekle olduğunu dile getirir.⁴⁶⁸ Yani Müslümana teselli; zalime ikaz olan örnekten haberin yok mu demektedir. Allah’ın “görmedin mi” sorusunu sorması haberin bir şekilde peygambere ulaştığını görmekteyiz.⁴⁶⁹ Elmalılı bu bağlamda mânayı derinleştirerek görmekten kasıt kalp ile görmek ya da haberin kendisine ulaşması olduğundan bahsetmektedir. Burada günahından dolayı gönderilen azap bildirilip uyarı yapılmıştır, der.⁴⁷⁰

Âd kavmi Hûd aleyhisselamın gönderildiği kavimdir. Bu kavimden bahsedilmesi boykot zamanı inen sûrenin müşriklere ibretlik olma gâyesi taşımaktadır. Hz. Peygambere haberi ulaşan olay müşriklere ders olurken⁴⁷¹ zulüm altında olan Müslümanlara ise teselli olmaktadır.⁴⁷² Nitekim Sûre boykot zamanı inmiş ve zulüm altında olan mü’minlere güçlü kavimlerin nasıl helak olduğunu hatırlatmıştır.

Azaba uğrayan kavimlerden biri de İrem kavmidir. İrem, taştan yapılmış işaret anlamına gelmektedir. Çoğulu ise İrâm’dır.⁴⁷³ Kelimenin aslının İbrânîce “Aram” olduğu ve “yüksek memleket” anlamına geldiği zikredilmektedir. Tevrat’a göre hem Aram diye kişi adı hem de bölge adı olmaktadır. Tevrat’ta Aram’ın Hz. Nuh’un oğlu Sam’ın soyundan gelen kişi olduğu yazılmaktadır. Aram, Akkad kralı Naramsin’in yazıtında Yukarı Fırat yöresinde bir bölge adıdır. İslam tarihçilerine göre Arap

⁴⁶⁴ İbn Âşûr, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV, 317.

⁴⁶⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 166-169.

⁴⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, IV, 508-509.

⁴⁶⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, VIII, 570.

⁴⁶⁸ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 556.

⁴⁶⁹ Karaman, v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 618-619.

⁴⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 190-192.

⁴⁷¹ İbni Âşûr, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV, 317.

⁴⁷² Kutub, Seyyid, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, VIII, 570.

⁴⁷³ İsfahanî, *Müfredât*, s. 79.

yarımadasındaki kavimlerin çoğu İrem kavminden gelmektedir. Eski Arap şiirinde Arabistanda İrem adında bir kabileden bahsedilmekte ve bu isim Âd kavmi ile anılmaktadır. Ad ve semud İrem'in oğlu Avs'ın soyundan gelen iki kabile olduğu bilinmektedir. Bazılarına göre İrem İskenderiyye veya Şam bölgesinde bir yerdir.⁴⁷⁴ Ancak Taberî, Âd kavmi ile ilgili Kur'an'daki bilgilere⁴⁷⁵ göre İskenderiye ve Şam ile ilgili açıklamanın uygun olmadığını söylemektedir. İrem ile ilgili Yemen'de Hadramut ile San'a arasında bir şehir olduğu rivayeti kabul edilmektedir.⁴⁷⁶

Sûrenin yedinci âyetinde “*Sütunlar sahibi İreme*” ifadesi hakkında bazı rivâyetler bulunmaktadır. Mukâtil, İrem'in kabile adı olduğunu ve sütunların ise ruhbanların kum ve çöl arazilerindeki direkleri olduğunu söylemektedir. Mâverdi ve Vâhidî ise Sütunlardan kasıt boylarının uzun olmasından dolayıdır, der.⁴⁷⁷ Taberî'nin eserinde İrem için bir belde adı olduğu zikredilir. Ebu Cafer de o şehrin dımeşk yani Şam olduğunu söylemektedir. Mücâhid ise İrem'in ümmet olduğunu söylerken Katâde İrem'in Âd kavminin kabilesi olduğunu ve evlerinin Ad'ın memleketinde olduğunu ve Âd kavminin cediti olduğunu söylemektedir. İbni İshak da İrem'in Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan olduğunu söylemektedir. İbni Abbas İrem kavminin boylarının uzun olduğunu ve sütunlarının olduğunu zikretmektedir. Katâde ise evlerini yüksek diktikleri için bu ismi aldığını söyler.⁴⁷⁸ Sütunlar sahibi mânalarının yanında bu kavimden bahsedilmesinin sebebi Semerkandî'nin dediği gibi otağlar, sütunlar sahibi irem kavmi ders alınması önem ifade etmektedir.⁴⁷⁹ Zemahşerî, Araplar uzun boylu adam için ‘racul mu’ammed ve racul ‘umuddân’ dediğini ve sütunlar sahibi İrem demesinin sebebi de uzun boylu olmasından dolayı olduğundan bahsederken Râzi, Ad'ın Şeddâd adındaki oğlunun yaptırdığı şehre İrem dendiğini zikretmiştir.⁴⁸⁰ Âyetin mâna itibari ile İsmail bin Kesir'in dediğine göre Allah bu âyet ile yükseklerle sağlam binalar yaptılar ama helâkı engelleyemediler yani kaçamadılar demektedir.⁴⁸¹ İrem'in ne olduğu ile ilgili incelendiğinde kaynaklarda İremden maksadın Âd kavmi olduğu ve Kur'an'da, Arap tarihi kaynaklarında İrem için Âd'ı Ūla dediğini görmekteyiz. Âd kavmi helak olmuş ancak ondan sonra gelenlere “Âd-ı Uhra” denmiştir. İrem diye isimlenme sebebi ise

⁴⁷⁴ Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzil*, IV, 482.

⁴⁷⁵ Ahkâf 46/21.

⁴⁷⁶ Harman, Ömer Faruk, “İrem”, *DİA*, İstanbul 2000, XII, 443.

⁴⁷⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 687; Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, VI 268.

⁴⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 176-177.

⁴⁷⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-Ulûm*, III, 476.

⁴⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 368-369; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 166-169.

⁴⁸¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*, IV, 509.

Nuh soyundan gelen İrem'den olmalarıdır. Diğer kollarından biri de Semuddur. Âd kavmi için “Zatü'l-İmad” tabiri kullanılmış çünkü onlar çok sağlam binalar inşa ettiler, hiç ölmeyecek gibi.⁴⁸² Çağdaş müfessir Elmalılı eserinde derleme yaparak; Sütundan kasıt a-İbni Abbas'a göre boyları uzun olduğu için b-İkrime ve Mukâtil'e göre göçüp kondukları çadırların direkleri uzun olduğu için öyle denmiştir. c-İbni Zeyd'den rivâyet edildiğine göre binalarının boyları uzun olduğu için öyle denmiştir. İrem için yine 3 farklı görüş vardır. a-Mücâhid ve Katâde kendileri bizzat bir kabiledir. b-Fahreddin Râziye göre ‘Ürüm’ Ad’ın kabirleridir. c-Ebu Hayyan’a göre İrem Ad’a ait bir medinedir. Muhammed bin Ka’b bu şehre ‘İskenderiyye’ demiş. İbnü Müseyyeb ve Makbûri ‘Dimeşk’ demişlerdir. Bazıları ise İrem şehri Yemen’dir der.⁴⁸³

İrem’in bir kabile olduğu bilinmekle birlikte yerinin neresi olduğu noktasında ihtilaflar mevcuttur. Ancak Kur’ân ve tarihi kaynaklardan çıkan yoruma göre İrem, Âd kavminin atasıdır. Müşriklere ata ve torunlardan bahsederken müşriklerin atalarımız da bu yoldaydı sözleri dikkat çeken bir husustur. Nitekim müşrikler atalarımızın yolundan döndüremezsin, onlar da mı yanlış yoldaydı gibi sözler ile Hz. Muhammed’e muhalif olup düşmanlık yapmaktaydılar. Allah bu âyet ile yoldan sapanların güçlü dâhi olsa azaba uğrayacaklarını ve atalarının doğru yolda olmadığını bildirmesi müşriklere ayrı bir gözdağı olurken Müslümanlara yine teselli olmuştur.

Sûrenin sekizinci âyeti “*Şehirler içinde benzeri kurulmamış olan*” ifadesi hakkında bazı rivâyetler bulunmaktadır. Benzeri yaratılmamıştan kasıt Mukâtil ve Begavî’ye göre Allah Ademoğulları arasında Ad gibisini yaratmadığı gibi Âd’ın içinde de İrem kavmi gibisini yaratmamasıdır.⁴⁸⁴ İbni Zeyd bu âyetin yorumu için, Âd kavmi Hz. Hud’un kavmi der. Onlar dağları oyup benzeri görülmeyen güçlü binalar yapmışlardır derken Dahhak şiddet ve kuvvet bakımından benzeri olmayan demiş ve İbni Zeyd ekleyerek şehirlerinin dimeşk olduğunu söylemiştir. Ancak Taberî, Kur’ân’dan alınan bilgilere uymadığı için bu bilgiyi reddetmektedir.⁴⁸⁵ Bazıları bahsedilen kavmin şiddetli, kuvvetli, yaratılış bakımından iri, işlerinde basiret sahibi kimseler olarak nitelendiğinden dolayı benzeri görülmemiş olduğundan bahsetmektedir. Nitekim âyette; “Ve yaratılıştaki sizi onlardan güçlü kıldı”⁴⁸⁶, “Bizden daha güçlü kim

⁴⁸² Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, VII, 111.

⁴⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 192-194.

⁴⁸⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 688; Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzîl*, IV, 482-483.

⁴⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 177-178.

⁴⁸⁶ Â'raf 7/69.

var? Dediler”⁴⁸⁷, “...gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi.”⁴⁸⁸ Buyrulurak Allah teâla onları basiret sahibi olarak niteledi. Binalarının ve kendilerinin gücünün varlığı da zikredilmiş olabilir.⁴⁸⁹ Güçlülüğü ile Kur’ân tarafından övülen bu kavmin azaba uğraması dikkat çekilen husustur. Bahsedilen bu kavim Semerkandî’nin de dediği gibi uzun ömürlü güç ve yapı itibari ile kuvvetli bir topluluk olan adın babası İrem kavmidir. Nitekim İrem kavminin Sam soyundan Hz. Nuh’a bağlandığı rivayet edilmiştir.⁴⁹⁰ İrem kavminin bahsedilen gücü için Râzi derki Şeddad’ın cenneti gibi, uzun boy gibi, yüksek direkler gibi bir şey daha önce yaratılmamıştır. Seyyid Kutub bu âyetin müşriklere uyarı mâhiyetinde olduğunu söylemiş ve siz daha aciz ve güçsüz iken aynısı başınıza gelmesin diye gözdağı vermiş.⁴⁹¹ Yani şan, şöhret ve kuvvet bakımından onlardan üstünü yoktu. Âyette “Sizi uyarmak için, içinizden bir adam vasıtasıyla rabbinizden size bir zikir (vahiy) gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki O sizi, Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılıştaki sizi onlardan güçlü kıldı. O halde Allah’ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz.” diye zikredilmiştir. Fussilet Sûresinde belirttiği üzere “Âd kavmine gelince, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve: ‘Bizden daha güçlü kim varmış?’ dediler. Kendilerini yaratan Allah’ın, onlardan daha güçlü olduğunu görmüyorlar mıydı? Doğrusu onlar, bizim âyetlerimizi bile bile inkâr ediyorlardı.”⁴⁹² Buyrulmuştur.⁴⁹³ İrem kavmi dünyalıklarıyla yani Şevkânî’nin de dediği gibi ülkelerde benzeri görülmemiş İrem halkı bağ bahçeleri ile yurtları ile güçlü ve zengin bir kavim idi.⁴⁹⁴

Allah bu âyet ile İrem kavminin gücünü övmüştür. Çünkü benzeri görülmeyen bu kavim⁴⁹⁵ bile azap edildi demektedir. Mekkeli müşriklere bu âyetin okunması onlara bir ultimatom olup, siz onlarla güç ölçüşemez iken onlar bu azaba düşer oldu ve sonlarının haberi size geldi deyip ibret almaları ve yaptıklarından dönmeleri hususunda bir uyarı olmuştur. Nitekim müşrikler de atalarının yolundan gidip evlatlarının çokluğu ve mallarının bolluğu ile övünür ve hatta Mücâdele sûresinde de bahsedildiği gibi

⁴⁸⁷ Fussilet 41/15.

⁴⁸⁸ Ankebût 29/38.

⁴⁸⁹ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 451; Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîru’l-Kitâbi’l-Azîz*, II, 1200.

⁴⁹⁰ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî el-Müsemma Bahru’l-Ulûm*, III, 476.

⁴⁹¹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 166-169; Seyyid Kutub, *Fî Zilali’l-Kur’ân*, VIII, 570-571.

⁴⁹² Fussilet 41/15.

⁴⁹³ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, VII, 112-113.

⁴⁹⁴ Karaman v. dğr. , *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 618-619.

⁴⁹⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 688; Begavî, *Tefsîru’l-Begavî el-Müsemma Meâlimu’t-Tenzîl*, IV, 482-483.

kıyâmet günü o varlıkların kendilerini koruyacaklarını söylemişlerdir.⁴⁹⁶ İman edenlere zulmün başladığı bu dönemde iman edenlere yine bir teselli olan bu âyet ile müşriklere korku salınmıştır.

Semud kavmi, Kur'ân'da yirmibir Sûrede geçmektedir. Hz. İsmail'den önce yaşamış ve Arabu'l-Arabe denen, nesli kesilen Arap kabilesidir. Bazı kaynaklarda Yahudi kabilesi olduğu kabul edilse de İslam kaynaklarında Arap kabilesi olarak geçmektedir. Semud kavmi daha önce bahsettiğimiz üzere Nuh a.s'ın torunu Avs'ın soyundan Ad ile birlikte şiirlerde geçmektedir. Kavmin menşei araştırıldığında ikinci Ad olduğu görülmektedir. Aslen Yemenli olup Himyeriler tarafından Hicr denen bölgeye geldikleri kaynaklarda geçmektedir. Ancak nerede yaşadığı konusunda kaynaklarda ihtilaf olup genel kanaate göre Medine ile Şam arasında⁴⁹⁷ Vâdilkurâ⁴⁹⁸ denen sarp kayalıklarla çevrili yerde yaşadıkları ve en önemli merkezlerinin bahsettiğimiz üzere Hicr olduğu söylenmektedir. Kur'ân'da Ashâbu'l-Hicr diye ithaf edilmesinin bu bölgede yaşadığından dolayı olması muhtemeldir ki kanaate göre Ashâbu'l-Hicr tabiri ile Semud kavmi zikredilmiştir. Semud kavmi kayaları oyarak inşa ettikleri evler ve düzlüklerde kurdukları saraylarla öne çıkmaktadır.⁴⁹⁹ Semud kavmi aynı zamanda nakkaş süslemelerinde de kendilerini gösteren bir kavimdir. Bu süslemelerin başka bölgelerde görülmesi Semud kavmi için farklı yorumlara sebep olmuştur ki onlar sadece Hicr bölgesinde değil, zamanla başka bölgelerde de yaşamışlardır. Kur'ân'da bahsedildiğine göre Semud kavmi başlangıçta Tevhid inancına sahipti. Ancak daha sonra verilen nimetlere nankörlük edip ilahlar edinmiş ve şehirlerde bozgunculuk çıkarmışlardır. Allah da bunun üzerine Hz. Salih'i kendilerine peygamber olarak göndermiştir.⁵⁰⁰ Ancak Semud kavmi inkârda diretmiş hatta kendilerine mucize olarak gönderilen deveyi kesmiş⁵⁰¹ üstüne Peygamberlerini öldürmeye yeltendikleri⁵⁰² için helak edilmişlerdir. Semud kavminin helak edilişi ile ilgili Kur'ân'da Hz. Salih ve mü'minler hariç olup geri kalanının şiddetli sarsıntı,⁵⁰³ korkunç bir ses, gök gürlemesi⁵⁰⁴ ve yıldırımla⁵⁰⁵ cezalandırıldıkları ve üç günün sonunda helak oldukları bildirilmektedir.

⁴⁹⁶ Mücâdele 58/17.

⁴⁹⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, VIII, 571.

⁴⁹⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemmâ Bahru'l-Ulûm*, III, 476.

⁴⁹⁹ Â'raf 7/74; Hicr 15/82; Şuarâ 26/149; Fecr 89/9.

⁵⁰⁰ Hûd 11/61-62.

⁵⁰¹ Â'raf 7/73, 77; Hud 11/64; Şuarâ 26/ 155-157.

⁵⁰² Hud 11/66; Neml 27/49-53; Şems 91/11-14.

⁵⁰³ Â'râf 7/78.

⁵⁰⁴ Hûd 11/67; Hicr 15/83; Kamer 54/31.

⁵⁰⁵ Fussilet 41/17; Zâriyât 51/44.

Semud kavminin helâkı bahsedilen üç farklı şekilde değil aynı anda olduğu kabul edilmektedir. Ancak Muhammed Esed volkan patlaması ile helak olduğunun doğru bir yaklaşım olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁶

Sûrenin dokuzuncu âyeti “*Vadide kayaları oyan Semud’a*” ifadesi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Semud kavmi hakkında bilgi olarak İbn Abbas, Salih a.s.’ın kavmi Semud’un dağları oyup ev yaptığını zikretmektedir.⁵⁰⁷ Nebi Tebük gazvesine giderken ashâba semudun kalıntılarını da göstermiştir.⁵⁰⁸ Semud kavmi kayalarda istedikleri gibi oyuklar yapıyorlardı. Kur’ân’da da aynı kelime kullanılmıştır ki; “Onlar Süleyman’a isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi”⁵⁰⁹ Bazıları şöyle dedi; Kayalardan evden yonttu demektir ki Âyette “Onlar güvende olmak üzere dağları oyarak barınaklar yaparlardı”⁵¹⁰ Bu âyette onların güçleri bildirilmektedir.⁵¹¹ Bu âyetin yorumu için Vâhidî ve Begavî, kayaları oyan Semud derken konum olarak Vâdi’l-kura’dan bahsetmektedir. Onlar orada evler yontup iskân ederlerdi.⁵¹² Söylendiğine göre inşaat için kayaları ve mermerleri ilk oyanlar semud kavmi imiş ve onlar taştan 1700 şehir kurmuşlardır.⁵¹³ Semud kavminin ne olduğu ve nerede olduğunun önemi kadar kavmin anlatılma hikmeti de önemlidir. Sâbunî bu konuda, Semud kavmi kayaları oyup kendilerine sağlam binalar yapmışlar. Bu anlatının hikmeti sağlam binalar dahi kurtaramaz deyip ikaz etmedir, der.⁵¹⁴

Allah, Ad ve İrem kavimlerinden bahsettikten sonra Semud kavminden bahsederek müşrikleri uyarmıştır. Nitekim Ad ve İrem güç ve makamları ile anlatılıp azapları noktasında uyarılırken semud kavminin de güçlü kayalara dahi binalar yapsalar Allah’ın azabından kaçamayacaklarından bahsederek müşriklere korku Müslümanlara teselli vermiştir. Azabı ile Kur’ân’da bahsi çokça geçen Semud kavmi müşriklerin ders alacağı ibretlik olayları yaşamış ve hatta müşriklere soyu kesilen⁵¹⁵ bu kavim anlatılınca malları ve evlatlarının kendilerine bir fayda sağlamayacağı üzerinden de korku

⁵⁰⁶ Kırca, Celal, “Semud”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 500-501.

⁵⁰⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 688; Taberi, *Câmiu’l-Beyân an Tevili Âye’l-Kur’ân*, XXX, 178.

⁵⁰⁸ Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûnu Tefsîru’l-Mâverdî*, VI, 268-269.

⁵⁰⁹ Sebe 34/13.

⁵¹⁰ Hicr 15/82.

⁵¹¹ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 451.

⁵¹² Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîru’l-Kitâbi’l-Azîz*, II, 1200; Begavî, *Tefsîru’l-Begavî el-Müsemma Meâlimu’t-Tenzil*, IV, 483.

⁵¹³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, VI, 369-370; Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, VII, 113.

⁵¹⁴ Sâbunî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, III, 557.

⁵¹⁵ Kırca, “Semud”, XXXVI, 500-501.

salınmıştır. Bu korku soyu kesilmesi kadar azabın bardaktan boşalırcasına üzerlerine yağacağı tehdidi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Nitekim âyette; “Ve Allah onlara azap kamçısını yağdırdı”⁵¹⁶ buyurmaktadır.

Fir'avn kelimesi Arapça'ya Süryanice'den ya da Farsçadan geçtiği ileri sürülüp çoğulu Ferâine'dir. Mısır'ın eski zamanlarında (m.ö. 2400) krallık sarayını ve orada oturanları temsil ediyordu. Ancak XVIII. Sülale döneminde kralın lakabı değil “saray” anlamında kullanılmaktaydı. Firavun kelimesi eski Mısır dilinde “büyük ev” anlamındaki per'aodan gelmektedir. Per'ao milattan önce kral olarak kullanıldığı 1370'lerde yazılan metinlerden anlaşılmaktadır. Ancak daha sonraları kralın adının başında unvan olarak kullanılmaya başlanmıştır. Eski Mısır inancında Firavun hem kral hem tanrının oğlu dolayısı ile tanrı idi. Bu inanışın göktanrı inancındaki kağanın kutsal bir soydan gelişindeki mana ile benzerlik gösterdiği açıktır. Firavun ünvanı Ahd-i Atık'te ilk defa Hz. İbrahim'in görüştüğü mısır kralı için kullanılmaktadır. Hz. Yusuf dönemini incelediğimizde Mısır kralına ismi başında yine firavun denmekteydi. Yine Hz. Süleyman'ın kayınpederi olan firavundan da bahsedilmektedir. Ancak Kur'ân'ı Kerim'de Firavun kelimesi sadece Hz. Musa dönemindeki Firavun için kullanırken Hz. Yusuf zamanındaki kralı ifade etmek için ‘melik, rab’ ifadeleri kullanılmaktadır.⁵¹⁷ Firavun, Kur'ân'da 74 yerde geçmekte olup Hz. Musa'ya böbürlenene, kibirlenene, ilâhını reddedip ilâhlık taslayan hatta kuleler yapıp onun ilâhına ulaşmaya çalışarak taşkınlık yapan, halkını küçümseyip zayıfları ezen durumları ile tasvir edilmektedir. Firavun'un Kur'ân'da fert olarak zikredilmeyip erkânı ile zikredilmesi dikkat çekici unsurdur. Bu durum onun tek bir kişi olmasından ziyade bir sembol olduğunu göstermektedir. Sanki Allah bu tasvir ile onun krallığını tanımayıp onun böbürlenmesini etrafındaki insanlara olan güveninden aldığını göstermektedir. Firavun ve ailesi peygamberini yalanlayıp dinlememesi üzerine yıllarca kıtlık ve ürün azlığı ile imtihan edilmiştir.⁵¹⁸ Üzerlerine tûfan, çekirge, haşerat, kurbağalar ve kan gönderilmiştir.⁵¹⁹ Firavun ve taraftarlarının yaptıkları yok olmuş⁵²⁰ ve Firavun ile ordusu suda boğulmuştur.⁵²¹ Hadislerde Firavunun eşi Safiye'nin üstün bir kadın oluşu ve Medine Yahudilerinin âşûrâ gününü Hz. Musa ile İsrailoğullarının Firavundan kurtuldukları anısına kutladıkları rivâyet

⁵¹⁶ Fecr 89/13.

⁵¹⁷ Yûsuf 12/41-43, 50.

⁵¹⁸ Â'râf 7/130.

⁵¹⁹ Â'râf 7/133.

⁵²⁰ Â'râf 7/137.

⁵²¹ Bakara 2/50; Â'râf 7/136; Enfâl 8/54.

edilmektedir.⁵²²

Sûrenin onuncu âyeti “*Ve sütunlar sahibi Firavun’a*” ifadesi için farklı rivâyetler bulunmaktadır. Mukâtil bu âyeti Firavunun kızı Heycel’in bakıcısı Maşıta’nın Heycel’in saçlarını tararken tarağın düşmesi ve Maşıta’nın bismillah demesi üzerine kız onun ne olduğunu sorunca, Musa’nın ilâhı yani tevhid inancıdır, demiştir. Heycel babasına gidip haber vermesi üzerine Maşıta, işkence yöntemleri olan sütunlara yatırılıp akrep ve yılanların işkencesine maruz bırakıldığı rivayetine dayanarak yorumlamıştır.⁵²³ Ferrâ ve Semerkandî bu âyetin yorumu için, firavun sütunlarda insanlara işkence edip öldürdüğü için bu şekilde söylenmiştir. Ancak karısı ve kızı da kendisine rağbet etti.⁵²⁴ İbni Abbas da bu düşünceye sahip olup, gelen rivâyete göre sütunlar sahibi firavunun askerlerine verdiği emir ile insanları sütunlara bağlayıp zulmettiğinden bu şekilde bahsedildiğini kabul etmektedir. Ebî Râfiden gelen rivâyete göre de firavun karısı Asiyeyi dört sütunda sırtına büyük taş bağlayıp ölene kadar zulmettiği için bu şekilde bashedildiğini söylemiştir.⁵²⁵ İmam Mâturidi eserinde bahsettiği üzere bazıları ze’l-evtâd diye isimlendirdi. Çünkü dağlarda meskenler edildi. “Veted” kelimesi kiriş veya ip demektir. Kimileri bu ipi kızdığı kişilere işkence için kullandığından dolayı bu isim verildi demiştir. Kimisi her sokağa diktiği adamları anlatıyor demiş kimisi de dağlarda olan saraylarından bahsediyor demiştir.⁵²⁶ Begavî birkaç yorumu birleştirerek, Firavun sütunlarında insanlara işkence yaptığı için sütunlar sahibi demiştir. Yine askerlerinden ve gücünden dolayı sütunlar sahibi demiş olabildiğinden bahsetmektedir.⁵²⁷ Dahhak; sağlam binaları olduğu için sütunlar sahibi demiştir. Katâde ise firavunun askerleri tirübünlerinde oyun sergilediği için sütunlar sahibi dendiğinden bahsederken,⁵²⁸ Zemahşeri, Sütunlar sahibi denmesinin sebebi güçlü ordusu ile giderken çadırlar kurması veya maşıta ve eşi Asiye’ye sütunlarda işkence etmesinden dolayı olduğunu kabul etmektedir.⁵²⁹ Çağdaş tefsircilerden Seyyid Kutub ve İbni Aşur günümüz araştırmalarının da etkisi ile kazıktan kasıt yeryüzüne dikilen piramitlerdir. Burada bahsedilen firavun ise Musa a.s zamanında yaşayan zalim ve azgın firavundur.⁵³⁰

⁵²² Harman, Ömer Faruk, “Firavun”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 121-122.

⁵²³ Ebu'l-Hasan, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, IV, 688-689.

⁵²⁴ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 260; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-müsemma Bahru'l-ulûm*, III, 476.

⁵²⁵ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 179-180.

⁵²⁶ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 451.

⁵²⁷ Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzil*, IV, 483.

⁵²⁸ Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, VI, 269.

⁵²⁹ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, VI, 370.

⁵³⁰ Kutub, Seyyid, *Fî Zılali'l-Kur'ân*, VIII, 571; İbni Âşûr, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV, 321.

Mevdûdi de sütunlar sahibinden kasıt piramitler olabileceği düşüncesini desteklediği gibi kazıklarda insanlara zulmettiği için sütunlar sahibi demiş olabilir der.⁵³¹ Yine çağdaş tefsircilerden Vehbe Zuhayli farklı bir yaklaşım ile Firavun güçlü binalar sahibi idi. Dağlarda sabit kalacak gibi görüldüğü için sütunlar sahibi dendiğinden bahsetmektedir.⁵³² Kazık çakmayı mecâzi bir anlam ile değerlendiren Elmalılı, Kazık sahibi Dünyaya kazık çakmak tabiri gibidir ki firavunu azdıran dünyaya çaktığı sonsuzluk hissi veren kazıklar yani gücüdür. Önceki âyetlerde güçlü kavimlerden bahsedilip helakından ders almaları için misal verildi, demektir.⁵³³

Âyette bahsedilen Firavundan kasıt daha önce söylediğimiz üzere Hz. Musa zamanındaki Firavun olduğu kabul edilmektedir.⁵³⁴ Ancak sütündan kastın ne olduğu kesin olarak bilinemese de mesaj itibari ile yine Ad, İrem ve Semud kavminin gücü ve azabı üzerinden bahsedip korku salarken burada da kendisini ismen değil işaret ile adlandırıp⁵³⁵ azabından bahsederek müşriklere uyarıda bulunmaktadır.

Sûrenin on birinci âyeti “*Şehirlerinde bozgunculuk yapanlara*” ifadesi için farklı rivâyetler bulunmaktadır. Mukâtil, İmam Mâturidi ve Semerkandî bu âyetin yorumu için, günah işlemelerinden ve bozgunculuk yapmalarından dolayı böyle dediğinden bahsetmektedir.⁵³⁶ Taberi ise bu günah işleyenlerin Ad, Semud, Firavun ve askerleri olduğunu söylerken⁵³⁷ Râzi de Firavuna hitap ettiği gibi helak olan kavimlerden bahsettiği de söylenebilir der.⁵³⁸ Âyetin hikmeti hakkında İsmâil bin kesir derki Adaletsizlik yapıp can yakanlara uyarı gelmiştir. Onlar insanlara eziyet ediyorlardı.⁵³⁹ İnsanlara eziyet ederken aynı zamanda değerlerini de yok sayıyorlardı.⁵⁴⁰ Helak edilen kavimlerden bahsederken iki unsura dikkat çekilmiştir. a) Güçlü olmaları b) Bozgunculuk yapıp fesat çıkarmaları. Burada Allah hem kendilerini gözetlediğini Kur’ân’ın muhatap kesimine söylemiş hem de ders almaları istenmiştir ki⁵⁴¹ Ad, İrem, Semud ve Firavun -müşrikler gibi- adaletsizlik yapıp zevklerine uyup istedikleri insanlara zulm ettiklerinden bahsetmiştir.⁵⁴²

⁵³¹ Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, VII, 113.

⁵³² Zuhayli, *Tefsiru'l-Vecîz*, s. 594.

⁵³³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 195-196.

⁵³⁴ Harman, “Firavun”, XIII, 121-122.

⁵³⁵ Harman, “Firavun”, XIII, 121-122.

⁵³⁶ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 689; Mâturidi, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 451.

⁵³⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 180.

⁵³⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 166-169.

⁵³⁹ Mukâtil, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azîm*, IV, 509.

⁵⁴⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'an*, VIII, 571.

⁵⁴¹ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 618-619.

⁵⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 196.

Şehirlerinde bozgunculuk yapanlar derken âyet aslında bir yandan müşriklere dokunmaktadır. Çünkü âyet azap olan Ad, İrem, Semud kavimleri ve Firavunun zulmünden bahsederken müşriklerle ortak bir yön olan şehirlerde bozgunculuk yapıp adaletsizlikleri üzerinden dikkat çekmiştir.

Sûrenin on ikinci âyeti “*Onlar orada fesadı çoğalttılar*” ifadesi için farklı görüşler bulunmaktadır. Bu âyetin izâhı için Mukâtil, günahlarının türlü türlü olmasından bahsetmiş⁵⁴³ ve Taberî onlar isyan edip Allah’ın haram kıldıklarına yönelince haramda sınır tanımaz olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁴ İmam Mâturidî de helak olan kavimlerin işledikleri günahlar ile yeryüzünde fesadı çoğalttıklarından bahsetmektedir diye ekler.⁵⁴⁵ Kuşeyrî’ye göre bu âyet kavimlerin helak olma sebebinden bahsetmektedir.⁵⁴⁶ İctimai olarak değerlendirme yapan Seyyid Kutub, onların yapmış oldukları kötülükler ile başka kötülükler yol açıp arzularının esiri olmasından ve toplumu da ifsat etme yolunda olmalarından bahsettiğini söylemektedir.⁵⁴⁷ İbn Âşûr da, Onlar Allah’ın âyetlerini yalanlayıp insanları Allah’ın âyetlerinden uzak tutup günaha sevk ettikleri için kötülükleri çoğalttılar demektedir.⁵⁴⁸ Elmalılı önceki âyet ile bağlantı kurup, Ad, İrem, Semud ve Firavun güçlerine güvenip türlü azgınlıklar yapmasından bahsettiğini bildirir.⁵⁴⁹

Bu âyet aslında Ad, İrem, Semud kavimleri ve Firavunun azap olma sebebi mâhiyetindedir. Azap olan bu kavimler azgınlıkları ve birçok günah ile bilinmektedir. Bu günahlar, Seyyid Kutubun dediği gibi toplumu ifsad edip zulm, âdaletsizlik yapmalarına sebep olmuştur.⁵⁵⁰ 13. âyette⁵⁵¹ dediği gibi Allah da azabı onların üzerine torbadan boşaltır gibi boşalttı.⁵⁵²

Sûrenin on üçüncü âyetinde “*Ve Rabbin üzerlerine azap kamçısını yağdırdı*” ifadesi geçmektedir. Mukâtil bu âyetin izâhı için, Allah intikamını yağdırdı ve Onun intikamının azap olduğunu söylemektedir.⁵⁵³ Şevkânî bu azabın boşaltılma manasında olduğunu söylemektedir.⁵⁵⁴ Taberî de ekleyerek Allah bu kavimlere azabını çeşitli halde

⁵⁴³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 689.

⁵⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 180.

⁵⁴⁵ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 451.

⁵⁴⁶ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 420.

⁵⁴⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'an*, VIII, 571.

⁵⁴⁸ İbn Âşûr, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV, 321.

⁵⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 196.

⁵⁵⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'an*, VIII, 571.

⁵⁵¹ Fecr 89/13.

⁵⁵² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 196.

⁵⁵³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 689.

⁵⁵⁴ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, V, 582.

boşalttı diye ifade etmektedir.⁵⁵⁵ Ferrâ, azabın çokluğundan ziyade etkisinin büyüklüğünü esas alarak Allah insana azabın bir çeşidini indirdi ve bununla ders alınmasını istedi der.⁵⁵⁶ Mâturidî kırbacın azabın bir türü olduğunu ve Âd kavmine onun bir türü ile Semud'a başka bir tür, Firavun ve tabîlerine de başka bir tür azapta bulundu diyerek her dönemin azabını bütünleştirdiği için yağdırdı ifadesi kullanıldı der.⁵⁵⁷ Semerkandî de azabın şiddetinden bahsederek Allah onlara şiddetli azabını gönderdi hatta helak boyutunda oldu, der.⁵⁵⁸ Vâhidî Allah'ın azabı yağdırdığından bahsettiğini söylerken Kuşeyrî bunun şiddetli halinden bahsettiğini zikretmektedir.⁵⁵⁹ Yine Zemahşeri bu azabın peş peşe/ardı sıra indi demektir.⁵⁶⁰ Yani Allah azabının küçük parçasını gönderdi demektir. Hasan basrî, azabın büyüğü ahirette olduğu için böyle demiştir, der.⁵⁶¹ Bozulan bu mücrim kavimlere Allah gökten azap yağdırdı.⁵⁶² Sanki su gibi dolan azabı baştan aşağı döker gibi. Nitekim Onlar bozgunculuk yapınca kötülüğü yok etmenin yolu bozguncuyu ortadan kaldırmak olduğu gibi Allah da onlara azap kırbacını vurup helak etmiştir.⁵⁶³ Âd kavminin rüzgar ile, semud kavminin ses ile firavunun deniz ile helak olması onlar için çeşitli azap olmaktadır. Onlara azap kamçısını yağdırdı derken şiddetle boynuna indirdi şeklinde olmaktadır.⁵⁶⁴ Yani çeşitli azabın bir torbada toplanıp üzerlerine boşalıncasına dökülmesinden bahsetmektedir.⁵⁶⁵

Allah çeşitli azabı üzerlerine döküverdi. Burada istiare vardır.⁵⁶⁶ Kamçı kelimesi sanki koşmayan ata kırbaç vurulduğu gibi Uyarılara uymayan insana da kamçı vurulmaktadır. Bu onların uyarılara uymamasındandır. Dolayısı ile âyette bahsettiği üzere bu onların kendi kendilerine yaptıkları birşeydir.⁵⁶⁷ Daha önce bahsettiğimiz gibi azap iki türlü olmaktadır. Birinci azap ders alma mâhiyetinde iken ikinci azap helâk etmektedir. Âyette bahsedilen kamçı azabın çetinliğinden ve yağdırma fiili ise azabın bolluğundan, türlü belalardan bahsettiğinden dolayı bu şekilde ifadelendiğini söyleyebiliriz.

Sûrenin on dördüncü âyeti “*Muhakkak senin Rabbin gözetleyicidir*” ifadesi

⁵⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 181.

⁵⁵⁶ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, III, 261.

⁵⁵⁷ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 451.

⁵⁵⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-ulûm*, III, 476.

⁵⁵⁹ Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîru'l-Kitâbi'l-Azîz*, II, 1200; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 420.

⁵⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 370.

⁵⁶¹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 166-169.

⁵⁶² Mukâtil, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*, IV, 510

⁵⁶³ Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'an*, VIII, 571.

⁵⁶⁴ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 557.

⁵⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 196.

⁵⁶⁶ Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzîl*, IV, 484.

⁵⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız; Kaya, *Kur'an'da Azap Çeşitleri, Nedenleri ve İlgili Kavramlar*

için birkaç görüş vardır. Mukâtil, bu âyetin yorumu için şöyle der; Allah, cehennemde insanları gözetleyecektir. Cehennemin 7 köprüsü var ve her köprü arası 70 yıllık mesafedir. Her köprü üzerinde görevli melekler vardır. Birinci köprüde imanı, ikinci köprüde beş vakit namazı, üçüncü köprüde zekatı, dördüncü köprüde Ramazan orucunu, beşinci köprüde Haccı, altıncı köprüde Umreyi, yedinci köprüde insanlara haksızlıkta bulunmayı sorarlar.⁵⁶⁸ İbni Abbas’a göre kişi geçemediği basamakta ateşe düşecektir.⁵⁶⁹ Ferrâ Allah’ın insanı gördüğü ve iradeyi insana bıraktığını söylemektedir, der.⁵⁷⁰ Yani Allah insanların amellerini görür der ve Süfyan şöyle Rivâyet etmiştir; Cehennemin üç kantarı vardır; a-Rahmet kantarı b-güven kantarı c-Rab kantarı.⁵⁷¹ Allah bu kantar ile kişinin amelini tartmaktadır. İmam Mâturidi kelimî bir değerlendirme yaparak, Allah insanın amelini gözetler ve ondan hiçbir şey kaçmaz demektir. Ancak İnsanlara ne oluyor ki “Allah arşa istiva etti”⁵⁷² âyetinde olduğu gibi ona mekân isnadında bulunuyorlar.⁵⁷³ Kuşeyri önceki âyete dayanarak Hier sahibi olanların bu gözetlemeyi görüp ders aldıkları bildirilmiştir der.⁵⁷⁴ Begavî de Allah basar, semi olarak Âdemoğlunun amellerini gözetlemektedir.⁵⁷⁵ Mirsaddan kasıt, Allah’ın âsileri gözetlediğini ve ondan kaçamayacaklarını anlatan temsili anlatımdır. Rivâyete göre Araplardan birine Rabbin nerede diye sorulunca gözetleme kulesinde demiştir.⁵⁷⁶ Hasan basri, insanların amellerini gözetliyor anlamına geldiğini söylerken Ferra dönüş ancak ona manasını vermiştir. Zeccâc ve Dahhâk âyetin kâfire hitap ettiğini söyler ve bir nevi iki gözüm üzerinde demekte, der.⁵⁷⁷ Dünyada azap kırbacını indirmesinden sonra Allah’ın gözetleyici olduğunu zikretmektedir. Zalim kavmi Allah’ın helak edeceğini ve azabın onları kuşatacağını bildirerek uyarıda bulunmuştur.⁵⁷⁸ Aslında bu âyet azabın dünyadaki hâli üzere Allah gözetleyicidir demiş ancak Allahın uhrevî azabı için “la yuazzibu azebehu ehad”⁵⁷⁹ âyeti de sonrasında zikredilmiş böylece bu âyet her iki durumu da karşılamış olmaktadır.⁵⁸⁰ Sâbunî, Allah bu ayetle daha önce bahsettiği zâlim

⁵⁶⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 689.

⁵⁶⁹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî el-Müsemma Bahru’l-ulûm*, III, 476.

⁵⁷⁰ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 261.

⁵⁷¹ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 181.

⁵⁷² Tâhâ 20/5.

⁵⁷³ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 451.

⁵⁷⁴ Kuşeyri, *Letâifu’l-İşârât*, III, 420.

⁵⁷⁵ Begavî, *Tefsîru’l-Begavî el-Müsemma Meâlimu’t-Tenzîl*, IV, 484; Sâbunî, Muhammed Ali, *Muhtasar Tefsîru İbn Kesîr*, Dâru’l-Kur’ânî’l-Kerîm, Beyrut 1981, III, 637.

⁵⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 370.

⁵⁷⁷ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 166-169.

⁵⁷⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilali’l-Kur’ân*, VIII, 571.

⁵⁷⁹ Fecr 89/25.

⁵⁸⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zilali’l-Kur’ân*, VIII, 572.

kavimleri örnek gösterdikten sonra bak Allah her şeyi görür, gözetler ayağını denk al deyip uyarmıştır.⁵⁸¹ Elmalılı Hamdi, Mirsad gözetleme yeridir. Âyette “inne cehenneme kânet mirsâde”⁵⁸² buyrulmuştur. Bu gözetleme yeri cehennem olmaktadır ki herşeyin künhüne varılıp adâletin konuşulacağı âhiretten bahsedildiğini söylemektedir.⁵⁸³

Allah, sûre’nin ilk başında gücü ve kudretini gösteren Araplar için de önemli olan gece üzerinden dikkat çekmiştir. Ardından helak olan kavimlerin halinden bahsederek aslında muhatabın ders alması gereken konuya doğru hazırlık yaptığını görmekteyiz ki bahsedilen olaylar üzerinden müşriklere haddinizi bilin ve görün ki tarihte nice kavimler güçlü iken ne hale geldi demektedir. Allah’ın benzeri yaratılmamış şehir derken ki övgüsü şehrin iyiliğinden değil; o kadar güçlü bir şehrin dahi yok olmasından sonra insan neyine güveniyor demektedir. Allah’ın azap kamçısını indirmesi küçük azap sonrası ders almayan kavmin, su boşalır gibi helâka uğradıklarını dile getirmektedir. Daha önce bahsettiğimiz gibi bu helak birkaç azap ile birlikte gelmiş ve zâlimlerin kaçacak yerleri olmamıştır ki azap kamçısı diyerek olayın şiddetinden bahsetmektedir. Helak âyetlerinden sonra Allah’ın gözetleyici olduğunu bildirmesi Allah’ın müdâhelesinden bahsetmektedir ki helâk Allah’ın emri meleğin görevlendirilmesi ile yapılmaktadır. Bu âyet dünyevi helaktan bahsederken gelecek âyette âhirette bizzat Allah’ın azabı üzerinden aktarılan rivâyetleri inceleyeceğiz.

2.2.3. Müşriklerin Özellikleri ve İmtihan

M-h-n ve imtihan kelimeleri ibtila sözcüğü gibi “denemek, sınamak” anlamına gelir.⁵⁸⁴ Belâ kelimesi Kur’ân’da “Eskimek, denemek, sınamak; gam, musibet, darlık ve sıkıntı” manalarında kullanılmıştır. Firavunun yaptığı işkenceler büyük belâ⁵⁸⁵ ve açık belâ⁵⁸⁶ diye sınıflandırılmıştır. Hz. İbrâhim’in oğlu İsmâil’i kurban etmesi ile denenmesi de açık belâdır.⁵⁸⁷ Allah’ın kulu imtihan edip kulun da bundan başarı ile çıkmasına güzel belâ denmektedir. Bedir gazvesinde kazanılan zafer “güzel belâ” diye isimlenmiştir.⁵⁸⁸ Kur’ân incelendiğinde dini yükümlülüklerin de belâ sözcüğü ile isimlendirildiğini görmekteyiz. Nitekim Bakara sûresi 155 ve Muhammed sûresi 31.

⁵⁸¹ Sâbunî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, III, 557.

⁵⁸² Nebe 78/21.

⁵⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 197.

⁵⁸⁴ Isfehânî, Müfredât, s. 992.

⁵⁸⁵ Bakara 2/49; A‘râf 7/141; İbrâhîm 14/6.

⁵⁸⁶ Duhân 44/33.

⁵⁸⁷ Saffât 37/106.

⁵⁸⁸ Enfâl 8/17.

âyetlerinde belâ (ibtîlâ) dini yükümlülük manasında kullanılmıştır. Allah'ın insanı imtihan edip korku kıtlık vermesi, can ve mahsulleri eksiltmesi de belâdır.⁵⁸⁹ Belâ huzur ve selâmet anlamında âfiyetin mukâbili olarak da kullanılmaktadır. Mutarrîf b. Şihhir (ö. 95/713-14) belâda sabır âfiyette şükürün önemli olduğunu söylemiştir. Gazâlî de avama belâyâ sabretmenin âfiyete şükürden faydalı olduğunu söylemektedir. Ancak amel ve niyete göre belâyâ sabretme ve Âfiyete şükretmenin daha değerli olduğu söylenebilir. Gazâlî derki, sabır ve şükür iç içedir. Nitekim her nimet bir belâ, her belâ da bir bakıma nimettir. Dolayısı ile kâmil bir insanın her durumda hem sabredici hem şükredici olması mühimdir. Gazâlî sabrın bedenlen ve nefsen olmak üzere ikiye ayrıldığını söyleyip zorluklara tahammül, yorucu ibâdetle bulunmak, ağır işlerde çalışmak bedenî sabır iken; mide ve şehvete karşı sabır, nefsi sabırdır, demektedir.⁵⁹⁰ Cüneyd Bağdâdi belâ için ârifin meşâlesi, müridin uyanışı, gâfilin ise helâkı demektedir.⁵⁹¹ Esâsen dünya kimin iyi kimin kötü amel yapacağını sınama yeri olup ölüm ve âhiret bu imtihan için yaratılmıştır.⁵⁹² Nitekim âyette “Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız?..”⁵⁹³ buyrulurak insanın dünyada boş olmadığını imtihana tabi olduğunu zikretmiştir. İnsanın imtihanının ne olduğu ile ilgili Kur'an incelendiğinde şunları görebiliriz; Musibetlerle imtihan, şeriatlerin farklılığı ile imtihan,⁵⁹⁴ kiminin kiminden üstün kılınması ile imtihan,⁵⁹⁵ dünya nimetleri ile imtihan,⁵⁹⁶ hayr ve şer ile imtihan.⁵⁹⁷ İnsan musibetlerle denendiği gibi nimetlerle de denenmektedir. Nitekim Allah kulları şükretsün diye nimet verirken sabretsün diye de sıkıntı verici şeylerle sınamaktadır.⁵⁹⁸ İnsan kendisine verilen nimeti sorgulamadan alırken, imtihan ile elinden alınıp imtihan edildiğinde damarı yanıp sorgulama/inkar aşamasına geçmektedir.⁵⁹⁹ Fecr Sûresinde inceleyeceğimiz üzere insan nimete karşı Allah bana ikram etti derken imtihan olup darlık yaşadığında Allah bana ihanet etti demektedir.⁶⁰⁰ İnsanın imtihan edilmesindeki hikmette görülen odur ki insan olgun bir kalbe, mutmain bir nefse sahip olup Allah'a dönülmesi Fecr Sûresi 27

⁵⁸⁹ Bakara 2/155.

⁵⁹⁰ Gazâlî, Ebû Hâmid b. Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u Ulûmü'd-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul trs., IV, 125-126.

⁵⁹¹ Uludağ, Süleyman, “Belâ”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 380.

⁵⁹² Mülk 67/2.

⁵⁹³ Bakara 2/214.

⁵⁹⁴ Mâide 5/48.

⁵⁹⁵ İsrâ 17/21.

⁵⁹⁶ Âl-i İmrân 3/14; Fecr 89/20.

⁵⁹⁷ Enbiyâ 21/35.

⁵⁹⁸ Furkân 25/20.

⁵⁹⁹ Kaya, Süleyman, *Kur'an'da İmtihan*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 239.

⁶⁰⁰ Fecr 89/15-16.

ve 28. Âyetlerde istenmektedir.

Sûrenin on beşinci âyeti “*Allah insanı imtihan edip ona bol rızık verdiğiinde kul Allah bana ikram etti der*” İfadesi için farklı rivâyetler vardır. Mukâtil’e göre bu âyet, Ümeyye bin Halef ve Abdullah bin Nufeyl hakkında nâzil olmuştur. Abdullah zengin olan ümeyye’ye iyiliği emredip münkerden nehyetti ve öğütler verdi. Ümeyye ona dedi ki; yazık sana âyette “...Allah iman edenlerin velisidir, Kâfirlerin ise velisi yoktur...”⁶⁰¹ buyurmuyor mu? Ben zengim Allah’ın beni sevmesinden dolayı, sen fakirsin ki onun nezdinde değersizsin dedi.⁶⁰² Mukâtil, âyete muhatap açısından yaklaşırken Ferrâ âyete göre insanların şükür etmesi istenmekte der.⁶⁰³ Çünkü Katâde derki insan Allah’ın verdiği nimet ile hemen sevinir şükrü unuttur.⁶⁰⁴ Bu Arapların kendilerinde mal olunca bunu ancak biz çalışmamız karşılığında kazandık, Allah bize ikram etti demelerinden dolayıdır.⁶⁰⁵ Vâhidî bu âyetin ikramın sevincine kapılan insanın tavrı ve imtihanı unuttuğundan bahsettiğini söylemektedir.⁶⁰⁶ İnsan kendisine mal verilip imtihan edildiğinde bunu bana Allah verdi bana değer veriyor demektedir.⁶⁰⁷ Görüldüğü gibi insan dünya varlığını Allah’ın verdiği değer ile bütünleştirip dünyevi arzuları ile inancı, güç kaynağı hâline getirmektedir. Bu şekilde bir düşünce, beklenti gerçekleşmediğinde verdiği tepki ile inanç boyutunda çelişki ve hayal kırıklığı yaşatmaktadır. “Gelelim şu insana” âyeti “inne rabbeke lebi’l-Mîrsad” âyeti ile irtibatlıdır. Çünkü Allah insanın itaat ve âkıbeti için koşturmasını istiyor ancak insan dünya nimetinden başka birşey önemsemediğinden bahsetmektedir. İnsan nimete karşılık nankörlük mü edecek yoksa şükür mü edecek diye Allah imtihan etmektedir. Tıpkı Enbiyâ sûresinde “Sınamak için şer ile de hayr ile de sizleri deniyoruz”⁶⁰⁸ buyrulduğu gibi.⁶⁰⁹ Sanki bu âyette kınanan şey insanın nimete sevinmesi değil nimete şükretmeyip infaktan uzak olması yani dünyaya meylinin artması ile nefsi-i mutmain olmuş gibi konuşmasından dolayıdır. Fahreddîn Râzî bu âyette muhatap olan şahıslar bahsedilse de Mekke’li müşriklerin kastedildiği kabul edilmektedir. Ancak dikkat edilen bir husus vardır ki bu ayet “fe” edatı ile başlarken bir sonraki âyet “ve” edatı ile başlamıştır. Bununla Allah’ın

⁶⁰¹ Muhammed 47/11.

⁶⁰² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 689-690.

⁶⁰³ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 261; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 420.

⁶⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 181.

⁶⁰⁵ Mâturidî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V, 451-452; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-ulûm*, III, 477.

⁶⁰⁶ Vâhidî, *El-Vecîz Fî Tefsîru'l-Kitâbi'l-Azîz*, II, 1200.

⁶⁰⁷ Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzil*, IV, 484.

⁶⁰⁸ Enbiyâ 21/35.

⁶⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 370-371.

rahmetinin gazabından önce geldiği de görülmekte olduğunu söyler ve bu rızkın kâfire verilmesinin istidrac olabileceğinden bashetmektedir.⁶¹⁰ Mevdûdî'ye göre âyet ile görülen odur ki; İnsan materyalist düşünerek Allah'ın verdiği değeri dünya malı ile ölçtüğü için zenginliği Allah'ın kendisine değer verdiği olarak düşündü.⁶¹¹ Ancak Allah'ın 16. âyetinde de dikkat çekildiği gibi mal geri alınıp imtihan edilmesi insanın varlık ve yokluk ile imtihan edildiğini göstermektedir. Allah kula ikram ettiğinde hayr ve şerri düşünmeden Allah bana ikram etti beni seçti ve seviyor der ama şükretmez.⁶¹² Bu âyet aynı zamanda “sizin hayr bildiğinizde şer, şer bildiğinizde hayr vardır”⁶¹³ âyetinin bahsettiği üzere insanın kendisine verilen nimeti hayr sanması noktasında uyarıp onun imtihan olduğunu kendisini şerre götürüp götürmemesi açısından düşünmesini istemektedir. Bu bağlamda Sâbunî, bu âyet ile iki durumdan bahsetmiş olabilir; a-insanın ikramı ben kazandım benim hakkım idi zaten deyip övünmesi b-İnsanın verilen nimetin imtihan olup olmadığını düşünmesinin istenmesi.⁶¹⁴ Nitekim hakkın tecellisi varlık ve yokluğun neticesi ile de vukû bulacaktır. Verilen mesajlar önemli iken âyetinde bahsedilen İnsan tabiri ile Mekkeli müşriklerin özelliklerini taşıyanlardan bahsedilmiştir. Onlar Allah tarafından kendilerine rızık verildiğinde bu bizim hakkımız idi zaten deyip sorumluluk almadan malı yedikçe yiyor ve şükretmiyorlardı. Yoksulu, yetimi doyurma olmadığı gibi menfaat göttükleri insanlara malı ikram edip kibirleniyorlardı.⁶¹⁵ âyetin başındaki “fâ” fâ-i sebebiyyedir. Yani insana gelince ona verilen ikram imtihan sebebiyledir. Ancak insan kazandığı nimetin sorumluluğunda olmaz demektedir. Âhirette verilecek olan ikram ile dünyada verilen ikram ayrılmıştır.⁶¹⁶

Sûre tefsirinde muhatap ve nüzûl sebebi her ne kadar önemli olsa da âyetinde bahsedilen husus Allah'ın ikram etmesi ve insanın tavrı olmaktadır. 16. âyeti de birlikte okuduğumuzda insanın varlıkta şükür yoklukta ise sabır etmesi gerektiği bildirilerek olgun bir mü'min oluşturma gayesi olduğunu görmekteyiz. Nitekim bu âyetinde bahsedildiği üzere Allah'ın nimeti bir çalışmanın karşılığı olmayıp Allah'ın rahmeti olduğu gibi insanın şükürü ve infâkı verilen nimete en büyük değer olduğu yansıtılmaktadır. Nitekim şükür ve infakta zayıf kalan insanın elinden mal alınıp

⁶¹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 170-171.

⁶¹¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, VII, 113.

⁶¹² Zuhaylî, *Tefsîru'l-Vecîz*, s.594.

⁶¹³ Bakara 2/216.

⁶¹⁴ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 557.

⁶¹⁵ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 619-621.

⁶¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 197.

imtihan edilme sebepleri sonraki âyetlerde malı yiyip içmeleri ve başkalarına ait olana da göz dikmeleri olarak anlatılmış olup dünya sevgisinin kalbi nasırlaştırdığını göstermektedir.

Sûrenin on altıncı âyeti “*Ancak Allah insanı dara koyup imtihan ettiğinde Allah bana ihanet etti der.*” ifadesi hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. Allah’ın mal vermesi sevgisinden, rızkı alıp imtihan etmesi değersiz görmesinden değildir. Nitekim âyette “Zorlukla beraber bir kolaylık vardır...”⁶¹⁷ buyrulmaktadır. Mukatil, zorluğun ardından kolaylık geldiği gibi kolaylığın ardından da mutlaka zorluk gelebileceği hususunu dile getirirken⁶¹⁸ Ferrâ âyetin, Allah’a şükürü esas aldığını söylemektedir.⁶¹⁹ Bu âyette ikram ve rızkı daraltma durumlarında şükür tavsiye edilmiştir. İnsan Allah’ın kendisini imtihan ederken malını alıp daralttığında Allah bana ihanet etti der. Organları ile vücudunu veren Allaha şükretmez. Ancak her iki durumda da Allah’a hamd etmelidir. Kıraat imamı Ebu câfer “kaddera aleyhi rizkahu feyekulu rabbi ehenen” şeklinde okuyup “fekaddera” diyerek İnsana verdi ancak insana yetmedi şeklinde anlam yüklemektedir. İki şekilde mana çıkarmışlardır ki Allah’ın rızık verip zengin kılması, kerâmet sahibi olmasından kabul edilmiş ancak malı alıp rızkı daraltması ihanet etmiş olmasından olarak kabul edilmiştir. Yani müşrikler, Allah verirse insanın iyiliğinden vermezse kötülüğünden dolayı derler. Katâde diyor ki Allah’ın ikram etmesi dünya malını çoğaltması ile değil ya da ihanet etmesi dünya malını daraltması değildir. Onun ikramı itaat edende tecelli olurken, ihaneti isyan edende tecelli olmaktadır der.⁶²⁰ İmam Mâturîdî’nin de dediği gibi insan imtihan edilip dara sokulduğunda hemen tahammülsüz davranıp Allah beni önemsemedi, bana ihanet etti der. Halbuki ikramda ve darlıkta şükür etmeleri gerekmektedir.⁶²¹ Daha önce bahsettiğimiz gibi insanın varlıkta sessiz kalıp darlıkta kendisini gösterip isyan etmesi ya da şükredip razı olması yokluğun verdiği nefsî arzuların kalbî olgunluğu ortaya çıkardığı görülmektedir. Kuşeyri bu âyetin yorumu için, Allah insanın malını alıp rızkı daralttığında Allah bize ihanet etti, zelil etti derler ancak onların zelil olması itaatsizlikten olmuştur.⁶²² Çünkü âyetin devamı incelendiğinde onların yetime, miskine ikram etmeyi bırak teşvik bile etmediğinden bahsederek sebep bildirdiğinden bahsetmektedir. Zemahşeri önceki âyet ile birlikte incelendiğinde sabır ve şükür insan imtihanının iki temel çözüm noktası

⁶¹⁷ İnşirah 94/5.

⁶¹⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 690.

⁶¹⁹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 261.

⁶²⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 182.

⁶²¹ Mâturîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 451-452.

⁶²² Kuşeyri, *Letâifu’l-İşârât*, III, 420.

olduğunu söylemektedir.⁶²³ Râzi bu âyetin yorumu için, İnsan Allah'ın kendisini imtihan etmesi üzerine sabretmez ve isyan eder. Bu isyan üzerine Allah bana ihanet etti der. Dikkat edilirse ilk âyetten sonra onun aksine bir beyan gelmemiştir. Ancak ihanet etti demeleri üzerine Allah, hayır yanlışsınız! der gibi hemen ardından “kellâ” lafzını kullanmış ve “hayır! asla siz yanılıyorsunuz” deyip rızkı daraltmanın sebeplerini saymıştır. Yani Allah'ın ilmi çok geniştir yaptığı hiçbir şey boşa değildir.⁶²⁴ İbni Kayyım el-Cevziyye de bahsedildiği gibi insanın varlıkta hemen sevinmesi yoklukta isyan etmesi dünyaya olan bağlılığını gösterdiğinden bahsetmektedir.⁶²⁵ Kurtubî, bahsedilen âyetteki ihanet etti sözünün kâfir sözü olduğunu söylemiştir. Çünkü keramet ve hikmet Allah katındadır. Âyette “Allah insanlara zulmetmez, insanlar ancak kendilerine zulmederler”⁶²⁶ buyurmaktadır. Burada da iki durum vardır ki a) İnsan kaybettiğini Allahtan, kazandığını ise kendisinden mi bilir b) Allah insandan bir şey eksilttiğinde isyanda acele eder ama belki onun için hayırlı olan o dur bilmez.⁶²⁷ Devamında gelen âyette sanki malını eksiltme sebebi dile getiriliyor ve infaksız ve haksız malın bereketi olmaz der gibi İnsanın Allah bana ikram etti sözü de kibir iken Allah'ın bana ihanet etti sözü de kibirdir. Müslüman şükredip sabretmesini bilmelidir ki sabır; hayr ve tefekkürü doğurur. Sâbunî, müşrik bir karakterin tavrını gösteren bu âyet ile aslında mü'min bir kişinin de alâmetinin gösterildiğini söyler ve Allah, kulunun malını eksiltilip onu imtihan ettiğinde Allah beni sevmiyor bana ihanet etti der. Ancak Allahın sevgisi mal vermesi veya alması ile ölçülemez. Allah, malı aldığı anda kulun sabretmesi, sevdiği kulun alâmetidir diye eklemektedir.⁶²⁸

Daha önce bahsettiğimiz gibi belâ ârifin meşâlesi, mûridin uyanışı, gâfilin ise helâkıdır.⁶²⁹ Allah, insanlara imtihan verdiğiğinde insanların kalbi olgunluklarına göre ayrıldığı görülmektedir. Nitekim belâya gösterilen tavır anlık bir tavır olmayıp şekil almış bir kalbin karakteristik özelliğine göre şekil almaktadır. Nitekim âyette bahsedildiğine göre insan malı alınca kibri ile konuşması kaybedince yine kibri ile tavır alması dikkat çeken husustur.

Sûrenin on yedinci âyeti “*Asla! Bilakis siz yetime ikram etmiyorsunuz?*” ifadesi hakkında farklı rivâyetler vardır. Mukâtil nüzûl sebebi ile şöyle açıklamaktadır;

⁶²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 371.

⁶²⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 170-171.

⁶²⁵ Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr*, VI, 350-351.

⁶²⁶ Yûnus 10/44.

⁶²⁷ Sâbunî, *Safvetü't-Tefsîr*, III, 557-558.

⁶²⁸ Sâbunî, *Muhtasar Tefsîru İbn Kesîr*, III, 638.

⁶²⁹ Gazâlî, *İhya-u Ulûmu'd-Dîn*, IV, 125-126.

Ümeyye bin Halefin kötülüklerine ve dediğine karşı çıkararak hayır bilakis durum Ümeyye'nin dediği gibi değildir, siz yetime ikram etmezsiniz demektir.⁶³⁰ Ferrâ, Rabbim bana ihanet etti demeleri üzerine Allah ihânet değil, rızkı alma sebebini bildirdiğinden bahsetmektedir.⁶³¹ Burada emanetin sahibine ulaştırma noktasında dikkat çekme vardır ki Allah bazen insan eliyle başka insana nimet verir ancak insan bu güzelliği görmez. Allah'ın ikram etmesi ve ihanet etmesi ifadelerinden sonra gelen “kellâ” lafzı onların önceki âyetlerdeki ikram ve ihanet düşüncesine cevap olarak gelmesinin yanında ikram etmemelerini, âhirete olan inançlarındaki eksikliklerinden geldiğini söyleyebiliriz ki yetime ikram âhirete olan inançtan geldiğinden bahsedilmektedir.⁶³² Kellâ lafzı Allah'ın kendilerine ikram etmesi ve ihanet etmesi sözlerine karşılık bir reddir. Nitekim mâna şöyle olmaktadır; Hayır öyle değil, Allah sizin meylettiğiniz şerrin kötülüğünden dolayı rızkı daralttı. Hastalık, çocuk, zenginlik vs. şeytanın vesvesesi ve imtihandır. Katâde diyor ki kişi hayr ile zengin; şer ile fakir olmaz. Yani iyiliğin ölçüsü dünyevî ihtiraslarla kıyaslanmaz. Ve siz yetime hakkı olanı vermiyorsunuz demektir ki Ümeyye b. Halef elinde bulunan yetime, hakkı olanı vermemesi üzerine âyet, insanların geneline hitap olarak haklarını vermeleri üzerine inmiştir.⁶³³ Yine Begavî'nin yorumuna göre kellâ lafzı, dediğiniz doğru değildir, Allah sizi imtihan eder zenginlik ve fakirlik öylesine olmaz demektir. Ümeyye için şöyle diyor; o ki yetime ikram etmiyor çünkü Mukâtil b. Süleymanın eserinde diyordu ki Ümeyye, Allah mü'minlerin vekilidir. zengine iman etti gözüyle bakarken fakire kâfir gözü ile bakmaktaydı. Böylece zenginler doymuş fakirler aç kalmış olmaktadır.⁶³⁴ Zemahşeri bu âyetin yorumu için, kellâdan kasıt onların varlığı değer; darlığı değersizlik olarak görmesine karşı çıkmaktır. Ve ardından darlığın sebebi açıklanmaktadır.⁶³⁵ Mukâtil, Kudâme b. Ma'zum, Ümeyye b. Halefin kölesi idi ümeyye onun hakkını vermiyor yiyordu. Âyet bu durumdan bahsettiğini söylemektedir. Bu bağlamda Râzi ikram etmemenin üç anlama geldiğini söylemektedir; a-iyi davranmama b-Miras hakkını elinden almak c-Elinden malını almak demektir.⁶³⁶ Mevdûdi âyeti şöyle yorumlamaktadır; Yani siz babaları yaşarken farklı, yetim kalınca farklı davranıp yetime değer vermiyorsunuz demektir. Nitekim kendi amcası, abisi vs. yetime yüz

⁶³⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 690.

⁶³¹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 261.

⁶³² Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 452-453.

⁶³³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-Ulûm*, III, 477.

⁶³⁴ Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzîl*, IV, 485.

⁶³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 371-372.

⁶³⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 172.

çevirmektedir.⁶³⁷ Sâbunî'ye göre Burada Allah'ın ikram ettiği maldan yetime vermiyorsun deyip uyarıda bulunmuş. İnsanın kendini sorgulaması istenmiştir.⁶³⁸ Çağdaş tefsircilerden Elmalılı kellâ lafzının âyete kattığı mana üzerinden şöyle bahsetmektedir; Asla'dan kasıt, Allah'tan hep ikram bekleyip rızkın daralmasını horluk ve hakaret sayan insana reddiyedir. Ardından siz yetime ikram etmiyorsunuz demek ve sanki şöyle hitap etmektedir; Siz yetime ikram etmiyorsunuz ki ikram bekliyorsunuz.⁶³⁹

Allah'ın ikram etmesi ve ihanet etmesi ifadeleri ile bu âyet incelendiğinde Allah'ın ikram etmesi açıklanmazken diğer ifade olan ihanet etmesi tabirinin açıklanması dikkat çeken husustur. Bu âyet ile Allah'ın ikramı niçin geri aldığı açıklanırken ikram etme ifadesi çalışıp karşılığını alma mânâsında siz niçin yetime çalıştığının karşılığını vermiyorsunuz hatta ondan hakkı olanı alıyorsunuz diye bir sorgulama yaptırmaktadır.

Sûrenin on sekizinci âyeti “*Miskini doyurmaya da teşvik etmezsiniz*” ifadesi hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. “Ve lâ tehaddûne” âyetini Medine ehlinde kişiler, Ebu Câfer ve Kûfe ehli “tehaddûne” şeklinde okuyor ancak Mekke ve Medine kâriplerinden bazıları “velâ tehuddûne” şeklinde okuyup fethadaki elifi düşürüp uzatmayı kaldırmış damme şeklinde okumuşlardır. Basra kâripleri ise “yehuddûne” şeklinde okumuşlardır.⁶⁴⁰ Mukâtil âyetin yorumu için, Ümeyye miskini doyurmaya da teşvik etmiyordu. Çünkü o karşılığını âhirette alacağını ümit etmiyordu.⁶⁴¹ Yani burada aslında âhirete imanda sıkıntı olduğu görülmektedir. Ferrâ, İmam Mâturîdî ve Semerkandî müşrikler kendileri miskini doyurmadığı gibi doyurmak isteyene de engel olduklarını rivâyet etmiştir.⁶⁴² Onlar ikram etme bir yana teşvik dahi etmedikleri üzerinde durmuştur. Zemahşeri âyetin hayr konusunda birbirlerini engellediklerinden bahsettiğini söyler ki âyet, birbirinizi miskini doyurmaya teşvik etmiyorsunuz demektir, der.⁶⁴³ Râzî âyeti farklı yorumlayarak, yani miskini doyurmak için çaba sarfetmezsiniz dediğini söylemektedir.⁶⁴⁴ Aslında âyet miskini doyurmak sizin için önem ifade etmez, onlara

⁶³⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, VII, 113.

⁶³⁸ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 558.

⁶³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 198.

⁶⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 183.

⁶⁴¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 690.

⁶⁴² Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, III, 261; Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 453; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-Ulûm*, III, 477.

⁶⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 372.

⁶⁴⁴ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 172.

hoş muamelede bulunmazsınız,⁶⁴⁵ demektir. Çünkü daha önce bahsettiğimiz gibi müşrikler kendilerine fayda güden insanlara ikram yaparken miskin olanı hor görüp aşağılamakta hatta yetim olan kişilere aileleri yaşarken ayrı değer verir, yetim kaldıklarında itip kakmaktaydılar. Seyyid Kutub’a göre ise; onlar mal sevdasından imtihanı görmeyip miskin olanı doyurma noktasında birbirlerine rehber olmuyorlardı. Âyet ona cevap vermektedir.⁶⁴⁶ Mevdûdi âyetin toplumsal olarak cemiyetinizde fakirlere yedirme gibi bir alışkanlığınız yok. Kendiniz yedirmediğiniz gibi başkalarını da teşvik etmiyorsunuz dediğinden bahsetmektedir.⁶⁴⁷ Sâbunî de Allah ilk âyetle kendisinin verdiği malı yetime ikram etmediğini söyledikten sonra bu âyetle vermedikleri gibi teşvik de etmiyorsunuz demektir, der.⁶⁴⁸ Bahsedilen âyetler gösteriyor ki nimetlerin sahibi Allah ve yetime yoksula dağıtmak da malın verdiği bir yükümlülüktür.⁶⁴⁹ Bu âyetle bahsedildiği üzere siz birbirinizi teşvik etmek yerine engelleyip bıktırıyorsunuz. Hatta miskinler üzerinden geçinip taşkınlık ediyorsunuz demektir.⁶⁵⁰

Miskini doyurmak aslında Allah’ın kula verdiği malın zekatı olarak görülmektedir ki Allah verdiği malı yetime, miskine vs. vermediğinden dolayı malı kendisinden geri alıp imtihan ettiğinden bahsetmektedir. Nitekim âyetle bahsedildiği üzere o müşrikler yetime ikram etmediği gibi miskini doyurmaya da teşvik etmemektedir. Yani o kendi malını ziyan ettiği gibi başkasının malını da ameliyle ziyan etmektedir. Çünkü infakı olmayan mal Allah katında değersiz olmaktadır.

Sûrenin on dokuzuncu âyeti “*Malı öyle bir yiyeşle yiyorsunuz ki*” ifadesi hakkında farklı rivâyetler vardır. Mukâtil, âyetin yorumu için, mirası korkusuzca haram helal demeden yiyorsunuz demektir.⁶⁵¹ Ferrâ, malı çok şiddetli yiyorsunuz demektir.⁶⁵² Taberî’nin eserinde bahsedildiği üzere Katâde ve İbni Yesâr el-Kureşî “turas” miras der. İbn Abbas “eklen lemme” şiddetli yemek anlamına gelir, der. Hasan diyor ki hem kendi nasibini hem başkasının nasibini yer demektir.⁶⁵³ İbni Zeyd de helal haram demeden yedikleri yetim ve kadınların mirası olduğunu söylemektedir ki⁶⁵⁴ bu

⁶⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân’il-Azîm*, IV, 510.

⁶⁴⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zıllâli’l-Kur’ân*, VIII, 571.

⁶⁴⁷ Mevdûdi, *Tefhimu’l-Kur’an Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri*, VII, 114.

⁶⁴⁸ Sâbunî, *Safvetü’t-Tefâsir*, III, 558.

⁶⁴⁹ Karaman v. dğr. , *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 619-621.

⁶⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 198-199.

⁶⁵¹ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 690.

⁶⁵² Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 262.

⁶⁵³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 183.

⁶⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 184.

hareket kalbi dünya dolanın dünya malına olan doyumsuzluğunu ifade etmektedir. 4) İmam Mâturidî derki; lemm toplama demektir. Onlar yetimin hakkı olan mirası da kendi malına katıp hak talep ettiğinden dolayı böyle söylediğinden bahsederken bazıları ise “eklen lemmâ” yı şiddetli yeme olarak kabul etmişlerdir.⁶⁵⁵ Semerkandî ekleyerek derki onlar haram helal demeden⁶⁵⁶ yani âhiret korkusu olmadan⁶⁵⁷ yetimin malına da göz dikip yerlerdi. Mâverdî de âyetin yorumu için, mirası iyi, çirkin demeden şiddetle, açlıkla yiyorsunuz demektir.⁶⁵⁸ Vâhidî ve Kuşeyrî de farklı olarak; yani yetimin hakkı olan mirası bünyenizde toplayıp şiddetle yiyorsunuz.⁶⁵⁹ Seyyid Kutub âyeti ictimâî değerlendirerek; imtihanı kaybeden kâfirlerin mala olan düşkünlüğünün ardından onu hunharca tükettiklerinden bahsetmektedir.⁶⁶⁰ Arabistan’da zaten kadınlar ve çocuklar değersiz görülüp mirastan yoksun bırakılıyordu. Miras sadece harp eden ve kabilesini koruyan erkeğe veriliyordu.⁶⁶¹ Sâbunî eklereyerek derki; lemme mana olarak çok demek olduğu gibi toplamak anlamına da gelmektedir. Araplar mirası kadınlara vermeyip hepsini erkekler arasında paylaşmıştır.⁶⁶² Yani mirası hak hukuk demeden yiyorsunuz demektir. Erkeklerin kadınların miras payına el koymaları ve yetimlere kalan mirası gasbetmeleri kınanmaktadır.⁶⁶³ Yani ne yetime ne miskine yedirmekten hoşlanmadığınız gibi başkasından miras kalanı da haram helal demeden toplayıp yiyorsunuz, mânasına gelmektedir.⁶⁶⁴

Bu âyet müşrikten malı alma sebebini açıklarken aynı zamanda kalbi dünya dolan müşriğin özelliğinden bahsetmektedir. Müşriklerden bazılarında âhiret inancı yok idi. Onlar evlatlarına miras bırakmaz, mallarını hunharca yer ve başkasının malına da göz dikerlerdi. Miras bırakmamaları da daha önce bahsettiğimiz gibi âhirete olan inancın olmaması ve miras bıraktıklarının kısa sürede kendilerini unutacak ve kendi yaşamlarına devam edeceklerini düşünmeleridir.

Sûrenin yirminci âyeti “*Malı öyle bir sevişle seviyorsunuz ki*” ifadesi hakkında farklı rivâyetler vardır. Mukâtil derki; malı çok ama çok toplarsınız demektir. Bu,

⁶⁵⁵ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 453.

⁶⁵⁶ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî el-Müsemma Bahru’l-ulûm*, III, 477.

⁶⁵⁷ Begavî, *Tefsîru’l-Begavî el-Müsemma Meâlimu’t-Tenzil*, IV, 485.

⁶⁵⁸ Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn Tefsîru’l-Mâverdî*, VI, 270.

⁶⁵⁹ Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîru’l-Kitâbi’l-Azîz*, II, 1201; Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, III, 420.

⁶⁶⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zilali’l-Kur’ân*, VIII, 574.

⁶⁶¹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri*, VII, 115.

⁶⁶² Sâbunî, *Safvetü’t-Tefâsir*, III, 558.

⁶⁶³ Karaman v. dğr. , *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 619-621.

⁶⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 198-199.

Mâlik b Kinâne'nin şivesindendir.⁶⁶⁵ Ferrâ'ya göre âyet, malı çok seviyorsunuz demektir.⁶⁶⁶ Taberî âyetin yorumu için İnsanın malı elinde toplayıp güçlü görünmeyi çok sevdiğinden bahsetmektedir, der. İbni Abbas ve Katâde'den rivâyet edildiğine göre "hubben cemme" şiddetli sevgi demektir.⁶⁶⁷ İmam Mâturidî, siz malı dolayısı ile dünyayı aşırı seviyorsunuz mânasına geldiğini söylemektedir. Takdim tehire uyacak olursak siz yetime ikram etmeyip miskini doyurmamakla mal sevginizi gösteriyorsunuz demektir.⁶⁶⁸ Kâfır/müşrik malı çok seviyor ve o mal dini olarak onu yükseltmemektedir.⁶⁶⁹ Cemm çok demek olup mâna, malı çok seviyorsunuz, demektir.⁶⁷⁰ Begavî de aynı şekilde âyetin toplama hırslarından bahsettiğini söylemektedir.⁶⁷¹ Nitekim toplama hırsı insanın dünyaya aşırı bağlanmasının yansımasıdır. Âyet, mala karşı hukuku (Zekatı, öşrü vs.) esirgeyerek aşırı bir hırsla ve çok şiddetle sevgi besliyorsunuz, demektir.⁶⁷² Râzi de onların malı çok sevmesi, bu dünyaya bel bağlayıp ahiretten yüz çevirmelerinden dolayı olduğundan bahsetmektedir.⁶⁷³ Âyet, dünyevi arzular ile imtihanı kaybeden mal düşkünün kâfirlerin iğrenç iç yüzünden bahsetmektedir ki⁶⁷⁴ malı severken hırs ve şer ile saldırarak elde etmelerinden ve o malda da cimrilik etmelerinin sebebinden bahsedilmiştir.⁶⁷⁵ Çağdaş müfessirlerden Elmalılı, bu düşüncesiz mal hırsı dünyaya olan aşırı bağlılığınızdan ve Allah'ın her şeyi gördüğünü hesaba katmamanızdan geliyor, mânasını vermektedir.⁶⁷⁶

Mal toplama arzusu insanın dünyaya olan sevgisinden, dünyadan ayrılmak istememesinden ve dünyada kalıcı olacağı hissiyatından doğmaktadır. Bu âyette müşriğin özelliği olan dünyaya aşırı bağlılığı, mala olan düşkünlüğü ve aşırı sevgisi işlenmektedir.

Fecr Sûresi 15-20. âyetler genel olarak incelendiğinde müşriklerin özelliklerinden bahsedilmiş olup aynı zamanda mü'mine de kalbî anlamda eğitim vermektedir. Nitekim mal sevgisi kalbin dünyaya meylini artıracığı ve dolayısı ile arzuların, hakikatin nurunu söndüreceği görülmektedir. Nitekim 15. âyette Allah insana

⁶⁶⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 690.

⁶⁶⁶ Ferrâ, *Meâni 'l-Kur'ân*, III, 262.

⁶⁶⁷ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XXX, 184-185.

⁶⁶⁸ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 453.

⁶⁶⁹ Mâverdî, *en-Nuketü ve 'l-Uyûn Tefsîru 'l-Mâverdî*, VI, 271.

⁶⁷⁰ Kuşeyri, *Letâifu 'l-İşârât*, III, 421.

⁶⁷¹ Begavî, *Tefsîru 'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu 't-Tenzil*, IV, 485.

⁶⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 372.

⁶⁷³ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu 'l-Ğayb*, XXXI, 172.

⁶⁷⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılali 'l-Kur'ân*, VIII, 574.

⁶⁷⁵ Sâbunî, *Safvetü 't-Tefâsir*, III, 558.

⁶⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 199.

mal verip imtihan ettiğinde insan şükredeceğine, çalıştım Allah da karşılığını verdi. Çünkü ben doğru yoldayım deyip mal varlığını doğru yolla kıyaslamıştır. Boykot yıllarında nâzil olan bu âyet zengin olan müşriklerin, müslümanın imanını sorgulatma noktasında önemli bir husustur. Nitekim onlar madem siz doğru yoldasınız neden bu sıkıntılar çekiliyor ve siz yokluk içerisindeyiz, demektedirler. Ancak 16. Âyette buyrulduğu gibi Allah malı alıp kulu imtihan ettiğinde kul, mala olan düşkünlüğü ile kibrine yenik düşüp Allah'ın kendisine ihanet ettiği düşüncesine kadar gitmiştir. 15 ve 16. âyetlerde anlaşılan o dur ki varlıkta şükür, yoklukta sabır Allah'ın mü'min kula göstermiş olduğu yollardır. Ancak müşriğin karakterî yapısını çizen 15-20. âyetler müşriklerin göstermiş olduğu tavırların sebebinin dünyevî arzular olduğu görülmektedir. Çünkü onlar Yetime ikram etmez, miskini doyurmaya teşvik etmez, helal haram demeden mirası yerler, malı da pek çok severler işte bu hasletler müşriklerin genel özellikleridir. Dünyevi arzulara olan düşkünlük, âhîret inancını gölgelediği gibi kalbin hakikate olan aydınlığını da söndürmektedir.

2.2.4.Kıyamet

Câhiliyye dönemi Arapların ruhun bedenden çıkışını dinlenme ve yok oluş olarak bildikleri ve Hz. Peygamberin muhatabı olduğu bu insanların ba's, haşr, cennet, cehennem gibi kavramlara inanmadıkları halde Arap dilinde ve şiirlerinde basit tasvirlerin var olması Arap toplumunda ölümden sonra ikinci bir hayatın var olduğuna inandıklarını belgeler nitelikte bilgi yoktur.⁶⁷⁷

Kıyâmet kelimesi “kalkmak, dikilip ayakta durmak” manasına gelen kıyam kelimesinin kökünden masdar ya da isim olup “dirilip mezarından kalkma, Allah'ın huzurunda durma” yahut “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” anlamına gelmektedir.⁶⁷⁸ Kıyâmet ve âhîret bağlantılı iki kavramdır. Çünkü kıyâmetin gerçekleşmesi ile ölüm ve sonsuz hayat olan âhîret yurduna geçiş sağlanacaktır. Kur'ân bu noktada insanlara dünya hayatının geçiciliği üzerinden bir çok uyarı sunmuştur. Nitekim âyette “İnsanların içinde bulunduğu dünya hayatı geçici bir zevk ve eğlenceden ibarettir. Âhîret yurduna gelince asıl hayat oradaki hayattır, keşke bunu bilselerdi”⁶⁷⁹ buyrulup dünya hayatının geçiciliğine vurgu yapmaktadır. Kur'ân'da kıyamet “ğaşiye, hâkka, kâri'a, nebeü'l-azim, saat, sahha, vâkia” gibi isimlerle

⁶⁷⁷ Topaloğlu, Bekir, “Kıyamet”, *DİA*, Ankara 2022, XXV, 516-522.

⁶⁷⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 876-877.

⁶⁷⁹ Ankebût 29/64.

kullanılmış olup âhirete vurgu yapılırken korkunç bir son olarak tasvir edilmiş ve diğer dinlerde de var olan inanış olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıyametle ilgili Kur’ân ve hadislerde birçok bilgi olmasına karşın ne zaman kopacağına dair bir bilgi yoktur.⁶⁸⁰ Nitekim Nebe suresi ilk dört âyette büyük haberi (kıyameti) soranlara ilerde bilecekler demektir. İnsan her ne kadar zamana takılı kalsa da nebi hadislerde de görüldüğü üzere âhiret azığı üzerinde çokça durmuştur. Fecr Sûresinde de bahsedilen o ki insan yetime ikram etmemesi, miskini doyurmaya teşvik etmemesi âhiret azığına önem vermemesi hatta âhiret düşüncesinde eksiklik olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim âyette “o gün cehennem getirildiğinde insan hatırlayacak ama o hatırlama ona fayda vermeyecek”⁶⁸¹ demektir. İnsanın dünyaya meyledip âhireti unutması manevi hâlinde sıkıntılar meydana getirdiğini Fecr Sûresinden de görüyoruz ki mala düşkünlüğü onu infak etme noktasında sıkıntıya düşürmektedir.

Sûrenin yirmi birinci âyeti “*Hayır yeryüzü parça parça olup dağıldığı zaman*” ifadesi hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. Mukâtil, Kellâ’dan kasıt onların ahirete iman etmemelerinden kaynaklı tepki ve ardından gelen kıyâmet ile tehdit vardır.⁶⁸² Ferrâ, Kuşeyrî ve Seyyid Kutub da bu âyette bahsedilenin kıyâmet olduğunu söylerken⁶⁸³ Taberî, deprem olup yerin de sarsılmasıdır. Yeryüzünde bulunanlar dümdüz hale geleceğinden bahsetmiş, der.⁶⁸⁴ Ancak İmam Mâturîdî’ye göre kellâ lafzı burada uyarı ve engel olma manasındadır. Kimisi bu lafzın “Rabbî ekramen ve Rabbî ehânen” sözlerine yönelik olduğunu söylemiştir. Bu durumda şöyle mâna çıkmaktadır; Hayır bu dünya karşılık bulma yurdu değildir ki vermesi ile hayr, alıp yoksul bırakması ile şer olsun. Kimisi de kellâ lafzının cümle başı olduğunu söyleyip yetimi ve miskini doyurmama konusunda pişman olacaklar diye uyarılmış ve âyetin devamındaki dirilme ve hesap günü bahsi sebebiyle biriktirmenin boş olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸⁵ Semerkandî, gerçekten yeryüzü bir sarsıntı ile sallanıp tekrar tekrar deprem olduğu zaman demektir, der.⁶⁸⁶ Vâhidî ve Mevdûdî de benzer olarak, Hayır bunlar boş şeyler! yer sallanıp parça olduğu zaman hakikati göreceksiniz demektir.⁶⁸⁷ Râzî de mânanın kıyâmet olduğunu söylemiş ve kıyamet kopup dağlar kırılacak ve üst üste binecek

⁶⁸⁰ Topaloğlu, Bekir, “Kıyamet”, *DİA*, Ankara 2022, XXV, 516-522.

⁶⁸¹ Fecr 89/23.

⁶⁸² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 690.

⁶⁸³ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 263; Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, III, 421; Seyyid Kutub, *Fî Zıllali’l-Kur’ân*, VIII, 574.

⁶⁸⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 185-186.

⁶⁸⁵ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 453.

⁶⁸⁶ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî el-Müsemma Bahru’l-Ulûm*, III, 477.

⁶⁸⁷ Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîru’l-Kitâbi’l-Azîz*, II, 1201; Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, VII, 115.

demektedir, der.⁶⁸⁸ Gerçekten yeryüzü eşitlenip hareketlendiği zaman, yaratılanların rableri için kabirlerinden kalktığı zaman.⁶⁸⁹ Allah bu âyetle biriktirme hastalığında olanlara parçalanan yeryüzünde mallarının yok olacağını zikredip akıllarını başlarına almaları gerektiğini dile getirmiş olup⁶⁹⁰ dünyaya meyleden ve mal sevdasına giren müşriklere kıyâmet hatırlatılıp kazanmaya çalıştıkları malların boş olduğu zikredilmektedir.⁶⁹¹ Çünkü âyetle; kellâ! yani hayır böyle yapmayın çünkü yeryüzü parça parça olduğunda, Ard arda sallandığında sevdası olduğunuz malların boş olduğunu görürsünüz demektedir.⁶⁹²

Fecr Sûresi 15-20. Âyetlerde müşriklerin mal sevdasına olan düşkünlüklerinden sonra bu âyet ile onların elde etmeye çalıştıklarının boş olduğu ve onların birgün yok olup gideceğinden bahseden bu âyet sonsuz bir yaşama meyletmeleri hususunda uyarı mâhiyetindedir. Bu âyetle bahsedilenin depremden ziyade kıyâmet olduğu sonraki âyet olan Allah ve meleklerin saf saf gelmesi⁶⁹³ kıyâmette gerçekleşecek olay olup kıyâmet mânasını desteklemektedir.

2.2.5. Mahşer ve Ahiret

Âhiret, evvelin zıttı olup son anlamına gelen âhirin müennesidir. Kur’ân’da 110 yerde geçmektedir. “el-Yevmu’l-âhir, ed-Dâru’l-âhire, en-Neş’etü’l-âhire” gibi farklı şekillerde isimlenen âhiret kavramı dünya ile sıkı münâsebet hâlinindedir. Âhiret dünya hayatının son sonsuzluk yurdudur. Âhiret kavramı Kur’ân’da mekkî ve medenî birçok âyetle sık sık tekrarlanmaktadır. Bu tekrarlar muhataba konunun önemini hissettirme, sorumluluk katma, dünya ile âhiret arasındaki mesafeyi kısaltarak mü’minin ruhunu yüceltmek ve hayatını ebedileştirmek gibi hedeflere sahip olduğu söylenebilir. Kur’ân’da Mülk, İnsân, Mürselât, Nebe’, Nâziât, Târık, A’lâ gibi Sûrelerde âhiret hayatı tasvir edilmiştir. Kur’ân’a göre dünya hayatı bir oyun bir eğlence, bir süs ve övünüştür; mal, evlat ve nüfus yarışıdır. Yani dünya geçici bir faydalanma ve aldanma vesilesidir. Asıl hayat âhiret hayatı, sonsuz huzur ve sükûnet yurdudur.⁶⁹⁴ Ölüm her ne kadar geride kalanlar için acı olsa da imanlı kalp için ölüm, fânî aleminden sonsuzluk âlemine geçiştir. Hz. Peygamber, “Kim Allah’a kavuşmayı arzu ederse Allah da ona kavuşmayı ister;

⁶⁸⁸ Fahreddîn el-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 173.

⁶⁸⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân’il-Azîm*, IV, 511.

⁶⁹⁰ Sâbunî, *Safvetü’t-Tefâsir*, III, 558.

⁶⁹¹ Karaman v. dğr. , *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 621.

⁶⁹² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 199.

⁶⁹³ Fecr 89/22.

⁶⁹⁴ Ankebût 29/64; Mü’min 40/39; Hadîd 57/20.

kim Allah’a kavuşmayı istemezse Allah da ona kavuşmayı istemez” buyurmuş, yanında bulunanlar, “Hiçbirimiz ölümü hoş karşılamayız” deyince sözlerine şöyle devam etmiştir: “Durum sandığınız gibi değil. Gerçek şu ki, mü’min olan bir kimsenin son nefesleri yaklaşıncı Allah’ın hoşnutluğu ve lutuflarıyla müjdelendir; artık ona göre Allah’a kavuşmaktan daha sevimli birşey bulunamaz.”⁶⁹⁵ Kur’ân âhirete imanı ispatlarken nereden geldim, nereye gidiyorum? Metodunu kullanmaktadır. Materyalist düşüncenin dışında Allah’a iman eden insan ondan geldiğini bilir ve 2. Soru olan nereye gidiyorum sorusuna tatminkar bir cevap bulur. Nitekim âyette “ondan geldik ve tekrar ona döneceğiz”⁶⁹⁶ buyrulmaktadır. Ancak “Çürümüş, zerresi kalmamış kemikleri kim diriltebilir?” sorusunu soran müşriklere âyet “Onları ilkin yaratan, tekrar diriltir”⁶⁹⁷ buyurarak bahsettiğimiz üzere önce Allah’a olan imanı temellendirip sonra o var edenin tekrar var edebileceği gerçeğini insanlığa bildirmektedir. Kur’ân kainatın amaçsız yaratılmadığını,⁶⁹⁸ yeri, göğü, ayı, güneşi kısacası bütün imkanların insanın emrine ve hizmetine verildiği ifade edilmiştir.⁶⁹⁹ Tüm bu güzelliklere sahip olan insan boşa yaratılmamıştır ki her dönemde insanlık bireysel ve toplumsal olarak imtihan edilmektedir. Nitekim âyette; “(Ey müminler!) Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki, nihayet Peygamber ve beraberindeki mü’minler: Allah’ın yardımını ne zaman! dediler. Bilesiniz ki Allah’ın yardımını yakındır.”⁷⁰⁰ Buyrulduğu gibi imtihan olan insanın sabır ile olması tavsiye edilmiştir.⁷⁰¹ Nitekim Fecr Sûresinde insan mal verilince şükür, imtihan edilip rızkı daraltılınca sabretmesi⁷⁰² tavsiye edilmektedir ki insanoğlunun dünyaya meyli, sabır gücünü imânî açıdan zedelemektedir. Bu noktada Kur’ân, kıyamet ve deprem ile fânî dünyada herşeyin boş olduğunu ifade ederek muhataba ders verme yoluna gitmiştir.

Sûrenin yirmi ikinci âyeti “*Rabbîn ve melekler saf halinde gelecek*” ifadesi hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. Mukâtil, Yani gökler ve yer çatlayıp Allah ve melekleri gelecektir. Âyette “Onlar kendilerine meleklerin gelmesinden... başkasını mı bekliyorlar?”⁷⁰³ Yine “Onlar bulutların arasından Allah’ın ve meleklerin kendilerine

⁶⁹⁵ Topaloğlu, Bekir, “Âhiret”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 543-548.

⁶⁹⁶ Bakara 2/156.

⁶⁹⁷ Yâsîn 36/79.

⁶⁹⁸ Enbiyâ 21/16; Sâd 38/27.

⁶⁹⁹ İbrâhîm 14/33; el-Hac 22/65.

⁷⁰⁰ Bakara 2/214.

⁷⁰¹ Topaloğlu, “Âhiret”, I, 543-548.

⁷⁰² Fecr 89/15-16.

⁷⁰³ En’âm 6/158.

gelifermesinden... başkasını mı bekliyorlar?”⁷⁰⁴ Buyurmuştur. İnən melekler yedinci semada bulunan meleklerdir.⁷⁰⁵ Taberi de Ebu Hureyreden rivâyet edildiğine göre, insanlar mahşerde 70 yıl bir yerde toplanıp bekletilecek ve kuşatılacaktır. Ağlamaktan göz yaşları kuruyup kan akmaya başlayacak. Şefaât için adem a.s ve diğer peygamberlere gidilecek ancak sadece Hz. Muhammed şefaât isteyecektir. O Allah’ın huzuruna gidip secde edince Allah ve melekleri insanlar arasında hüküm vermek için gelecektir. Önce yedi semanın birincisi olan melekler inecek insanlar Allah aranızda mı diye soracak onlar hayır diyecek ta ki yedinci semaya kadar. Sonra Allah insan ve cinleri hesaba çekecektir.⁷⁰⁶ Allah’a nispet edilen fiiller kulların fiili gibi değildir. Maide Sûresinde bahsedilen “...sen ve Rabbin gidin savaşın”⁷⁰⁷ âyetindeki mânada olduğu gibi ve Rabbuke’deki “vav” harfi “bâ” harfi yerine kullanılmış ve mâna “Rabbinin meleği getirmesi” şeklinde anlaşılmaktadır. “Onlar ille de Allah’ın ve meleklerin bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah’a dönecektir!”⁷⁰⁸ âyetinde buyrulduğu gibi Allah’ın gelmesi somut anlamda gelmesi demek değildir. Kimisi de “Ve câe Rabbuke” âyetini Allah’ın emrinin gelmesi olarak yorumlamıştır ve Nahl Sûresinde “Rabbinin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar”⁷⁰⁹ âyetini delil getirmiş ve görülen o dur ki “Ve câe Rabbuke” yerine “Emru Rabbike” zikredilmiştir. Allah’ın gelmesinden maksat vaadin gelmesi olarak da anlaşılabilir. Yine Maturidi derki namazın, orucun emir oluşu, Allah’ın insana ruhundan üflemesi⁷¹⁰ Allah’ın vasfı olmadığı gibi Allah’ın gelmesi onun vasfı olarak değerlendirilmemelidir. Yine bir izaha göre her şeyin boşa yaratılmadığını bildiren Allah, kıyâmetin kopup hikmeti göstermesi üzerine Allah’ın hükümlerliği dünyada mânen görülürken burada gözle görülecektir. Dolayısıyla Allah’ın gelmesi hükümlerliğinin gelmesi manasında olmaktadır. Yani o vakit herkes onun huzuruna çıkacak olup vaad gerçekleşmiş olacaktır.⁷¹¹ İmam maturudî derki eğer bir fiil Allah’ın şânına uygun ise isnat edersin ama değilse takdirde bulunursun. Meselâ meâlde “Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri Allah olmasın”⁷¹² Allah’ın onların yanında olduğundan bahsetmesi onun ilmen onları kuşattığı ve onlardan haberdar olduğunu

⁷⁰⁴ Bakara 2/210.

⁷⁰⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV 691.

⁷⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 186-188.

⁷⁰⁷ Maide 5/24.

⁷⁰⁸ Bakara 2/210.

⁷⁰⁹ Nahl 16/33.

⁷¹⁰ Tahrîm 66/12.

⁷¹¹ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 453-455.

⁷¹² Mücâdile 58/7.

bildirmesindendir. Bir başka âyette “Ama Allah hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi”⁷¹³ Allah’ın gelmesinden maksat azabın gelmesi, dostlarının yardımına yetişmesidir. Buradan anlaşılmaktadır ki “Ve câe Rabbuke” âyetinden maksat vâd ve vâdinin yani âhiretin gelmesidir. Bunun böyle anlaşılmasını sağlayan izah ise gelme fiilinin tek anlamda kullanılmasının sakıncalı olmasıdır. Nitekim gelme fiili arazlara nispet edildiğinde kastedilen anlamın dışında kullanılmaktadır. Ancak arazlara nispet edilirken ortaya çıkma anlamına gelir. Meselâ âyette “Allah’ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde...”⁷¹⁴ burada yardımın gelmesi intikal değil, ortaya çıkması mânasındadır. Bu fiil nesneye izâfe edilmiş olsaydı bir mekandan başka bir mekana intikal etme durumu olurdu. Yine meâlen âyette “...Hak geldi bâtil yıkılıp gitti”⁷¹⁵ burada mâna hakkın gelmesi intikal etme değil, ortaya çıkmasıdır. Çünkü hakkın mekansal yeri yoktur. Yapılan izahta anlaşılıyor ki gelmek fiili neye nispet ediliyorsa verilecek olan mâna ona uygun olmalıdır. “Câe” fiilinin her yerde aynı mânada kullanılması uygun değildir.⁷¹⁶ Semerkandî bu âyetin manasının gizli olduğunu söylerken ehli sünnet, dünya ehlinin namazda saf durduğu gibi Allah’ın emri ve melekler saf hâlde geleceğinden bahsetmektedir.⁷¹⁷ Vâhidi ve Kuşeyri de Allah’ın emri ve kudreti gelecek melekler de saf halde gelecekler diye çevirmektedir.⁷¹⁸ Begavî eserinde Hasan Allah’ın emri gelecek demiştir. Kelbî, Allah’ın Hükmü gelecek demiş ve melekler de yedi kattan saf saf ineceği zikredilmiştir, der.⁷¹⁹ Zemahşeri ise Allah’ın gelmesini gücünün gelmesi olarak yorumlayıp, Allah’ın ezici güç ve saltanatının gün yüzüne çıkması ve insanın inkâr edemeyeceği adalet terazisinin kurulacağı, beklenen anın gelmesinden bahsetmektedir.⁷²⁰ Râzi eserinde belirttiğine göre; Allah’ın emri ve melekler gelecek demektir. Bununla ilgili farklı görüşler ise şöyledir; a)Allah’ın muhasebeye dair emri b)Allah’ın kahrı gelecek c)Allah’ın âyetlerinin gelmesi d)Allah’ın zuhuru geldi yani şüpheler zâyi oldu hakkal yakîn oldu. e)Allah’ın bizzat gelmesidir. f) “Rab” kelimesi Murabbiye has olarak en büyük ve Peygamberi terbiye eden meleğin adıdır, denmektedir. Saf saf olanlar ise diğer yardımcı meleklerdir.⁷²¹ İbni Kayyım el-Cevziyye Allahın arşa istiva etmesi gibi fiiller mecâzî olduğu gibi Allah’ın

⁷¹³ Haşr 59/2.

⁷¹⁴ Nasr 110/1.

⁷¹⁵ İsrâ 17/81.

⁷¹⁶ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 453-455.

⁷¹⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî el-Müsemma Bahru’l-Ulûm*, III, 477.

⁷¹⁸ Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîru’l-Kitâbi’l-Azîz*, II, 1201; Kuşeyri, *Letâifu’l-İşârât*, III, 421.

⁷¹⁹ Begavî, *Tefsîru’l-Begavî el-Müsemma Meâlimu’t-Tenzîl*, IV, 486.

⁷²⁰ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, VI, 373.

⁷²¹ Fahreddîn er-Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 173.

ve meleklerin hakiki manada değil, hükmünün geleceğini söylemektedir.⁷²² Allah'ın hükmüyle beraber peygamberin şefaati olacak Allahın dilediğine şefaet edilecek. Melekler ellerinde cehennem olarak gelecek. Müslim ve Tirmizi hadisine göre “O gün cehennem getirilecek. Onun yetmiş bin yuları (tutulacak kulpu) bulunacaktır. Her yularla birlikte yetmiş bin melek bulunacak. Onlar cehennemi o kulplardan tutup çekeceklerdir.”⁷²³ Başka bir yorumda Allah ve melekleri hükmü vermek için gelecektir, denmektedir. Seyyid Kutub her ne kadar yorum yapsak da bunun künhü âhirette anlaşılır, der.⁷²⁴ Melekler sanki yedi semada bulunan ve imam gazalının yedi gök yedi amel dediği meleklerin gelmesidir ki melekler Allah'ın adâleti ile delil getirir ve şahitlik yaparlar. Sâbunî, Allah kabirlerinden kalkan insanlar arasında hükmetmek için melekleri saf olmuş şekilde gelecektir, der.⁷²⁵ Müslim, Abdullah bin Mesud'dan rivayet ettiğine göre melekler ellerinde cehennem ile gelecektir.⁷²⁶ Müşrikler Meleklerin kendilerine şefaet edeceklerini söylüyorlardı. Burada sanki Allah şefaet bekledikleri meleklerin ellerindeki cehennem ile kendilerine geleceğini zikretmektedir. Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde diye çevirdiğimiz âyeti selef yorumlamayıp olduğu gibi söylerken halef alimleri Allah'ın emrinin geleceğini dolayısıyla Allahın emri gelip melekler de saf saf dizildiğinde demektir.⁷²⁷ Münzir bin Said demiştir ki bu gerçek manada gelme değil Allah'ın yaratılanlara görülmesidir.⁷²⁸

Tefsirler kronolojik olarak incelendiğinde klasik tefsirler Allah ve meleklerin saf halde gelecekleri kabul edilmiş ancak modern dönem tefsirlere gidildiğinde mananın farklılaştığı ve aslî manadan uzaklaştığı görülmüş olup Allah'ın ve meleklerin gelmesi değil hüküm ve kudretinin geleceği gibi manalar yüklenmiştir. Bize göre bu âyette bahsedilen de o dur ki Allah ve melekleri saf bir halde gelecektir. Meleklerin gelmesi müşriklerin onlardan medet umması üzerine onlara asıl cezayı verecek olanlar olarak yansıtılmaktadır. Nitekim müşrikler meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ve kendilerine şefaetçi olacaklarından bahsetmekteydiler. Allah müşriklerin özelliklerinden bahsedip ardından güvendikleri meleklerin ellerinde cehennem ile gelmesini onlara tehdit unsuru olarak sunmaktadır.

Sûrenin yirmi üçüncü âyeti “*Cehennem getirildiğinde insan o vakit hatırlar ama*

⁷²² Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr*, VI, 350-351.

⁷²³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, IV, 511; Müslim, Cennet, 29; Tirmizi, Cehennem, 1.

⁷²⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılalî'l-Kur'ân*, VIII, 575.

⁷²⁵ Sâbunî, *Safvetü't-Tefsîr*, III, 558.

⁷²⁶ Sâbunî, *Muhtasar Tefsîru ibn Kesîr*, III, 638.

⁷²⁷ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 621.

⁷²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 200.

ona ne faydası olacak” ifadesi hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. Mukâtil, 15-20. Âyetlerin inmesine sebep olan Ümeyye b. Halef, 70 bin yular ve 70 bin görevli melek ile cehennemi görünce hakikati anlayacak ama ona faydası olmayacak demektedir.⁷²⁹ İbn Mesud’dan rivâyet ediliyor ki o gün cehennem getirilecek. Onun yetmiş bin yuları bulunacak. Her yularda yetmiş bin melek bulunacak. Onlar cehennemi o kulplardan tutup çekeceklerdir. Katâde derki melekler insanların hesabını görmek için inerler. İnsan o gün hatırlar Allah’a olan itaat de gevşek davrandığını ama ona ne faydası olacak.⁷³⁰ Cehennemin gelmesi ortaya çıkma anlamına gelebilmektedir. Bahsedildiği üzere “Andolsun size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki”⁷³¹ âyeti bir yerden gelme mânasında değil ortaya çıkma anlamında kullanılmıştır. Cehennemin gelişi ile cehennem ehline kükreyerek ve öfkelenerek olması belirtilmiştir. Kimisi cehennemin gelişini hakikat olarak ele almış ve onun yetmiş bin dizgin, her dizginin başında yetmiş bin melek olarak getirileceğini söylemiştir. İnsanın hatırladığı muhtemeldir ki peygamberlerin şefkati ve nasihatleridir. İnsan o gün açık beyan herşeyi görecektir ve dünyadaki emrin hak olduğunu hatırlayacaktır. Bazıları da hatırlamayı öğüt alma olarak zikretmiştir. Âyet o gün alınan hakiki öğüdün onları kurtaramayacağını söylemiştir.⁷³² Semerkandî eserinde, Cehennem getirilip kâfire gösterildiğinde kâfir pişman olup amelini hatırlayacak ve Allah’a tevbe edecek ama bu hatırlama ve Allah’ı yüceltme ona fayda sağlamayacaktır. Abdurrahman bin Hâtıp, Hz. Ömer’den gelen rivâyetle İnsan o cehennemin hıştısını nebi ve arkadaşları olmadan yalnız duyacak ve görecektir.⁷³³ Dahhak, insan hakikati görür ve tevbe eder ama o tevbe ona fayda etmez, demektedir. İbn Şecere ise İnsan dünyada yaptıklarını hatırlar ama o hatırlama ona ne fayda sağlar ki demektedir, der.⁷³⁴ Zemahşeri eserinde bahsettiği üzere; “cehennem de azgınlara gösterilir”⁷³⁵ ve “ki cehennem de açıkça gösterilmektedir, görebilen herkese...”⁷³⁶ âyetlerine benzemektedir. Rivâyete göre nebi bu âyeti okuduğunda benzi solmuş ve Hz. Ali gelip nebiyi öpüp anam babam sana feda olsun ya Resulullah ne oldu deyince, cehennemden haber vermiş ve 70 bin melek 70 bin dizginle cehennemi getirecek ve izin verilse o cehennem tüm herşeyi yakıp kavurur ve İnsan o gün yaptıklarını hatırlayıp

⁷²⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 691.

⁷³⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 188.

⁷³¹ Tevbe 9/128.

⁷³² Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 455.

⁷³³ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî el-müsemma Bahru’l-Ulûm*, III, 477-478.

⁷³⁴ Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûnu Tefsîru’l-Mâverdî*, VI, 271.

⁷³⁵ Şu’arâ 26/91.

⁷³⁶ Nâzi’ât 79/36.

dehşete kapılacak ancak ne fayda sağlar ki? demektir.⁷³⁷ Ebu'l-Fida derki; İnsan kıyâmet günü dünyayı hatırlar ve o zaman ne yaptıysa karşısına o çıkacaktır. O vakit kötülükleri için pişman olacak ama o hatırlama ve pişman birşey değiştirmeyecek.⁷³⁸ Seyyid Kutub da Kâfir cehennemi görür ve âkıbetini anlar. Ardından yaptıklarını hatırlar ve biz yanlış yapmışız deyip tevbe eder ama mâna ifade etmez, demektir.⁷³⁹ Cehennem getirildiğinde insan dünyada yaptığını ya da Kur'an'ın hak, ahiretin hak olduğunu anlayıp kahrolacak ancak bu ona fayda sağlamayacak demektedir.⁷⁴⁰ Sâbunî derki; Meleklerin cehennemi mücrimlerin gözlerine sokarak getireceğini ve hükmün gelmiş olacağını göstermektedir. İnsan o zaman tüm günahını görür ve azaltmak için tövbe eder ama artık geçmiştir.⁷⁴¹ O vakit cehennem gözler önüne serilip hakikat açık bir şekilde ortaya konulunca insan kaçacak yer bulamaz.⁷⁴²

Mukâtilin dediği meleklerin insana cehennemi getirip ona göstermesi ile insan hakikati görecektir ama gerçekler ortaya serilince iş işten geçmiş olacaktır. Bu âyet Mekke'de müşriğe hitap etmektedir ki âyet ona bir uyarı olup kalbi imana meyleden insana dikkat çekme mâhiyetindedir. Nitekim daha önce bahsettiğimiz gibi cehennemlikler o gün cezaya çarptırıldığında o uyarıcı çok doğru söylemiş ama biz dinlememiştik diye feryâd edeceklerdir. Kur'an'ın uyardığı kesim genellikle kalbi ısınmış imana yatkın kişiler olmaktadır ki kalp gözü kapananlar uyarıları kulak ardı etmektedirler.

Sûrenin yirmi dördüncü âyeti “*O zaman söyler keşke hayatım için bir şey yapsaydım*” ifadesi hakkında farklı rivâyetler vardır. Mukâtil derki; Ümeyye b. Halef, keşke âhiret için birşeyler yapsaydım diyecek, der.⁷⁴³ Çünkü o dünya malına aldanıp Allah'ın ona rızık vermesini değerli görmüş, fakiri itip kakmıştı. Kendisine hakikat gösterilince aldanıp bitmez dediği dünya hayatının tükendiğini görüp pişmanlık yaşamıştır. Ferrâ genel ifâde kullanıp derki; keşke sonsuz hayatım için birşeyler yapsaydım demektir.⁷⁴⁴ İmam Mâturidi, Semerkandî ve Vâhidî de İnkâr edenler o gün hak olanı görünce keşke sonsuz hayat için birşeyler yapsaydım diyecektir, der.⁷⁴⁵ Sanki

⁷³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, VI, 373.

⁷³⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*, IV, 511.

⁷³⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'an*, VIII, 575.

⁷⁴⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, VII, 115.

⁷⁴¹ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 558-559.

⁷⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 200.

⁷⁴³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 692.

⁷⁴⁴ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, III, 262.

⁷⁴⁵ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 455-456; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma*

görülen azabın içlerine işlemesi üzerine korkuyla yaşanan bir pişmanlıktan bahsedilmiştir. İmam Ahmed b. Hanbel’den gelen rivâyete göre Peygamberimiz dünya hayatında işlenenlerin ecir kıyâmette verilecektir. Bunu orada yaşayıp gören insan keşke hayatım için birşey yapsaydım diye hayıflanacaktır.⁷⁴⁶ Kuşeyrî, Allah’a itaat etseydim ve nefsim için bir şey yapsaydım diye çevirmektedir.⁷⁴⁷ Âyet, kâfirin dünyada yapip ettiklerinden pişman olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda âyet insanın iradesini de delillendirip kendi eliyle kendini ateşe attığını söylemektedir.⁷⁴⁸ O zaman dünya nimetini küçük görüp keşke sonsuz, hakiki hayat için birşey yapsaydım diyecektir.⁷⁴⁹ Burada keşke ahiret hayatım için bir şey yapsaydım derken sanki yukarıda bahsedilen mal ile imtihandan kalmayı hatırladı da bunun hâricinde zerre miskali iyiliği gören Allah için farklı birşey yapsaydım der gibidir. Elmalılı âyeti mânevî açıdan değerlendirip bu âyet nefs-i Levvame basamağını zikreder ki insan pişman olmuştur ve “ya eyyetühe’n-nefsü’l mutmainne”⁷⁵⁰ âyetinde de insanın olması istenilen makam zikredilmektedir. Nitekim daha önce bahsettiğimiz üzere insan kalbî eğitim süzgecinden geçmektedir. Sûfi gelenekte varolan bu eğitimde nefsin ilk üç basamağı nefs-i emmâre, nefs-i levvâme ve nefs-i mütmainnedir.⁷⁵¹

Bize göre âyette bahsedilen o dur ki kendisinin doğru yolda olduğunu sanan ya da âhiret yurdu hiç yokmuş gibi yaşayan müşriğin hakikat gösterildiğinde keşke biraz olsun bu hayat için bir şey yapsaydım demekte olduğundan bahsetmedir. Çünkü o, âhiret azığına birşeyler eklememiş ve kendi bildiğini okumuştur.

Sûrenin yirmi beşinci âyeti “*Artık o gün Allah’ın edeceği azabı kimse edemez.*” ifadesi hakkında farklı rivâyetler vardır. Mukâtil, O gün saltanatı yüce olanın azabı gibi kimse azap edemez diye çevirmektedir.⁷⁵² Ferrâ da yani dünyada kimse Allah’ın edeceği azabı edemez mânasına geldiğini söylemiştir.⁷⁵³ Taberi ise O gün kâfire olan azap gibisi olmayacaktır.⁷⁵⁴ “Yuazzebu” ve “yuazzibu” şeklinde iki okuyuşu vardır. “Yuazzibu” diye okunduğunda Allah’ın kıyâmette yapacağı azabı dünyada kimse yapamaz denmiş olmaktadır. “Yuazzebu” şeklinde okunduğu zaman, hiç kimse Allah’ın

Bahru’l-Ulûm, III, 478; Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîru’l-Kitâbi’l-Azîz*, II, 1201.

⁷⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, IV, 511.

⁷⁴⁷ Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, III, 421.

⁷⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 373-374.

⁷⁴⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zılali’l-Kur’ân*, VIII, 575.

⁷⁵⁰ Fecr 89/27.

⁷⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 5817.

⁷⁵² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 692.

⁷⁵³ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 262.

⁷⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 188-189.

kıyâmette ettiği azap ile dünyada azap edilmiş değildir, demiş olmaktadır.⁷⁵⁵ İmam Mâturidî eserinde Kisâi ve Yâkup “yuazzebu” şeklinde okumuş diğerleri “yuazzibu” şeklinde okumuştur, der.⁷⁵⁶ Kisâi diyor ki azap o kâfirlere Allah’ın eliyle olacak ve onlara o şiddetli azabı başka kimse veremez.⁷⁵⁷ Kisâi derki “la yuazzebu” ve “la yuseku” şeklinde fetha da okunur “la yuazzibu” ve “la yusiku” şeklinde kesra da okunur. İbni Abbas ve Hasan derki birinci kıraate göre anlam âhireti taşır. İkinci kıraate göre anlam dünyayı taşır.⁷⁵⁸ Vâhidî, O gün Allah’ın emri üstüne emir, azabı üstüne azap olamaz diyerek azabın şiddetinden bahsetmektedir.⁷⁵⁹ Yani Ümeyye bin halefe o gün Allah’ın azabından daha büyük bir azap olmayacak demektir.⁷⁶⁰ Sanki; O ki Allah müminlerden başkasının velisi olmaz âyetini kullanıp ikram etmiyordu ancak âhirette onun velisi olmayacak denmiştir. Önceki âyette Allah ve melekleri gelecek demişti. Azap dünyada olduğu gibi ahirette de olacak ancak burada şöyle bir nüans var ki o da Allah dünyadaki azabı melek ve dünyevî varlıklarla yaparken ahiretteki azap bizâtihi kendi eliyle olacaktır. Âyete bozgunculuk edip insanlara işkence edenlere Allah’ın azabından daha büyüğü olmayacak görmemişlerdir de demektir.⁷⁶¹ Elmalılı derki; “Azebehu” kelimesindeki “hu” zamiri iki vecih doğurmuştur. Birinci vecihe göre hu zamiri Allah’a izafe edilir ve o gün Allah’ın ettiği azaptan daha büyük yoktur deyip şiddetini göstermektedir. İkinci mânası ise O gün Allah’ın verdiği azabı dünyada kimse veremez demektir. Yani taptıklarınız, tamah ettikleriniz boşa demektir.⁷⁶²

Fecr 6-14. Âyetlerde Allah’ın dünyadaki azabından bahsederken bu âyette Allah’ın âhiretteki azabından bahsetmektedir. Dünyadaki azap melek vasıtası ile olurken âhiretteki azap Allah’ın bizzat kendisi tarafından olacaktır. Bu âyette Allah müşriğin özelliklerinden bahsedip yanlışlara devam etmesi halinde olacak olanı zikretmektedir. Nitekim Mukâtil’in dediği gibi o gün hüküm sahibi Allah gücü ile hükmü verip azabı vuracaktır.⁷⁶³

Sûrenin yirmi altıncı âyeti “*Onun vuracağı bağı kimse vuramaz.*” İfadesi hakkında farklı rivâyetler vardır. Mukâtil âyeti “kimse Allah’ın bağladığı gibi

⁷⁵⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 189.

⁷⁵⁶ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 455-456.

⁷⁵⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî el-Müsemma Bahru’l-Ulûm*, III, 478.

⁷⁵⁸ Mâverdî, *en-Nuketu ve’l-Uyûn Tefsîru’l-Mâverdî*, VI, 271-272.

⁷⁵⁹ Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîru’l-Kitâbi’l-Azîz*, II, 1201.

⁷⁶⁰ Begavî, *Tefsîru’l-Begavî el-Müsemma Meâlimu’t-Tenzil*, IV, 486.

⁷⁶¹ Seyyid Kutub, *Fî Zılali’l-Kur’ân*, VIII, 575.

⁷⁶² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 200.

⁷⁶³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, IV, 692

bağlayamaz” diye çevirmektedir.⁷⁶⁴ Katâde diyor ki dünyada Allah’ın vurduğu bağ gibi kimse vuramaz.⁷⁶⁵ Bu şekilde bir şiddet gösterilmektedir. Ancak “Yusiku” kelimesinin farklı okunuşları mevcuttur. Kisâi ve Yakup “yûseku” şeklinde okumuş diğerleri “yûsiku” şeklinde okumuştur. Yukarıdaki iki âyeti cerr ile okuyanlar iki şekilde yorumda bulunmuşlardır. a) Dünyada hükümdarlar her ne kadar şiddetli azap etse de Allah’ın âhiretteki azabını geçemez. b) Allah’ın vereceği azabı kimse veremez, demektir. Onun ateşle olan azap olduğu kabul edilmektedir. Fetha ile okuyanlar da iki şekilde yorumlamışlardır; a) Bu âyet kâfirlerden bir gruba yöneliktir ki onların azabı gibi kimseye azap edilmez, demektir. b) Hiç kimse bir başkasının yerine azaba uğratılmaz, demektir ki dünyada hükümdarlar cezayı baba yerine oğluna oğlu yerine babaya veya her ikisine uyguluyorlardı.⁷⁶⁶ Semerkandî ve Vâhidî âyeti onun ellerini kelepçeleyip insanı sürüklediği gibi kimse sıkı tutup ondan daha fazla azap edemez şeklinde çevirmektedir.⁷⁶⁷ Kuşeyri azabın kâfire olduğunu söylemiş ve Allahın vuracağı bağ gibi kimse vuramaz, diye çevirmiştir.⁷⁶⁸ Râzi de ay şekilde Kâfirlikte direnene dünyada ya da hiçbir şekilde Allah’ın azap ettiği gibi azap edilmez.⁷⁶⁹ Kim Allaha isyan ettiyse zebâniler tarafından tutulup suçlu haliyle götürülecek.⁷⁷⁰ Yine onun vurduğu bağı kimse vuramaz.⁷⁷¹ Burada sanki Firavunun sütunlara yatırıp insanlara işkence yapmasına karşılık söylenen bir söz var gibidir. Nitekim daha önce bahsettiğimiz gibi Firavun mâşita ve diğer suçlu gördüklerini, kazıklara bağlayıp işkence yapıyordu. Sâbuni âyeti, Allah o mücrim kâfirlerin ayaklarını mahkum gibi sıkıca zincirle bağlayacaktır. Ayakları sürünerek kollarından tutulup götürülecek şeklinde çevirmektedir.⁷⁷²

Allah’ın azabından sonra mücrim kulların diğer iman eden kulların nezdinde tutsak olacağından bahsedilmektedir. Bu âyette hem Allah’ın azabının çetinliği üzerinden şiddetli bir tepki vardır hem de dünyadaki bağın tutsak olan kullara tasvir edildiği görülmektedir.

⁷⁶⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, IV, 692.

⁷⁶⁵ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 189.

⁷⁶⁶ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 456.

⁷⁶⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî el-Müsemma Bahru’l-Ulûm*, III, 478; Vâhidî, *el-Vecîz fi Tefsîru’l-Kitâbi’l-Azîz*, II, 1201.

⁷⁶⁸ Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, III, 421.

⁷⁶⁹ Fahreddîn er-Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 176.

⁷⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, IV, 511.

⁷⁷¹ Seyyid Kutub, *Fî Zılali’l-Kur’ân*, VIII, 575.

⁷⁷² Sâbunî, *Safvetü’t-Tefâsir*, III, 559.

2.2.6.Mü'minlerin Özellikleri

Nefs “Ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular” mânalarına gelmektedir. Nefs kelimesi, Kur’ân incelendiği zaman “Ruh” anlamında kullanıldığı⁷⁷³ gibi “zat ve öz varlık”⁷⁷⁴ mânasında da kullanılmıştır. İlâhi hitâba muhâtap kılınan nefse kötülüğü emretme,⁷⁷⁵ nefsi ve yaptığı kötülükleri kınama,⁷⁷⁶ daha ileri aşamada huzura erme⁷⁷⁷ gibi görevler tevdi edilmiştir. Nefs, ruh anlamına gelmesi ve zıt mânalar içermesi gibi sebeplerden dolayı tanımı zor olan bir kavramdır. Kapalı ifade olan nefis için; iyi-kötü, hayır-şer, sevap-günah gibi zıtlıkların konusu ve öznesi olması, bazen olumlu bazen olumsuz yönünü içeren tanımların yapılmasına sebep olmuştur. Kur’ân’da Allah’ın,⁷⁷⁸ insanların ve cinlerin⁷⁷⁹ hatta cansız putların⁷⁸⁰ nefsinden bahsedilmiş ancak meleklerin nefislerinden söz edilmemiştir. Nefsin varolduğu vücûd ile bütünleştiği hatta bir vücûdda birden fazla nefis olduğu zikredilmekle birlikte genellikle parçalanmaz ve bölünmez olduğu kabul edilmektedir.⁷⁸¹ Nefs ve ruh aynı ya da farklı olmasıyla ilgili tartışmalar bulunmaktadır. Gazâlî’ye göre kalp, ruh, nefis ve aklın birbirinden farklı mânaları vardır. Ancak bu kavramlar rabbânî ve ilâhî latîfeyi ifade etme noktasında birleşir ve bu bağlamda eş anlamlıdır. Allah’ın Âdem’e üflediği nefis ile mutmain olarak Allah’a dönecek olan nefis aynı şey olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda nefsin kalp olduğu da zikredilmektedir. İnsanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran akıl da nefis anlamına gelmektedir. Bu bağlamda fecr Sûresinde “bunda ancak akıl sahibi insanlar için ibretler vardır?”⁷⁸² âyeti de nefsin olgunluğu üzerinden bir iğneleme yaptığı söylenebilir. Bazılarına göre nefis bir bedende üç şekilde bulunmaktadır; Nefs-i Emmare,⁷⁸³ Nefs-i Levvâme⁷⁸⁴ ve Nefs-i Mutmainne.⁷⁸⁵ Bahsedilen bu üç nefis arasında devamlı mücadele bulunmaktadır. Hangisi ağır gelirse onun hükmü geçmektedir. Bu bağlamda Fecr sûresinde bahsedilen nefis-i mutmainne hitâbı olgun ve olması istenen nefse ithafen söylenmiş olabilir. Bazı mutasavvıflar ise cemâdî (maddî), nebatî, hayvanî

⁷⁷³ En’âm 6/93.

⁷⁷⁴ Âl-i İmrân 3/28-30.

⁷⁷⁵ Yûsuf 12/53.

⁷⁷⁶ Kıyâmet 75/2.

⁷⁷⁷ Fecr 89/27.

⁷⁷⁸ Âl-i İmrân 3/28, 30; Mâide 5/116; En’âm 6/12, 54; Tâhâ 20/41.

⁷⁷⁹ En’âm 6/130.

⁷⁸⁰ Enbiyâ 21/43; Furkân 25/3.

⁷⁸¹ Uludağ, Süleyman, “Nefs”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 526-529.

⁷⁸² Fecr 89/5.

⁷⁸³ Yûsuf 12/3.

⁷⁸⁴ Kıyâmet 75/2.

⁷⁸⁵ Fecr 89/27-28.

ve insanî olmak üzere dört nefsin bulunduğunu ifâde etmektedirler. Cemâdî nefis diğer üç nefsi bir arada tutup dağılmasını engelleyen nefistir. Büyüme, üreme bitkilerin; his ve serbest hareket etme ise hayvanların nefsi olduğu söylenmiş ve insan nefsinin bunlardan ayrı olduğu ifâde edilmiştir. Bazı mutasavvıflara göre nefis insanın putudur deyip “Hevâsını tanrı edineni görmedin mi?” âyetini delil getirmektedir. Ancak daha önce bahsettiğimiz üzere nefsin türleri olup hangisi ağır basarsa onun hükmü geçecektir. Burada bahsedilen dünyalık arzularla nefsini azdıran ve nefsi emmâre basamağında olan insanın hali kınanmaktadır. Ancak nefsin bütünü ile kötü olması doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak bazı mutasavvıflara göre bir bedende tek nefis olup “Nefs-i emmâre, Nefs-i levvâme, nefis-i mülhime, nefis-i mutmainne, nefis-i râziye, nefis-i marziye, nefis-i kâmile” olmak üzere yedi basamağı vardır. Her basamak kalbin olgunlaşması ile aşılmaktadır. Esmâ tariki denen tarikatlarda her basamak sırası ile la ilahe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm ve Kahhâr zikri ile kalbi mutmain edip tecrübî yaşantı ile geçilmektedir.⁷⁸⁶

Sûrenin yirmi yedinci âyeti “*Ey huzur içinde olan nefis*” ifadesi hakkında farklı rivâyetler vardır. Mukâtil âyetin yorumu için, İman ile itminan olmuş nefis mânasına geldiğini söylemektedir.⁷⁸⁷ Ferrâ ise mutmain nefis kavramı için meleklerin amel defterini sağ elinden verdiği sıddık olan kişi anlamında olduğunu söylemektedir.⁷⁸⁸ İbn Abbas’a göre; tasdik edilmiş nefis, yani dünyada iken ikrâm olunmuş nefistir. Mücâhid mutmain nefsin, Allah’ın vaadine razı olan ve muhabbet halinde olduğundan bahseder.⁷⁸⁹ Said b. Cübeyr ve Ebû Salih’e göre bu hitâp canı alınırken mü’min kula müjdedir. Nitekim Üsâme b. Zeyd babasından rivâyet ettiğine göre bu hitap Müslüman kişi ölürken, dirilirken ve mahşerde toplanırken müjde olarak zikredilecektir. Diğer kısım âlimlere göre bu hitap amel defteri sağ elden verilen mü’min kula melekler tarafından verilen müjdedir.⁷⁹⁰ İmam Mâturidî mutmain nefsin manası; asla şüphe duymayan, kararsızlık yaşamayan huzurlu nefis demek ve Onun bu manevi huzuru Allah’ın vâdi, emri, nehy, ve tevhidi ile varolmaktadır.⁷⁹¹ Yani ey gönlü Allah’ın muradına râzı olup şükür içerisinde olan nefis. Burada önceden eleştirilip ikram edince ben kazandım, mal alınıp imtihan edilince Allah bana ihanet etti sözüne karşılık sanki her iki durumda da Allah’ı anıp şükreden ve Allah’ın murad ettiği nefis demektir.

⁷⁸⁶ Uludağ, “Nefs”, XXXII, 528-529.

⁷⁸⁷ Ebu'l-Hasan, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, IV, 692.

⁷⁸⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III 262-263.

⁷⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 190.

⁷⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 190-191.

⁷⁹¹ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 456.

Bunun karşılığı ise tatmin olmuş mü'min nefsidir. Aynı zamanda bu âyet Allah'ın azabından emin ve onun rızasına uygun hareket eden kuldaki bahsedilen âyettir.⁷⁹² İbni Abbas'a göre mümine hitaptır ki Mukatil de razı olmuş gönül demektir.⁷⁹³ Nefsi mutmainne ifadesinin manası incelenirken âyetin nüzûl sebebi mananın hakikati açısından önem ifade etmektedir. Bu âyetin nüzûl sebebi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. İbni Abbas'a göre Resul rivayeti ile ^(أما أنه سيقال لك هذا) Hz. Hamza için indi. Dahhak'a göre Hz. Osman için indi. İkrime ve ferrâ tüm Müslümanlar için indi demektir.⁷⁹⁴ Bu şekilde incelendiğinde mü'min şahsı muhatap aldığı görülmektedir. Vâhidi mutmain nefsin bir sonraki âyetin mânası ile Allah'ın emrine razı olup tasdik eden kul anlamında olduğunu kabul etmektedir.⁷⁹⁵ Kuşeyrî de kavramın mânevi anlamda ve zikirle mutmain olan nefsin cennet ile müjdelmesi olduğunu söylemektedir.⁷⁹⁶ Bir başka yorum ise; Ey sabredip Allah'ın emrine razı olan mü'min demektir.⁷⁹⁷ Burada sanki önceki âyette darlıkta da bollukta da Allah'a şükredip ondan râzı olan nefis mânasında söylemektedir. Zemahşerî nefs-i mutmain kavramı için, Ey iman eden, gönlü huzurla dolan ve dolacak olan mânalarını kullanmaktadır. Bu söz ona ya ölürken ya öldükten sonra ya da cennette söyleneceğinden bahsetmektedir.⁷⁹⁸ İbni Kayyim'in belirttiğine göre kavramın aslı; Kalbi Allah ile muhabbet halinde olan, rızâ makamında olan, Dini İslâm olarak benimsemiş yani kalbi tezkiye edilmiş⁷⁹⁹ saf halli kişidir.⁸⁰⁰ Nefs-i mutmainne aynı zamanda nefsin dördüncü hâli olan salih kulları makamıdır. Bu makam levvâme ve mülhemme makamları türlerindendir.⁸⁰¹ Yani mâna, ey yakınlığı/muhabbeti ve sevabı ile makamı hazırlanmış kul demektir.⁸⁰² Mevdûdî de kalbi kötülüklerden uzak Allah'ın emirlerini seve seve yerine getiren nefis demekte ve En'am Sûresinde bunun için şerhu sadr⁸⁰³ diye zikredilmektedir. Bu îmân edene ölüm anında söylenecektir.⁸⁰⁴ Vehbe Zuhayli ise Allah'a sonsuz güvenen ve zikirle

⁷⁹² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-Ulûm*, III, 478.

⁷⁹³ Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, VI, 272.

⁷⁹⁴ Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, VI, 273.

⁷⁹⁵ Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîru'l-Kitâbi'l-Azîz*, II, 1202.

⁷⁹⁶ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 421.

⁷⁹⁷ Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzîl*, IV, 486.

⁷⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 374.

⁷⁹⁹ Sâbunî, *Muhtasar Tefsîru ibn Kesîr*, III, 639.

⁸⁰⁰ Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr*, VI, 355-357.

⁸⁰¹ Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr*, VI, 359.

⁸⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, IV, 511.

⁸⁰³ En'am 6/125.

⁸⁰⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, II, 115.

mütmâin olan, hükme râzı olan nefisten bahsettiğini söylemektedir.⁸⁰⁵ Yani imanın huzuruna kavuşmuş insan demektir. Bu mü'mine müjde mâhiyetindedir.⁸⁰⁶ Yukarıda bahsedilen keşke hayatım için bir şey yapsaydım diyen nefse karşılık mutmain nefse hitapta bulunulmuştur.⁸⁰⁷ Râzi derki; Nefis 3 hal ile mutmain olur: 1) Hakkal yakın iman ile 2)Korku ve hüzünden sarsılmayacak şekilde güvenmekle 3)Allah'ı zikretmekle.⁸⁰⁸ Aynı zamanda Nefsi mutmainne nefsin mertebesi olup iyi ile kötüyü ayırt eden nefistir.⁸⁰⁹ İbni Cübeyr'den rivayet edildiğine göre nebi bu hitabın ölüm anında müjde olarak insana melek tarafından bildirileceğini söylemiştir.⁸¹⁰

Mustafa Öztürk Nefs kavramını açıklarken, Mevlâna'nın nefsi; saldırgan köpek, pisboğaz domuz, iğrenç fare, zehirli yılan ve firavun-Nemrut misali kötü şeklindeki tanımlamasını eleştirip, nefsin aslında genel ifade olduğunu kabul etmiştir. Binaleyh insanı yaratıp âdil şekilde hükmedecek olan Rahmân'ın insanı sınıflandırıdığı Kur'ân'ı Kerîm'de çokça zikredilen hususlardandır. Nefsin mertebelerinin de bu sınıflandırmaya gireceğini savunarak aslında bir benlik oluşturduğunu dile getirmiştir.⁸¹¹ Bu açıdan değerlendirdiğimizde nefis dünyaya gönderilen saf bir halde iken insanın yaşantı ve terbiyesi ile şekil almaktadır. Peygamberlerin dâhi imtihan olduğu bu dünyada özel ifade ile geçen Yusuf Sûresindeki "Nefs kötülüğü telkin eder," âyeti Mustafa Öztürk'e göre aslında nefsin ontik tabiatına değil belli bir insanın kişilik yapısını ifade etmektedir.⁸¹² Ancak nefse iyi ya da kötü ithamında bulunmak genel hitap açısından uygun değildir. Nitekim daha önce bahsettiğimiz gibi nefis bazen iyi şeyler ister bazen kötü şeyler ister. Bu durum nefsin terbiyesine göre değişmektedir. Fecr Sûresinde bahsedilen ey mutmain olmuş nefis hitabına baktığımızda iyi karakterli hal üzere bir yaklaşımın olduğunu görmekteyiz. Bu yaklaşım itminan sahibi mü'minin hali olmaktadır.

Murat Sülün makalesinde Nefs-i Mutmainne'nin müşriklere ithâfen söylendiğini ifâde etmiştir. Onun bu düşüncesinde Sûrenin müslümanlara boykot yapılması ve müşriklere, helak olan kavimler örnek gösterilip ders çıkarmaları için ikazda bulunması ve ardından âyette müşriklere dünyevileşme noktasındaki uyarıları etkili olmuştur.

⁸⁰⁵ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Vecîz*, s.595.

⁸⁰⁶ Karaman vdğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 621.

⁸⁰⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 201.

⁸⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 202-203.

⁸⁰⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 205.

⁸¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 206.

⁸¹¹ Öztürk, Mustafa, *İlâhi Hitâbın Tefsiri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, I, 504-505.

⁸¹² Öztürk, *İlâhi Hitâbın Tefsiri*, I, 505.

Sûreye bütüncül yaklaşım başından sonuna kadar muhatap ve sözün karşılığının müşrikler olduğunu söyleyen Murat Sülün, Nefs-i Mutmainne ile müşriklerden olması istenilen hâli ifade eder, demiştir.⁸¹³ Ancak “*Ey itminan olmuş nefis*” ifadesi genel ifade olup iman etmiş ve onunla huzur bulmuş nefisten bahsetmektedir. Bir sonraki âyette de uyarı verip rıza halinde olması gerektiği zikredilmiştir. Bu iki âyet boykot döneminde müslümana teselli mahiyetindedir. Nitekim müşrik kıyâmet ile korkutulup ardından müslümana, sen de geçtiğin bu zorlu imtihanda gönlünü ferah tut ve Rabbinin imtihanından razı ol ve böylece salih kullarım ile cennetime gir demekte ve Kasım’ın dediği gibi hakla birleşen ruhun, rıza makamı ile Allah’ın hükmüne razı olup ona dönecek halde olmasıdır.⁸¹⁴ Allah’ın âyette “*Kalpler ancak Allah’ı zikretmekle mutmain olur.*”⁸¹⁵ dediği gibi zikir ve muhabbetle Allah’ı anan ve olgunlaşan kalbe hitaptır.⁸¹⁶ Bu hitap iman etmiş kişiyedir ki mutmain olmuş derken Kalbi hak ile muttasıl olmuş kişiden bahsetmektedir.⁸¹⁷

Sûrenin yirmi sekizinci âyeti “*Sen ondan razı o senden razı olmuş olarak dön*” ifadesi hakkında farklı rivâyetler vardır. Mukâtil âyetin yorumu için, ameli dolayısı ile Allah razı olmuş ve Allah’ın verdiği mükâfat ile razı olunmuş böylece imtihandan geçmiş olarak Rabbine dön demektir.⁸¹⁸ Abdullah ibni Abbas, Dehhak ve İkrime’ye göre bu söz mü’min nefse dirildiği zaman ruhun bedene dönmesi için melekler tarafından söylenecek sözdür. Bu izaha göre Rab sâhip anlamına gelmektedir ki onlar sahip olduğun bedene geri dön demektir. Taberî bu izah tarzını tercih etmiştir.⁸¹⁹ Ebu Salih’e göre bu hitâp güven içinde olan nefse ölüm anında söylenecek ve Rabbine razı olarak dönmesi istenecektir.⁸²⁰ Yani Allah’ın sana emrettiği şekilde sen ondan razı, o senden razı olarak ona dön demektir.⁸²¹ Semerkandî de Allah’ın senin için hazırlamış olduğu yere razı ve makbul olmuş olarak dön anlamına geldiğini söylemektedir.⁸²² Yani kıyametten sonra bedenine dön dediğini ibni Abbas rivâyet etmektedir. Ebu salih razı olunmuş olarak öl der. Hasan Razi olmayı Allah ondan o Allahtan razı olarak

⁸¹³ Sülün, Murat, “Nefs-i Mutma’inne Âyetine Yeni Bir Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, 50, sayı: 1, s.1-24.

⁸¹⁴ Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr, *Tefsîru Arâisu'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, III, 507.

⁸¹⁵ Ra'd 13/28.

⁸¹⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîru Ruhû'l-Beyân*, Dâru İhyâu't-Turasi'l-Arabî, Beyrut trs. , X, 431-433.

⁸¹⁷ Âlusî, Şehabeddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l- 'Azîm ve's-Seb 'i'l-Meşânî*, İhyayı Litturâs li'l-Ârabî, Beyrut trs. , XXX, 130.

⁸¹⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 692.

⁸¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 191-192.

⁸²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 192.

⁸²¹ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 456.

⁸²² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-Ulûm*, III, 478.

yorumlamış ama ibni Abbas amele ve sevaba göre Allah'ın emrine razı olunmuş olarak yorumlamıştır.⁸²³ Begavî de mâna, Allah'ın senden razı olduğu ve senin de nefsi mutmainne ile razı olduğun hal ile ona dön şeklindedir.⁸²⁴ İbni Kayyım derki; Kalbi tezkiye edilmiş ve putları yok ederek, Allah ile muhabbet halinde Allah'ın hükmüne razı ol, onun senden razı olduğu hal üzere dön demektir.⁸²⁵ Sâbunî ise Bu âyet ile mü'min olanlar uyarılmış ve kalbini koru demiştir. Temiz olarak yâni razı olarak kal demiştir.⁸²⁶ Huzur içinde olan nefse tekrar bir uyarı mâhiyetinde Allah senden sen Allah'tan razı olarak dön demektir. Yani Önceki âyete bakılırsa mutmain olmak hakkı tanımak ve dünyada tatmin olup başka bir şeye yönelmemeyi gerektirmektedir.⁸²⁷ Nitekim yukarıda bahsettiğimiz üzere nefsi mutmainne iyi ile kötüyü ayırt etme kabiliyetine eren nefistir. Allah iman etmiş bu haldeki Müslümanlara uyarıda bulunmuştur.⁸²⁸ Bu ibâre aynı zamanda "hicr" kavramına da atıf yapmaktadır ki kendisinin Allah'tan razı olması dünyevi hakikati; Allah'ın kendisinden razı olması uhrevi hakikati göstermektedir.

Âyette bahsedilen temel kavram rıza kavramıdır. "hoşnut ve memnun olmak, beğenmek" gibi anlamlarda kullanılan rızâ kavramı dinî ve tasavvufî hayatın temelini oluşturmaktadır. Kur'ân'da ve hadislerde rıza kavramı çokça geçmekte olup Allah'ın rızasını kazanmanın önemi ve rıza mertebesinin en büyük mutluluk kaynağı olduğu üzerinde çokça durulmuştur. "Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldular"⁸²⁹ âyeti Allah ile kul arasındaki mütekabiliyet ilişkisini göstermektedir. Nihâyetinde insanın dünyadaki amacı Allah'ın rızasını kazanmak olup bu yolda imtihana hazır olmaktır. Bu bağlamda temel imtihan âyette de dediği gibi kulun Allah'tan razı olması önemlidir ki nefsi öldüren asıl mesele de Allah'tan gelene razı olmaktır. Bu bağlamda ondan gelene şükür ve ondan olana sabır nefsin terbiyesi açısından önemli imtihanlardır. Tasavvufta rıza zühd hayatının temeli olarak görülmüş olup dünyayı nefsanî arzularla değil Rahmânî sevgilerle yaşamak temel hedef gösterilmektedir. Rıza'nın dini hükümleri konusunda farklı yorumlar olsa da rızâ Muhâsibî'nin de dediği gibi ilâhî tecelliler karşısında kalbin sükûnet halinde

⁸²³ Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, VI, 272.

⁸²⁴ Begavî, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzil*, IV, 486.

⁸²⁵ Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr*, VI, 358-359.

⁸²⁶ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 559.

⁸²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 204.

⁸²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 205.

⁸²⁹ Mâide 5/119.

olmasıdır.⁸³⁰ Bu bağlamda âyet aslında rızâ makamı ile Rabbine dön demektir.

Sûrenin yirmi dokuzuncu âyeti “*Kullarımın arasına gir*” ifadesi hakkında farklı rivayetler vardır. Mukâtil rahmeti ile muamele eden kullarından bahsetmiş olup, gir rahmetime dediğinden bahsetmektedir.⁸³¹ Bu âyetin benzerini H.z Süleyman zikretmiştir ki o; “...Ve rahmetinle beni salih kullarının arasına kat”⁸³² diye dua ettiği âyette zikredilmiştir. Taberi önceki âyetle bütünleştirip cennete nefsi mutmain olanlar gireceğini esas alarak Nefsi mutmain olan kullarım arasına gir derken, İbni Abbas’a göre tevhid üzere ol demekte ve Kelbi, ruhun bedene dönmesi olduğunu söylemektedir.⁸³³ Âyet, nefis ve rızâ hallerini anlatıp ardından bunlara uyarak salih kullarımdan ol ve onların arasına gir diyerek yol göstermektedir.⁸³⁴ Semerkandî ve Vâhidî seçilmiş kullarımın arasına gir demektir, der.⁸³⁵ Latif bir üslup ile Allah, salih amel ile kendisine gelip sahiplendiği kulları arasına girmesini istemiştir.⁸³⁶ Nefsi, ruh olarak rivâyet edenler ruhun bedene girmesini ifade ediyor demektir. Bu rivâyet, İbn Abbas ve İbn Cübeyr’den nakledilmiştir.⁸³⁷

Âyet’te, Nefs-i mutmain ile rızâ makamına erişen kulun Allah’ın seçkin kulları zümresine dahil olacağı bildirilmektedir. Bu âyet, mü’minlerin özellikleri bahsedildikten sonra söylenmesi aslında cennete girecek grubu açıklar mâhiyettir. Mücâdele sûresindeki hizbullah sanki bu zümreyi ifade etmiş olup gruplaşmanın kesin bir çizgi ile çizildiğini göstermektedir. Nitekim mekkî sûrelerin özelliklerinden biri olan münâfık, kâfir ifadelerinin âyetlerde yer etmemesi bu iki sûre arasındaki ilişkide de görülmektedir.

Sûrenin otuzuncu âyeti “*Ve cennetime gir*” ifadesi hakkında farklı rivâyetler vardır. Mukâtil, rahmetimden ötürü gir cennetime diye çevirmektedir.⁸³⁸ Yani seçkin kulların olduğu Allah’ın güzellikler hazırladığı mekana gir demektir.⁸³⁹ Taberî de nefsi mutmain kullarım ile cennetime gir diye çevirmektedir.⁸⁴⁰ Burada bahsedilen o dur ki dünyaya meyleden insana, başkasına yönelmeyi bırakıp Allah’ın razı olduğu hale

⁸³⁰ Uludağ, Süleyman, “Rıza”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 56-57.

⁸³¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 692.

⁸³² Neml 27/19.

⁸³³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 191-192.

⁸³⁴ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 456.

⁸³⁵ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî el-müsemma Bahru’l-ulûm*, III, 478; Vâhidî, *El-Vecîz Fî Tefsîru’l-Kitâbi’l-Azîz*, II, 1202.

⁸³⁶ Karaman v. dğr. , *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 621.

⁸³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 207-208.

⁸³⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 692-693.

⁸³⁹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 263.

⁸⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 191.

gelmesi⁸⁴¹ ve ardından onlarla birlikte sizin için hazırlanan cennetime gir demektir.⁸⁴² İsmail bin Kesir derki; bu melekler tarafından kul ölür halde iken müjdelenmesidir.⁸⁴³ Başka bir yoruma göre Allah, sekerât anında meleklerine salih kullarımı cennetimle müjdeleyin diyecektir.⁸⁴⁴ İbn Zeyd ve birçok müfessir bu hitabın ölüm sonrası söyleneceğini ve bir müjde olduğunu zikretmiştir.⁸⁴⁵

Bu âyet ölüm sonrasında söylenmesinden ziyâde özellikleri bahsedilen mü'minlere bir müjde olup bu müjde dünyada bildirilmektedir. Nitekim Taberi'nin dediği gibi hitap mutmain olmuş nefsedir ki Allah bu âyet ile cennete girmenin yolunu göstermektedir.

2.3.Sûrenin Değerlendirmesi

Fecr sûresi avam okuyuşuyla okunduğunda ilk olarak vakte, geceye teke ve çifte, akıp giden geceye yemin edilmiştir. Ardından Allah'ın azabına uğramış kavimlerden bahsedilmiş ve sonrasındaki âyetlerde insanın nankör olduğu kıyamet günü Allah'ın ve Meleklerin geleceği ve bu denli ihtişamlı bir andan haber verilmektedir. Ancak sûreye ilk el kaynaklar ve müfessir görüşleri ile yaklaştığımızda Fecr'in, insanın kalbinin Allah'a en yakın an olduğu ve bununla birlikte hâlihazırda tefsirlerde de bahsedildiği üzere büyük ibadetlerin yapıldığı vakit olduğu bildirilmiştir. On gecenin Allah'ın tayin ettiği ve iman etmiş kuluna has kıldığı İslam'dan önce de var olan Zilhicce ayı olduğu görülmekte ve akıp giden geceyi Allah'ın yönettiği ve tüm hükümlerinin ona ait olduğu bildirilmiştir. Ancak sûreye farklı tefsirlerle bakıp nokta-i nazarı değiştirdiğimizde Fecr'in sabahın ilk vakitleri olması ve Arapların âdeti olan baskın vaktini ifade ettiği de rivâyetler arasındadır. On gece kâfirleri azap ettiği on gece ve akıp giden gecenin de müşriklere tehdit olduğu o anın kendilerine geleceği yorumu çıkmaktadır. Tefsirleri genel olarak incelediğimizde görüyoruz ki, ilk dört âyet insanın nefsinin tezkiye eden âyetler iken sonra gelen âyetlerde azap olan kavimler ile müşriklere tehdit ve ceza hatırlatılmaktadır. Ad, Semud, İrem kavmi ve Firavun'un dini-ahlaki durumlarının müşriklerin de hayatlarına işleyen karakteristik bir yaşayış olması dikkat çeken husus olmuştur. Ardından Allah insanı daima gözetlediği darlığı da bolluğu da gördüğünü hatırlatarak Müslümana rahatlatma, kâfire ise korku getirmiştir. Daha sonraki

⁸⁴¹ Mâturidî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V, 456.

⁸⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 374.

⁸⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, IV, 511.

⁸⁴⁴ Sâbunî, *Muhtasar Tefsîru İbn Kesîr*, III, 639.

⁸⁴⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 208.

âyetlerde de bahsettiğimiz üzere avam okuyuşunda anlaşılan ilk mâna insanın nankör olduğu Allah kendisine mal verince sevinip malı ondan geri aldığına nankörlük edip isyan etmesi üzerinden okurken tefsirler incelendiğinde olay bahsedilenin farklı boyutlarını ele almaktadır. Nitekim tefsirlerde bahsedildiği üzere dünyaya meyleden münafık, Allah'ın kendisine mal vermesini kendi kazancı ve Allah'ın ona olan sevgisi olarak anlamlandırırken malı Allah'ın kendisinden geri aldığına Allah'ın ihânet ettiği sözünü söylemeye açık olmaktadır. Ancak durum olduğundan farklı olarak malın varlığı da yokluğu da imtihan olup varlıkta şükür yoklukta sabır imtihanının önemli bir parçası olduğu rivâyetlerle bildirilmiştir. Mal sevgisi ile devam eden sûre o münâfıkların yetimin malında, kadınların malında gözü olduğunu ve dünyaya aşırı bağlandığını bildirip kıyâmet ile uyarılmıştır. Nitekim ölümün varlığı dünyevi ihtirasların biraz olsun azalmasına sebep olmaktadır. Tefsirlerde bahsedildiği gibi dünya sevgisine saplanan insan için Allah ve melekleri saf halde gelecek ve melekler ellerinde cehennem yuları geleceği bildirilmiştir. Ancak müşrikler meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ve kendilerine ateşin dokunmayacağına dair sözlerinden dolayı bu örneklem verildiğinden bahsedilmektedir. Allah'ın gelmesi yalan sözün olmayacağı ve hakikatlerin ortaya çıkacağı anlamı verilirken bazı tefsirler Allah'ın bizzat gelmesi ve hakikatin ortaya çıkması olarak açıklamıştır. O gün tüm hakikat açıklandıktan sonra tefsirlerde bahsedildiği üzere Allah iman eden insan nefsi için “ey mutmain olmuş nefis” diyerek hitap etmiş ve kendisin Allah'tan Allah'ın kendisinden razı olmasıyla ancak cennete gireceği hususunda uyarmıştır. Bu hitap Mustafa Öztürk'e göre müşriğe yapıldığı söylene de olay sûre bütünlüğü ve tefsirlerden de anlaşılabileceği üzere genel bir üslup olup iman edenlere hitap ki cennetin yolu olan rızâ hâli insanın Allah'a teslim olması üzerinden bir yaşayış söz konusu olmaktadır. Mekkî olan Fecr sûresi dikkat edildiği üzere ahlak, karakter ve düşünce biçimi üzerinden uyarılar yapmıştır.

BÖLÜM III

MÜCÂDELE SÛRESİNİN TAHLİLİ

3.1.Sûreyle İlgili Genel Bilgiler

Kur'ân'da sûreler isimlerini, ilk harfinden, ilk âyetten, garip kelimeden ya da sûrede konusu geçen kıssadan vs. almaktadır. Her sûrenin bir ismi vardır ancak bazen bir sûrenin birçok ismi varken birden çok sûrenin de tek bir ismi olabilmektedir.⁸⁴⁶ Mücâdele esasen çekişmek yani iki tarafın kendi davasını ispat etmek için tekrar tekrar soru ve cevap ile birbirlerine karşılık vermesi, şiddetli münakaşa ve tartışmaya girmesi demektir.⁸⁴⁷ Sûrenin rivâyet edilen sûretü zıhar,⁸⁴⁸ kad semia, zıhar,⁸⁴⁹ mücâdele⁸⁵⁰ ve mücâdile⁸⁵¹ şeklinde isimleri vardır. Mushaf sırası 58, nüzûl sırası ise 105. Sûredir.⁸⁵² Atâ'dan rivayet edildiğine göre ilk 10 âyet medenî geri kalan âyetler mekkîdir. Kadı Beydavi'ye göre ilk 21 âyet mekkî son âyet medenîdir.⁸⁵³ Kurtubî Atâ'dan rivayetle ilk 11 âyet medenî geri kalan âyetlerin ise mekkî olduğunu söylemektedir. Şevkânî ve Kelbî, âyetlerin hepsi medenî olduğunu söylemekte⁸⁵⁴ ve İbni Atiyye medenî olduğuna dair icma olduğunu zikreder.⁸⁵⁵ Atâ'dan rivayetle Kurtubî ilk on âyetin medenî son âyetlerin mekkî olduğunu söylemiştir. Kelbî Sûre medenî “ancak üç kişi iken dördüncüleri Allah'tır”⁸⁵⁶ âyeti Mekke'de inmiştir, der.⁸⁵⁷ İbni Aşur'a göre; Mücâdele sûresi Ahzab sûresinden önce nâzil olmuştur. Çünkü “ve mâ ceale ezvâceküm...” âyeti zıhar hükmünü yok saymaktadır. Sehâvî de Münâfikûn sûresinden sonra, Hucurat suresinden önce nâzil oldu demiştir.⁸⁵⁸ Mevdûdî'ye göre; Bu sûrenin nüzûl zamanı kesin olarak bilinmemekle birlikte Ahzab olayından sonra indiği ve evlat edinme ile zıhar olayının Kur'ân tarafından direkt olarak reddedilmesi bize sûrenin Ahzab Savaşından

⁸⁴⁶ Aydemir, Abdullah, *Hiz. Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, Akyol Neşriyat, İzmir 1981, s. 83-96.

⁸⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 447-448.

⁸⁴⁸ İbni Âşûr, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 5-6.

⁸⁴⁹ Yaşaroğlu, M. Kamil, “Mücâdile Sûresi”, *DİA*, Ankara 2020, XXXI, 438-439.

⁸⁵⁰ Sûre evs b. Sâmit'in hanımının nebi ile tartışmasından dolayı “Mücâdele Sûresi” olarak isimlenmiş ve manası “tartışma yapmak, çekişmek” demektir; İbni Aşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 5.

⁸⁵¹ Bu ismi zıhar meselesinden dolayı nebi ile tartışan kadından almıştır; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, VI, 141.

⁸⁵² Karaman, Hayreddin v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 257.

⁸⁵³ Âlûsi, *Rûhu'l-me'ânî*, XXVIII, 2.

⁸⁵⁴ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, V, 240.

⁸⁵⁵ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 5-6.

⁸⁵⁶ Mücâdele Sûresi 58/7.

⁸⁵⁷ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 5-6.

⁸⁵⁸ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 6.

sonra yani H.5'ten sonra nâzil olduğunu göstermektedir.⁸⁵⁹ Modern dönemde geniş bir çalışma yapan Mehdi Bazergan'a göre Mücâdele Sûresi H.9. yılda nâzil olmuştur.⁸⁶⁰ Münâfikun sûresinden sonra Hucurat sûresinden önce Medine'de nâzil oldu. Sadece 7. âyetin Mekke'de indiğine dair rivâyet vardır.⁸⁶¹ Âyet sayısı: mekkî ve medenî ayrımında 21 diğerlerinde 22'dir. İhtilaf "fî ezellîn" ifadesindedir. Kelime Sayısı 493, harf Sayısı 1992, fâsılası Ra, mim, dal, zel, zeyn harfleridir.⁸⁶² Havle zıhar olayı için nebiye şikayete geldiğinde Hz. Aişe dışarda ancak nebi ile kadının sesini duymaz halde iken Allah'ın işitip âyet indirmesi onun semi ve basar sıfatı ile özdeşleşmiş olduğunu söylüyor Hz. Aişe ve Alusi, "siz üç kişi iken dördüncüleri Allah'tır" âyetini nüzul anı ile bütünleştirmektedir.⁸⁶³

Sûreler fâziletlerine yani "üstünlük, şeref ve meziyetlerine" göre de incelenmektedir. Bu açıklamaya göre Kur'an'ın fazileti, Sûrenin yüceliği, üstünlüğü, şeref ve meziyeti demektir. Kur'an'ın faziletine dair bilgiler tefsir, hadis ve birçok müstakil eserde bulunmaktadır. İncelediğimiz kaynaklara göre Kur'an'ın fazileti ile ilgili hadisler daha çok sûrenin faziletleri ile ilgilidir.⁸⁶⁴ Mücâdele sûresinin faziletine dair tek rivâyet ise Hz. Peygamberin "Bir kimse, Mücâdele sûresini okursa, kıyâmet gününde Allah'ın hizbinden yazılır."⁸⁶⁵ Hadisidir. Ancak bu hadisin sahih olmadığı bilinmektedir.⁸⁶⁶

3.2.Sûrenin Muhtevâsının İncelenmesi

Mücâdele sûresi genel olarak Müslümanlar, Yahudiler, Müşrikler ve Münafıkların Medine toplumunda gündelik hayatındaki sorunları ele alıp ilahi hükümler ile çözüm getirmiş ve bir takım uyarılar yapmıştır.

Sûre, Havle binti Salebenin Hz. Muhammed'e gelip kocası Evs b. Sâmî'tin kendisine zıhar yaptığı ve kendisinin genç iken sevildiği ancak yaşlanıp kocasına çocuklar verdikten sonra bu işe kalkışmasının şikayetini dile getirip nebiye karşı

⁸⁵⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, VI, 141.

⁸⁶⁰ Bâzergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, Fecr yayınları, Ankara 1998, s.137-156.

⁸⁶¹ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 257.

⁸⁶² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 447-448.

⁸⁶³ Âlûsi, Şehabeddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî, *Rûhu'l-me'ânî*, İhyayı Litturâs li'l-Âlemîn, Beyrut trs. , XXVIII, 2.

⁸⁶⁴ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, İstanbul 2003, s. 263.

⁸⁶⁵ Şeyhulislam Ebussuûd Efendi, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-kitâbi'l-kerîm*, thk. Abdulkadir Ahmed A'ta, Mehtebetu'r-riyâdu'l-hadisa, Riyad trs, V, 297.

⁸⁶⁶ Yaşaroğlu, "Mücâdele Sûresi", XXXI, 438-439.

mücâdelesi ile başlamaktadır.⁸⁶⁷ Mücâdele sûresinden önce nâzil olan Ahzab sûresinde⁸⁶⁸ Câhiliye âdeti olan zihar yerilmekte iken bu sûrede kesin olarak reddedilmektedir. Ziharın kesin hükme bağlanmasının sonucu olarak Havle binti Salebe ile kocası arasındaki sorun olan ziharın hükmü ve kefareti bir karara bağlanmıştır. Daha sonra Müslümanların câhiliye âdetlerini bir kenara bıraktıktan sonra Allah'ın sınırına uyup helaller ve haramlara dikkat ederek yeni âdetler çıkarmamaları emredilmiş ve bu emirlere uymamaları durumunda dünya ve âhirette cezalandırılacakları bildirilmiştir. Bu tarz davranışların îmanî açıdan çok zıt olduğu ve cezasının bu dünyada rezil rüsvâ olmak, âhirette ise hesaba çekilmek olarak beyân edilmiştir. Bu sûrede dikkat çekilen bir husus vardır ki; câhiliye âdetinde hor ve hakir görülen kadının mağdur olduğu bir konuyu devlet başkanı olan Hz. Muhammed'e şikâyet ettikten sonra Allah tarafından şikâyetine karşılık bulması toplumda başta Müslüman toplumunda olmak üzere kadının yerini ince bir dille ifade etmiştir.⁸⁶⁹

7-10. âyetler ile Medine'de Müslümanların Yahudi, Müşrik ve Münâfıklarla olan ilişkilerinden bahsedilmiştir. İşbirliği içinde olan Yahudi ve Münâfıkların Müslümanları rahatsız eden gizli konuşmalarının olduğu ve peygambere yaptıkları hakaretlerin açığa çıkarıldığı bildirilmiştir. Münâfıklar Müslümanların aleyhine toplantı yapıp fitne ve fesat çıkarmak adına Yahudilerle iş birliği yapıp Müslümanları görünce kaş göz işareti yapma, Müslümanlar aleyhinde haince planlar yapma, nebiyi Allah'ın selamlamadığı şekilde selamlamaları gibi çirkin davranışlar sergilemişlerdir. Bütün bu çirkin davranışları ortaya çıkaran Allah, Müslümanlara bir araya geldiğiniz zaman yalnızca iyilik ve takvâ ile konuşmalarını emretmiştir. Nitekim Necvâ sadece Yahudi, Müşrik ve Münâfıkların kendi arasındaki gizli konuşmaları değil Müslümanların da kendi aralarındaki gizli konuşmalarıdır.⁸⁷⁰

11-13. âyetlerde iman edenlere bazı görgü ve kurallar öğretilmiştir. Meselâ nebinin meclisine gelip onu daha yakından dinlemeye çalışanlara, gelenlere yer açın denildiğinde ya da zaman doldu artık gidebilirsiniz dendiğinde bunları hakaret sayıp dargınlık olmaktadır ve nebinin işlerinin olduğu düşünülmeyp onunla gizli görüşme ve kulağa fısıldama gibi davranışlar sergilenmekteydi. Sergilenen bu davranışlar bir süre sonra hem Hz. Muhammed'i hem de yanında olan diğer kimseleri rahatsız etmeye başlamıştı. Bu âyetler bahsedilen sıkıntıyı latif bir dille ifade etmektedir.

⁸⁶⁷ Mücâdele 58/1.

⁸⁶⁸ Ahzâb 33/4-5.

⁸⁶⁹ Mücâdele 58/1-6.

⁸⁷⁰ Mücâdele 58/7-10.

11-13. Âyetlerde özelde Hz. Muhammed'in genelde yöneticilerin huzurunda nasıl olunması gerektiği, nebi ile özel görüşmeden önce sadaka verilmesi gerektiği, mecliste oturma adabı ve ilim ehlinin konumu hakkında ilâhi emirler zikredilmiştir.⁸⁷¹

14-19. âyetlerde Allah ve Resûlüne düşmanlık besleyen, gazap edilmiş olan ve Müslümanlar tarafından da düşman olarak bilinen Yahudiler, gizli düşman olan münâfıklar ile ortaya çıkmıştır. İlgili âyetlerde münâfıkların özellikleri olan; Yahudileri dost edinip Müslümanların sırlarını onlara söylemeleri, canlarını ve mallarını korumak için Müslüman olduklarına dair yemin ettikleri, konuştuklarında yalan söylemeleri ve kıyâmet günü Allah'a da iman ettiklerine dair yemin edecekleri gibi haller bildirilmiştir.⁸⁷²

14-22. âyetlerde Müslümanlar ile Yahudi ve münâfıklar arasındaki ilişki üzerinde durulup Allah ve Resûlünün belirlemiş olduğu sınırları aşan ve İslam'a düşman olan Yahudi ve münafıklarla dostluk kurulmaması emredilmiştir. Yahudi ve münâfıkların hem bu dünyada hem de âhirette cezalandırılacakları haber verilirken Allah ve Resûlünün safında olanların gâlip geleceği zikredilmiştir. Ayrıca sûre iman ve amelleri bakımından insanları hizbuşşeytan ve Hizbullah diye iki gruba ayırmıştır. Münafıklar her ne kadar yemin edip iman ettiklerini söylese de âyet, onların hizbuşşeytandan olduğunu zikretmiş ve hizbuşşeytan hem bu dünyada hem de ahirette cezalandırılacak demıştır. Hizbullah da hem dünyada hem ahirette mükâfatlandırılacaktır. Sûre Medine toplumundaki eksiklik ve aksaklıkları zikredip düzelttikten sonra Müslümanın dinde samimi ve sadık olma ölçülerini beyân etmiştir.⁸⁷³

3.2.1.Zihar Olayı

Sözlükte “sırt, arka, yüzey” gibi anlamlara gelen zihar kocanın karısını evlenmesi dinen yasak olan bir kadına benzetmesine denmektedir. Zihar, Kur’ân’da fiil kalıbı ile üç yerde geçerken⁸⁷⁴ hadislerde çokça geçmektedir.⁸⁷⁵

Boşama, Câhiliye döneminde birçok tezâhürde kendini gösterirken kadının maddi ve manevi hakları göz önünde bulundurulmazdı.⁸⁷⁶ Câhiliye Arapları arasında boşama türlerinden biri olarak bilinen zihar, “sen benim anamın sırtı gibisin” diyerek

⁸⁷¹ Mucâdele 58/11-13.

⁸⁷² Mucâdele 58/14-19.

⁸⁷³ Mucâdele 58/14-22.

⁸⁷⁴ Ahzâb Sûresi 33/4; Mucâdile Sûresi 58/2-3.

⁸⁷⁵ Yaman, Ahmet, “Zihar”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, 287-390.

⁸⁷⁶ Görgülü, Hasan Ali, “Cahiliye Devrinde Boşama Çeşitleri ve İslâm'ın Boşanmada Örf İtibar Etmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 6, Isparta 1999, s. 112.

erkeğin kadını kendisine haram kılması idi. Zihar denme sebebi bir görüşe göre sen benim anamın sırtı gibisin dediğinden dolayıdır. Başka bir görüşe göre sırtın cinsel birliktelikten ibaret olup kocanın kadına sırtını döndüğünden dolayıdır. Başka bir görüşe göre ise Yahudilerden kadına arkadan yaklaşmanın yasak olduğunu öğrenen Araplar kesin bir şekilde kadını cinsel birliktelikten uzak tuttuklarını göstermek için zihar kavramını kullanmıştır. Ancak Mus'ab bin Zübeyr'den evlenme teklifi alan Aişe binti Talha'nın evlenmek istemediğini göstererek "seninle evlenirsem babamın sırtı gibisin" demesi ile ilgili rivayet Yahudilerden etkilendiği tezini zayıflatmaktadır. Zihar Araplar arasında çok yaygın bir boşama şekli değildir. Nitekim İbni Abbas'ın da belirttiği gibi Havle binti Salebe olayı Müslümanların ilk zihar karşılaşması olmaktadır ki olay Medine'de geçmiştir. Mekke ile Necd yerlerinde ise ziharın hiç duyulmaması bu çirkin davranışın çok yaygın olmadığını göstermektedir.⁸⁷⁷

Câhiliye döneminde boşama hakkını elinde tutan erkek, kadın haklarına değer vermediği gibi kadına zulmedip kadının mallarına el koymaktaydı. Talaktan ya da erkeğin vefatından sonra dâhi kadının başka bir evlilik yapmasını da engellemekteydi.⁸⁷⁸ Yine Câhiliye Araplarında kadının evlilik hayatından uzak bir ilişki yaşayıp acı çekmesi için yaptıkları uygulamalardan biri de İbn Kesîr rivayetine göre; "(Cahiliye devrinde) bir adam eşini boşardı. Boşadığı bu eşine tekrar dönmede sıkıntı olacak olan iddet süresi yaklaştığında ise başka bir erkekle evlenmesine mani olmak için ona geri dönerdi. Sonra ise onu tekrar boşardı."⁸⁷⁹ Bundan dolayı Kur'ân kadının uğradığı zulme karşılık olarak şöyle zikretmiştir;

"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."⁸⁸⁰

Mücâdele sûresinin ilk dört âyetinin inmesine sebep olan olay daha önce bahsettiğimiz üzere ilk zihar olayı olan Evs b. Samit'in eşi Havle binti Salebe'yi annesinin sırtına benzeterek boşamasıdır.⁸⁸¹ Ancak her ne kadar âyetin nüzul sebebi olmadığı âşikar olsa da⁸⁸² Ramazan ayında eşi ile cima etmemek için zihar yapan

⁸⁷⁷ Yaman, "Zihar", XXXIV, 287-390.

⁸⁷⁸ Sabık, Seyyid, *Fıkhu's-Sünne*, Şirketu'l-menâru'd-devliyye, Kahire 1995, II, 384.

⁸⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 255.

⁸⁸⁰ Bakara 2/31.

⁸⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 446-447.

⁸⁸² Ebu Davûd, "Talâk 18"; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, XIII, 444.

Seleme b. Sahr da kaynaklarda geçmektedir.⁸⁸³ Mücadele sûresi'nin ilk dört âyeti ile aslında değer verilmeyen, diri diri toprağa gömülen,⁸⁸⁴ aşağılanıp söz hakkı verilmeyen kadına söz hakkı verip onun kalben arzuladığı işe Allah'ın âyet ile karşılık vermesi çağın durumu incelendiğinde çok çarpıcı bir durum olmaktadır.

Sûrenin birinci âyetinde *“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetle bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir.”* İfadesi geçmektedir. Bu âyet Evs bin Sâmî'tin Havle binti Salebe'ye sen benim anamın sırtı gibisin demesi üzerine nâzil olmuştur. Havle Resûl'e gidip eşinin kendisi ile küçük yaşta ve zengin iken evlenmiş ve yaşlanıp kemikleri zayıflayınca zihar yapması ve ardından pişman olup istekte bulunması üzerine şikâyetle bulunmuştur. Resul cevap vermeyip bir süre bekledikten sonra âyet nâzil olmuştur.⁸⁸⁵ Hamza ve Kisâi “dâl” harfini “sin” harfine idğamlı okurken diğer kıraat imamları izharlı okumaktadır. Zihar yapan kadının adları Havle binti Hâkim ya da Cemile olduğu rivâyet edilir ama şevkânî Havle binti Hakimi tercih etmektedir.⁸⁸⁶ Bu âyet havle binti salebe ve evs bin samit olayı üzerine nâzil oldu ancak “kad semia” ifadesi Abdullah kıraatinde “kad yesmeu” şeklindedir.⁸⁸⁷ İslam geldikten sonra ilk zihar yapan kişi Evs b. Samit ve Tercih edilen görüşe göre kadının adı da Havle binti Salebe'dir. Kadının rivâyetlerde geçen diğer adları; Huveyle binti salebe, Huveyle binti Huveylid, Huveyle binti ed-Düleyc ve Huveyle binti es-Sâmî'tir.⁸⁸⁸ Hz. Aişe'den rivâyet edildiğine göre Havle, nebi ile konuşurken kendisi dışarda ve sesi duyulmuyordu ancak Allah diyalogu duydu ve bu âyet nâzil oldu.⁸⁸⁹ Bu durum Allah'ın olan biten herşeyden haberdar olduğunu gösterirken Kur'ân'ın da aynı zamanda canlı bir kitap olduğu da görülmektedir. Maturîdî'ye göre bu âyet Ubade bin Samit'in kardeşi Evs bin Sâmî ve Eşi hakkında nâzil oldu. Eşinin adı hakkında âlimler farklı görüşler sunmuştur. İbni Abbas adı Havle, Hz. Aişe Cemile demiş ve bazıları da Havle ismi tasğir, asıl adı Hâve demiştir. Zihar olayı hakkında farklı rivayetler olsa da nebi iki durumla cevap vermiştir; Bir rivâyetle nebi öyle zannediyorum ki kocan sana haram olmuş, diğer rivâyetle ise bununla ilgili bana âyet inmedi diye cevap vermiştir. Mâturîdî, olay birleşince ifade netlik

⁸⁸³ Ebû Davûd, Talâk 18; Tirmizî, Talâk ve Liân 20; İbn Mâce, Talâk 25.

⁸⁸⁴ Nahl sûresi 16/58-59.

⁸⁸⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 257.

⁸⁸⁶ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, V, 240-242.

⁸⁸⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 138.

⁸⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 446-447.

⁸⁸⁹ Ebî Hatim, İmam Hafız Abdurrahman bin Muhammed ibni İdris er-Râzi, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetü Nezar Mustafa Albaz, Mekke 1997, I, 3342.

kazanmaktadır ki nebi zan ile eski hükme binâen yorum yapmış ve kendisine ayet inmediğini zikrederek olayı ötelediğini söylemektedir. İkrime derki zihar âyetinden önce zihar, talak kabul edilirdi ve kadın kocasına haram olurdu. Ancak zihar âyetinden sonra bu ifade yalan olmuş olup talak değil zihar olduğu hükmüne varmıştır. Nitekim Câhiliyenin iki boşaması ilâ ve zihar iken Hasan Basri'den rivâyet o dur ki zihar en ağır ve geri dönülmez talak idi. Ebu Hureyre cahiliye âdetinin talakı ziharda demiştir. Mâturîdi derki; seninle tartışan derken sana kocam talak kelimesini kullanmadı diye savunan demekte ve Allah ise o hükme şikayette bulunuyor demektedir.⁸⁹⁰ Aslında zihar olayını yaşayan Havle'nin münacaatı ile Allah, zihar hükmünü kıyâmete kadar Müslümanlara kolaylaştırmıştır.⁸⁹¹ Zemahşerî'ye göre; Kad semia işitti demektir. Ancak “kad” ifadesinden kasıt ümit edilen şeyi işitti demektir. Zemahşerî, nebinin sen ona haramsın sözüne karşılık kadın, Allahtan başka türlü bir dilek ile şikayette bulunmuştu. Hz. Aişe derki ben o esnada nebinin yanında idim ben işitmedim ama Allah işitti. Tucâdiluke, Tuhâviruke şeklinde de okunmuştur ki muhâvere eden yani birşey dedikçe ardından birşey söyleyen demektir. Bu âyet zihar olayından bahsetmektedir. Zihar sırt demekle birlikte gerçek anlamda sırt değil cinsel organın bulunduğu karındır. Annesi kendisine o şekilde haram olduğu gibi eşine de haram kılma durumu söz konusu olmuştur.⁸⁹² Râzi, “Kad semia Allahu” ifadesinde iki mesele olduğundan bahsetmektedir; a-Kad edatı birşeyin vuku bulduğunu ifade eder ki kadın peygamber ile tartışınca âyet nâzil olmuş ve bu ifâde ile seninle tartışanı Allah işitti deyip olaya müdâhil olma söz konusudur. b-İmam Hamza “Kad semia” kelimesindeki “dâl”ı sin harfine idğam ederek okurdu. Allah bu âyet ile kadının iki işini nakl etmektedir; a-Nebinin sen kocana haram oldun demesi üzerine nebi ile kadının münâkaşa etmesi b-Kadının Allah'a şikayette bulunması. Kad semia ifadesinden sonra “vallahu yesmeu tuhâvirukumâ” ifadesinin gelmesi Allah'ın karşılıklı konuşmaları işittiğinin te'kid edilmesidir.⁸⁹³ Alusi âyetin nüzul sebebinin Havle binti salebe ve Evs bin Sâmî olduğu söylemiş ve delil olarak da Hz. Ömer'in “Allah'ın kocası hakkındaki şikayetine karşılık verdiği kadın” dediğini de zikretmiş ve bu âyetin o kadına binâen indiğini delillendirmiştir.⁸⁹⁴ Câhiliyye âdeti olan zihar, kadını cezalandırma âdeti idi. Bu âyetler indiği sırada zihar ile ilgili hüküm belirtilmemişti. Bahsedilen zihar olayı üzerine

⁸⁹⁰ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 59-62.

⁸⁹¹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 295.

⁸⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 56-57.

⁸⁹³ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 250.

⁸⁹⁴ Âlusî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXVIII, 2-3.

1.2.3. ve 4. âyetler nâzil oldu.⁸⁹⁵ Havle binti Salebe hakkında nâzil olan bu âyet Hz. Aişe'den rivâyetle Allah'ın herşeyi duyup işittiğini ve insanların ondan gizli olmadığını çarpıcı bir şekilde göstermektedir. Sonraki âyette ise gizli iş çeviren münafıklara ince bir ders vermektedir.⁸⁹⁶ İbni Aşur da “Kad” edatı te’kit ifade etmekte⁸⁹⁷ ve Allah kadının sözünü işitti derken Allah olan biten herşeyi bilir demektedir. Daha sonra gelen “Allah semi”dir, “basir”dir sözleri de onun herşeyi bileceğine te’kit olmaktadır.⁸⁹⁸ Mevdûdî’ye göre; Semia kelimesinden kasıt işitmek değil duasını kabul etmektir.⁸⁹⁹ Rivâyet odur ki kadın ailesini kurtarmak için nebi ile tartışırken vahiy o esnada nâzil oldu ve âyetin manası “Allah o kadını işitiyor” şeklinde çevrilmiştir.⁹⁰⁰ İbni Aşur’a göre zihar, Yahudilerle sıkı ilişki içinde olan Yesrib(Medine) halkı arasında çok bilinen bir uygulamadır. Bir görüşe göre zihar kadına arkadan ilişkiyi ifade ettiği için haramlık üzerinden böyle bir itham olduğunu söylerken genel düşünce annenin kendisine haram olduğu gibi kadının erkeğe uzak olması için söylenen bir hitaptır.⁹⁰¹ İlk âyette bulunan “Kad” ifadesi tahkik ve tevki anlamındadır. Yani evet Allah bilindiği gibi işitti. Bu bahsedilen zihar meselesi İslam’da ilk zihar olması açısından farklılık arz etmektedir.⁹⁰²

Câhiliye döneminde kadına değer verilmezken Havle binti Salebe’nin rahat bir şekilde peygambere şikayetini dile getirmesi ve Allah’ın zati olarak olaya müdâhil olması⁹⁰³ dikkat çeken husustur. Zihar olayı İslam’dan önce uygulanan boşama şekli olduğu gibi⁹⁰⁴ bu ifade günümüzde farklı tezahürleri ile kullanılmış olup yemin ifade etmektedir. Bu âyet özelde Havle binti Salebe ile Evs b. Sâmit arasındaki meseleyi ele alırken aslında İslam’da ilk zihar olan olayı dile getirmekte ve Mücadele ilk 4 âyette bahsedildiği üzere yasaklamıştır.

Sûrenin ikinci âyetinde “İçinizden zihâr yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedicidir, bağışlayıcıdır.” ifadesi geçmektedir. “Ellezîne yuzâhirûne” ifadesini İbn Âmir, Kisâi, Ebu Cafer, Halef ve bazı Hicaz ehli “Ellezîne yezzâhirûne” şeklinde okumuşlardır. İbni Kesîr, Ebî Amr ve Yakub

⁸⁹⁵ Seyyid Kutub, *Fi Zılali'l-Kur'an*, VIII, 10-11.

⁸⁹⁶ Seyyid Kutub, *Fi Zılali'l-Kur'an*, VIII, 11.

⁸⁹⁷ İbn Aşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 8.

⁸⁹⁸ İbn Aşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 9.

⁸⁹⁹ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsîr*, XIII-XIV, 9-13.

⁹⁰⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, VI, 143-145.

⁹⁰¹ Karaman vdğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 259-263.

⁹⁰² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 450.

⁹⁰³ Fahreddîn er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 250.

⁹⁰⁴ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 259-263.

ise “Ellezîne yezzahherûne” şeklinde okumuş ve Asım, Ebû Abdurrahman ise “Ellezîne yuâhirûne” şeklinde okumuştur. “Mâ hunne ummehâtihim” ifadesini Abdullah “Mâ hunne biummehâtihim” şeklinde okumuştur.⁹⁰⁵ Bu âyette Allah, zihar ile kadınların kocalarına haram olmayacağını, böyle bir sözün çirkin ve yalan olduğunu zikretmiştir.⁹⁰⁶ Mâturîdî derki; “İçinizden zihar yapanların...” derken “yuzâhirûne” fiili “yezzahherûne” şeklinde de okunmuştur. Zihar yapanların çirkin iş yaptığı ve âyette aslında annelerin onları doğuranlar olup karılarını annelerine benzetmelerini yalan ve uygunsuz görmektedir.⁹⁰⁷ Zemahşerî, İçinizden zihar yapanlar derken Araplardan bahsedilmektedir ki bu Arapların uyguladıkları âdet idi der. Bu ifâde Hicaz ve Temim kabilesi lûğatına göre merfû olarak “mâ hunne ummuhâtuhum” şeklinde zihar yaptıkları eşleri şeklinde okunmuştur. İbni Mesud “Bi-Ummuhâtihim” şeklinde okumuş ve Bâ harfî anne ifadesi katmış ancak Arapların bu uygulaması hükümsüz bir benzetme olmuştur. Çünkü ana sadece onları doğuranlardır demektedir.⁹⁰⁸ Ebu Bekir Er-Razi (El-Cessâs), “İçinizden zihar yapanlar” derken Müslümanlardan zihar yapanlar demek ve Müslümanlara has uygulama olduğuna delâlet eder, der. Âyetin devamında gelen ceza olarak oruç tutması vs. Müslümana verilen ceza olması Cessas’ı destekleyen bir bakıştır. Râzi, “içinizden” ifadesi şifâhi hitap olup cezaya muhatap olan herkesi kapsar demek ve hükme mükellef Müslümanı bilhassa kapsamaktadır.⁹⁰⁹ “Ellezine Yuzâhirûne” âyetini İbni Kesîr, Nâfi ve Ebu Amr “Vellezîne Yuzahherûne” şeklinde elif harfî olmadan okumuştur. Âsım yâ’nın dammesi şeddesiz zî ve elif ile “vellezîne yuzâhirûne” şeklinde okumuştur. İbni Âmir, Kisâi ve Hamza yâ’nın fethası ile; elif ve şeddeli zî ile ‘yezzâherûne’ şeklinde okumuşlardır.⁹¹⁰ İçinizden ifadesinden kasıt cahiliye Araplarıdır. Çünkü onların diğer milletlerden farklı olarak zihar şeklinde boşamaları mevcut idi.⁹¹¹ “Mâ hunne ummehâtihim”(onlar onların anaları değildir) ifadesi ile ilgili iki durum vardır; 1) Asım “ummuhâtuhum” şeklinde ref ile okurken diğerleri “ummuhâtihim” şeklinde cer ile okumuşlardır. Râzi mansup üzere okuyup Hicaz lûğatına uygun okunması gerektiğini ve “mâ hâze beşerâ”⁹¹² âyetinin hicaz lûgati üzerine vârid olduğunu söylemiştir.⁹¹³ 2) Âyette işkal mevcuttur. Nitekim behsedilen

⁹⁰⁵ Ferrâ, *Meâni’i-Kur’ân*, III, 138-139.

⁹⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, 456-458.

⁹⁰⁷ Mâturîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 62-65.

⁹⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 57-58.

⁹⁰⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 251-255.

⁹¹⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 255.

⁹¹¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 255.

⁹¹² Yûsuf 12/3.

⁹¹³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 255.

hususla göre onlar, onların anaları değildir derken gerçek manada anne olmaları yönünden zahiri değil, hüküm bağlamında anne olmadıkları demektir. Bu mana da yine her bakımdan değil cinsi yönden haram olup olmama noktasında anne olmadıklarını gösterir ki haram helale; helal harama çevrilmesi dinen hükümsüz iken böyle bir uygulama yalan olarak kabul edilmiştir.⁹¹⁴ İmam Malik, “İçinizden” ibaresinden dolayı hitabın kâfirlere olmadığını söylemiştir.⁹¹⁵ Seyyid Kutup ilk âyetin yorumu için, Zihar olayı kesin kes yasaklıdır böyle birşeyin yalan olduğu zikredilmektedir,⁹¹⁶ der. İbni Aşur’a göre; Zihar Yesrib halkınca Yahudilerden ya da Araplardan görülmüş bir uygulamadır.⁹¹⁷ Yuzâhirüne fiilini nafi, İbni kesir, Ebu Amr ve Yakub “yezzahherüne” şeklinde okumuştur. İbni Amr, Hamza, Kisai, Ebû Cafer ve halef “yezzâherüne” şeklinde okumuştur. Asım ise “Yuzâhirüne” şeklinde okumuştur.⁹¹⁸ İbni Aşur derki; Sen bana anamın sırtı gibisin derken anne öznesi kendisine haram olan varlık olarak kullanılmış bunun yerine oğul, dede vs. de kullanılabilirdi.⁹¹⁹ Kişinin yalan olan söz ve uygulaması hakikatin üstünü örtmeyeceği için batıldır, kabul edilmez.⁹²⁰ Mevdûdî derki; Âyette bahsi geçen kadın Hazreç kabilesinden Havle binti Sa’lebe’dir. Zihar, sırtlarına binilen binek hayvanlarına atfen kullanılır. Bu yüzden Araplar “senin sırtına binmek, anamın sırtına binmek gibi haramdır” derlerdi. Talaktan sonra evlilik olmadığı gibi zihardan sonra da tekrar birleşme söz konusu değildi.⁹²¹ Başka bir yoruma göre Zihar, Arapların boşamadan ziyade onları nikahında tutarken cinsi olarak uzak durup kadını cezalandırma âdeti idi. Allah Kur’ân’da ziharın geçersiz olduğunu zikretmiştir. Âyette bahsedilen şu dört durum onun haramlığına delildir; a-Onlar, onların anaları değildir, b-Zihara çirkin demektir. c-Ziharı yalan diye nitelemiştir. d-Allah çok bağışlayan ve çok affedendir. Çünkü günahattan sonra af ve mağfiret meydana gelir.⁹²² Bu âyet ile Kur’ân, zihar uygulamasını reddetmektedir. Bu düşüncede olanlara Allah’ın merhameti bildirilip geri adım atmaları istenmiştir.⁹²³

Bahsedilen âyet genel olarak ziharın kötü bir uygulama olduğu bildirilip yasaklanmış ve âyetin sonunda tevbeye açık kapı bırakmak için de “Allah

⁹¹⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 255.

⁹¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'il-Azîm*, XIII 447.

⁹¹⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zileli'l-Kur'ân*, Dâr-ü İhyâit'-Türasi'l-Irakî, Beyrut 1971, VIII, 12.

⁹¹⁷ İbni Âşûr, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 11.

⁹¹⁸ İbni Âşûr, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 10.

⁹¹⁹ İbni Âşûr, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 12.

⁹²⁰ İbni Âşûr, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 12.

⁹²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, VI, 143-145.

⁹²² Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, XIII-XIV, 13-14.

⁹²³ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 259-263.

bağışlayıcıdır” ifadesi kullanılmaktadır.

Sûrenin üçüncü âyetinde “*Kadınlardan zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.*” İfadesi geçmektedir. Ebu Abbas Yahya b. Ahmed’in “Daha önce yaptıkları yemini bozdukları için, sonra da o sözlerinden dönenlerdir” dediğini Ebu Muhammed rivâyet etmiştir.⁹²⁴ Yani câhiliye âdetinden kalan zihar yemininden dönenlerdir demektir. Bir yoruma göre söylediklerinden dönenlerden kasıt ilişki isteyenler demektir.⁹²⁵ Taberî, sözlerinden dönenlerden kastın ne olduğu ile ilgili farklı görüşler olduğunu söylemektedir; a-Katâde, zihar yapan erkeğin hanımı ile cima etmek isteyen kişi olduğunu söylemiştir. b-Ebu Aliyye’ye göre cima teşebbüsü önemli olmadan zihar yapan erkeğin eşini nikahı altında tutması ve ondan ayrılmak istememesidir. c-İmam Şafii’ye göre bu ifadeden maksat zihar yapan kişinin boşama süresi kadar yanında tutup onu boşamaması ona tekrar döndüğünü göstermektedir. d-İmam Ahmed’e göre zihar yapan hanımına cima yapması ya da teşebbüs etmesidir. Kefâret gerektirir. e-İmam Malik’e göre zihar yapan erkeğin eşiyle cima yapması ve hanımını nikah altında tutmasıdır. f-Ebu Hanife’ye göre bu ifadeden maksat İslam’ın gelmesinden sonra yalan olan zihara dönmesidir.⁹²⁶ Yine Söylediklerinden dönenlerden kasıt Tavus’a göre ilişkiye girenler kefarete vererek eşlerine dönmesidir. Ancak Maturidi derki bu ila’nın hükmüdür ki ila’ olunca ilişkiye giren kefarete öder. Tavusun dediği âyetin devamında bahsedilen ilişkiye girmeden önce kefarete ödemeleri hükmüne ters düşmektedir. İmam Şâfiye göre azat edilecek kölenin kâfir vs. değil Müslüman olması gerekmektedir.⁹²⁷ Kuşeyri bu âyet ile Allah kadının hakkını koruduğundan bahsetmiştir.⁹²⁸ Zemahşerî’ye göre; Söylediklerinden dönenlerden kasıt tekrar cinsel ilişkiye girmek istemek demektir ki Mümâse cinsel birleşme yoluyla kadından yararlanmaktır. Zihar İmam şafiye göre tekrar anneye benzetme olarak kabul edilirken ebu Hanife teyze, hala, süt kardeş gibi nikah düşmeyen kişilere de benzetilerek yapılır demiştir.⁹²⁹ Âlusi ve Seyyid Kutub söylediklerinden dönenlerden kastın yeminini bozup kadını arzulamak olduğunu kabul etmektedir.⁹³⁰ İbni Aşur derki âyette Namazdan önce abdest alınması gibi

⁹²⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 258.

⁹²⁵ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, V, 242.

⁹²⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 458-462.

⁹²⁷ Maturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 65-70.

⁹²⁸ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 296.

⁹²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 58-61.

⁹³⁰ Âlusi, *Rûhu'l-me'ânî*, XXVIII, 7; Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'ân*, VIII, 12-13.

söylediklerinden dönenlerin de eşleri ile ilişkiye girmeden önce şartlar sunulduğundan bahsetmektedir.⁹³¹ Mevdûdî, Zihar ile ilgili bilinen bir vakıa daha vardır ki Sele b. Sehhar Ramazan ayı girince eşine yaklaşım korkusu ile 1 ay zihar yapar. Yine ismi bilinmeyen bir kişi eşine kız kardeşim diye hitap etmesi üzerine nebi kızar o senin kız kardeşin mi? der. Âyette geçen sözlerinden dönenlerden kasıt pişman olan eşleri ile bir olmak isteyenler demektir.⁹³² Zihar uygulaması cahiliye âdeti olup Kur'ân tarafından boşama şekli olarak kabul edilmemiştir. Ancak uzun süreli cinsi ve ailevi ayrılıktan dolayı kadını maruz bırakacaktır. Bundan dolayı zihar kefareti gerektiren yemin olarak kabul edilmiş olup cezası köle azadı olarak belirlenmiştir. Ancak âlimler kölenin Müslüman mı gayri müslim mi olduğu noktasında ihtilafa düşmüş olup Hanefiler Müslüman olması gerekir derken diğer üç mezhep Müslüman olma şartı yoktur, der.⁹³³

Âyette bahsedilen “sözlerinden dönenler”den kastın ne olduğu ile ilgili farklı görüşler olsa da âyet genel olarak zihar uygulamasını yapanlardan eşine tekrar dönmek istemeleri halinde kefareti ödemesi gerektiğini söyleyerek ziharda kadını müşkil hale getiren zulmü caydırıcı bir ceza ile çözümlemektedir.

Sûrenin dördüncü âyetinde “(Buna imkân) bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce ardarda iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletme), Allah'a ve Resûlüne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acı bir azap vardır.” ifadesi geçmektedir. Bu âyet nâzil olunca nebi kadının kocasını çağırdı ve ona seni zihara iten nedir? Diye sordu. Onun pişman olarak kendisini bu duruma itenin şeytan olduğunu söylemesi üzerine nebiden çıkış yolu istemiştir. Hz. Muhammed ona sırası ile bir köle azat etme, peş peşe iki ay oruç tutma ve 60 fakiri doyurma cezasını dile getirdi ancak o hepsine sırası ile gücüm yok dedi. Nebi de ona 15 sa' hurma getirme görevi verdi 15 sa' kendisi ekledi 30 sa' hurma getirdi. Nebi o hurmaları ikiye bölüp 60 kişiye vermesini söyledi böylece zihar kefareti ödemiş oldu.⁹³⁴ Zihardan dönenlere kefareti bildirilen bu âyetin yorumu için Taberi, kefareti olarak tutulan oruç aralıksız tutulması gerekir özür durumunda ara verilebilir tekrar başa almaya gerek olmadığını söylemektedir.⁹³⁵ Maturidi derki burada kefareti zamana bağlanmadı ve ödenecek borç caydırıcı niyetindedir.⁹³⁶ Âyetin sonunda Allah'ın bu emrine uymayan inkâr eden kâfirler için acı bir azap olduğunu haber

⁹³¹ İbni Âşûr, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 16.

⁹³² Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, VI, 146-148.

⁹³³ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 263-264.

⁹³⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, IV, 258.

⁹³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 462-466.

⁹³⁶ Mâturidî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V, 70-73.

vermektedir.⁹³⁷ Zemahşerî azat edilen kölenin Mü'min ya da kâfir olabileceğini söylerken imam Şafî mü'min olması gerektiğini söylemiş çünkü kâtilin azat ettiği kölede mü'min olma şartı vardır.⁹³⁸ Mevdûdî derki; Zihar hükmü boşama gibi hastalık gibi durumlarda geçersiz iken sarhoş ve kişinin kendi rızası ile olduğu halde zihar yapıp bu şekilde pişman olduysa hükümleri geçerli kılmaktadır. Bu âyet önceki âyette bahsedilen sözünden dönenlere caydırıcı cezayı içermektedir.⁹³⁹ Yanlışa caydırıcı ceza verilip Allah'ın yolunda sabit kılmak için bir şans tanıma sağlanan bu âyette gücü yetene göre ceza sırası belirlemede iman etmesinden ötürü sağlanan bir kolaylık olduğu zikredilmektedir.⁹⁴⁰

Âyet genel olarak zihar uygulamasını yapıp pişman olanlara cezalarını aşamalı olarak bildirmektedir. Ceza sırası incelendiğinde bedeni cezayı önce zikretmesi dikkat çekilen husustur ki maddi bir ceza verilmesi halinde zengin kesim açısından caydırıcı bir ceza olamayacaktır.

3.2.2.Hudûdullâh

Had, “iki şey arasında bulunan, birinin diğerine karışmasını veya geçmesini (tecavüzünü) engelleyen ayırıcı kısım/fasıla” anlamlarına gelirken çoğulu olan Hudûd, masdar olarak “engel olmak, iki şeyin arasını ayırmak”⁹⁴¹ anlamlarına gelmektedir. Demir madeninin de had kökünden geldiği ve sert, şekil alması zor olduğundan dolayı hadîd denmiştir.⁹⁴² Bu şekli verene de haddâd denmiştir. Haddâd aynı zamanda had cezası uygulayan kişiye,⁹⁴³ gardiyana ve kapıcıya da verilen isimdir.⁹⁴⁴ Had kelimesi fiil olduğu âyetlerde “karşı çıkmak, başkaldırmak, düşmanlık etmek, muhalefet etmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁴⁵ Meselâ; “Allah’a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi akrabaları olsalar bile, Allah’a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin.”⁹⁴⁶ Buyrulmaktadır. Bu âyette bahsedilen anlamda kullanılmıştır. Hadlerde temel unsur

⁹³⁷ Vâhidî, *el-veciz fî Tefsîru'l-Kitâb'l-Azîz*, I, 1074.

⁹³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 58-61.

⁹³⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, VI, 149-158.

⁹⁴⁰ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 265.

⁹⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 799; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 109.

⁹⁴² İbni Fâris, Ebû Hüseyin Ahmed, *Mu'cemu megâyisi'l-lüga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979, II, 3.

⁹⁴³ Mutarrızî, Ebû'l-Feth Burhânüddin Nâsir b. Abdisseyid, *el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mu'rib*, nşr. Mahmûd Fâhûrî Abdulhamîd Muhtâr, Mektebetü Usame b. Zeyd, Halep 1979, s. 186. “حل أجرة السارق على دأدا” “sözünde bu anlamdadır.

⁹⁴⁴ İbni Fâris, *Mu'cemu megâyisi'l-lüga*, II, 3.

⁹⁴⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 110.

⁹⁴⁶ Mücâdele 58/22.

toplum maslahatını korumaktır.⁹⁴⁷ Kur'ân'da 14 yerde geçen hudûd kelimesi 13 yerde Allah'a 1 yerde ise Resûlüne⁹⁴⁸ indirildiği bilinmektedir. Hududullah tabiri Kur'ân'da Allah'ın koyduğu hükümlerin uygulanması ve korunması,⁹⁴⁹ Allah'ın sınırlarının çiğnenmemesi, ileri gidilmemesi⁹⁵⁰ şeklinde ifade edilmektedir. Yine âyetler incelendiği zaman oruçlu iken ki tavırda, miras payındaki durumda, zıharın 3 kademeli kefâret hükmünde, boşamanın iddet yükümlülüğü ve süknâ fikhî olarak Allah'ın sınırlarını ifade etmektedir. Fazlurrahman hudûd kelimesinin fıkıhtaki cezai müeyyide olarak belirlenmesinden ziyâde dini ve ahlâki yönden de incelenebileceğini söylemiştir.⁹⁵¹ Genel olarak hududullah 3 grup olmaktadır; 1) Şâri'nin koyduğu hükümleri kapsaması 2) yasak koyması 3) sınırlaması. İbnî Arabî (ö. 543/1148) hudûdullah kavramı için 2 düşünceye sahiptir; 1)uyulması gereken emirler 2)uzak durulması gereken yasaklar.⁹⁵²

Sûrenin beşinci âyetinde “Allah'a ve Resûlüne karşı gelenler, kendilerinden öncekilerin alçaltıldığı gibi alçaltılacaklardır. Biz apaçık âyetler indirmişizdir. Kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır.” ifadesi geçmektedir. Âyet Yahudi ve münafıklar hakkında nâzil olduğu ve mühînin “horluk ve hakirlik” demek olan hevândan türediği kabul edilmektedir.⁹⁵³ Ferrâ âyette Hendek savaşından bahsedildiğini söylemektedir. Nitekim bundan önce de peygamberlerini öldürmek isteyenler zelil olup alçaltılmışlardır.⁹⁵⁴ Taberî âyetin yorumu için şöyle der; Allah'ın farz kıldığı hükümlere uymayarak Allah'a ve Rasûlüne savaş açanlar zikredilmiştir. Küçük düşürücü azap olarak Hendek savaşı zikredilmiştir ki o savaşta yenik düşmüşlerdir.⁹⁵⁵ Mâturîdî derki âyette önceki kavimler nasıl alçaltıldı ise siz de alçaltılacaksınız demektir.⁹⁵⁶ Yani Allah kendisine isyan edenleri, kâfirlik yapanları ve Resûlüne uymayanları rezil edecek, demektir.⁹⁵⁷ Zemahşerî'ye göre kendilerinden öncekilerin alçaldığı gibiden kasıt Hendek savaşında bozguna uğramaları iken küçük düşürücü azaptan kasıt yaptıklarından utanmaları ve yaptıkları kendilerine bir bir haber verilecek olmasıdır.⁹⁵⁸

⁹⁴⁷ Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelil, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, Mektebetü'l-Büşra, Pakistan 2011, IV, 67.

⁹⁴⁸ Tevbe 9/97.

⁹⁴⁹ Bakara 2/229; Tevbe 9/112.

⁹⁵⁰ Bakara 2/229; Nisâ 4/14; Talâk 65/1.

⁹⁵¹ Bardakoğlu, Ali, “Had”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 547-551.

⁹⁵² İbn Arabî, Ebûbekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 2003, I, 265.

⁹⁵³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, IV, 259.

⁹⁵⁴ Ferrâ, *Meâni'i-Kur'ân*, III, 139.

⁹⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 466-467.

⁹⁵⁶ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 74.

⁹⁵⁷ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 296.

⁹⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşâf*, VI, 61-62.

Fahreddîn er-Râzi karşı gelenlerden kastın münafıklar olduğunu söylemiştir. “Yuhaddûne” ise engel olan, savaşı, demirle kılıçla karşılık verme anlamındadır ki münafıklar Müslüman gibi görünüp arkadan iş çevirmişlerdir.⁹⁵⁹ İbni Aşur derki; Kâfirlere âhirette acı bir azap olduğunu bildirmiştir.⁹⁶⁰ İbni Cerir’in yorumuna göre Allah’a ve Rasûlüne karşı gelenlerden kasıt Allah’ın hükümlerini bırakıp başka hükümler arayanlardır. Kadı Beydavî ise Allah’a isyan edip kuralları kendileri koyarlar demektedir. Âlusi de Beydavî’nin bu yorumuna katılmaktadır.⁹⁶¹

Âyet Mukâtil’in de dediği gibi Yahudi ve Münâfıklardan bahsetmiştir.⁹⁶² Hendek savaşına yakın bir tarihte nâzil olduğu kabul edilen bu âyet, genel itibari ile Allah’a ve Resûlüne düşman olanların kaybedeceklerini bildirmektedir. Yine düşman olan ve inkârda çetin olanların hakikatin ortaya çıktığı vakitte utanacaklarını bildirmektedir. Fecr sûresinde belirtildiği gibi keşke ifadesini kullanacaklardır.

Sûrenin altıncı âyetinde “*O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onları bir bir saymıştır. Onlar ise unutmuşlardır. Allah herşeye şahittir.*” İfadesi geçmektedir. Âyet münâfıkların peygamber ile özel konuşmaları hakkında söyledikleri hakkında inmiştir. Allah münâfıkların amellerini tek tek saymış ve tespit etmiş ancak onlar amellerini unutmuştur.⁹⁶³ Taberi âyetin yorumu için hepsinden kasıt önceki ve sonraki ümmetlerdir. Allah onları diriltip toplu halde hesap soracak ve yüzleri kızaracaktır.⁹⁶⁴ Bu âyet ile önceki ve sonrakilerin amellerini görüp tek tek bilen unutmayan yüce Allah’tan bahsetmiştir. Fecr Sûresinde de geçtiği üzere onlar “keşke âhiret hayatım için birşey yapsaydım”⁹⁶⁵ diyeceklerdir. Mâturîdî derki Allah kâfirlere yapıp ettiklerini bildirmiş ve yine önceki ve sonraki herkesin amellerini bir bir sayacak onları unutmayacak demektedir.⁹⁶⁶ Yani Allah sergi gibi herkesin amelini saymıştır. İnsanlar unuttukları halde o hiçbir şeyi unutmamıştır.⁹⁶⁷ Hepsini diriltecek derken iki durum vardır; a-Allah, “dirilmemiş kimse kalmayacak” demekte b-Herkesi tek seferde diriltecek demektedir. Daha sonra âyette Allah onların yaptıklarını teşhîr edecek yani ayıplarını ortaya çıkartacak demektedir. Devamında onlar unuttu Allah ise şahit derken münafıkların yaptıkları ihâneti önemsemedikleri ancak

⁹⁵⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 263.

⁹⁶⁰ İbni Aşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 24.

⁹⁶¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, VI, 159.

⁹⁶² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 259.

⁹⁶³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 259.

⁹⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 467.

⁹⁶⁵ Fecr 89/24.

⁹⁶⁶ Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 74.

⁹⁶⁷ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 297.

yaptıkları ayrıntısı ile hatırlatılacak ve karşılığını ahirette alacakları zikredilmiştir.⁹⁶⁸ İbni Aşur, büyük küçük bütün günahları Allah onlara hatırlatacak onlar bunu unutmuşken dediğini kabul eder.⁹⁶⁹ Mevdûdî'ye göre Yani onlar unutsalar da Allah unutmaz demektir. Münafıkların Müslümanların arasını açmak için uğraşlarını Allah'ın bildiğini ve bir bir sayacağı bildirilmiştir.⁹⁷⁰ Allah önceki ve sonrakileri diriltip yaptıkları günah ve çirkinlikleri bir bir sayıp dökcek ve onları zelil edecektir. Allah yerde ve gökte olan her şeyi bilir. Allah murakabe halindedir.⁹⁷¹ Bahsedilen iki âyette Yahudiler ile işbirliği yapan münafıklara uyarı yapılmaktadır. Allah'ın herşeyi görüp bildiği zikredilmektedir.⁹⁷²

Sûre siyak-sibak ile değerlendirildiğinde âyet özelde Yahudi ve münafıklardan bahsetmiş olup ibare ile genel anlamda İslam'a düşman olanların diriltip hesaba çekileceği ve yaptıklarını kendileri unuttukları halde hatırlatılacağı bildirilmektedir.

Sûrenin yedinci âyetinde *"Göklerde ve yerde olanları Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyâmet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah, herşeyi bilendir."* İfadesi geçmektedir. Yani onlar nerede ve kiminle olursa olsun Allah'ın ilmi onlarla birliktedir. Allah herşeyi bilir ve hakimdir.⁹⁷³ Bazıları "Mâ yekûnu" ifadesini "Mâ tekûnu" şeklinde okumuşlardır. Allah sayıları derken sanki ondan başka ilah yoktur nerede olursanız ve sayınız kaç olursa olsun sizi gören bile yalnız benim demektir.⁹⁷⁴ Taberi derki bu âyet ile Allah kulun halini bildiğini zikretmiş ve murâkabe altında olduğunu bildirmiştir.⁹⁷⁵ Mâturîdî'ye göre âyette bahsedilen a-Hz.Peygambere Yahudi ve münafıklarla ilgili bilgiler Allah tarafından ulaştırılmakta b-durum tıpkı Hz. Musa ile Harun'a (a.s.) hitap ettiği gibi; "Allah buyurdu: Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; iştirim, görürüm"⁹⁷⁶ şeklinde olup daima Allah'ın kulu ile beraber olduğunu göstermektedir. Kuşeyrî derki; Kehf Sûresinde bahsedildiği gibi konuşanların 3 olması 5 olması önemli değil, önemli olan verilen mesajdır ki Allah herşeyi görür ve bilir ona gizli olan

⁹⁶⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 264.

⁹⁶⁹ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 25.

⁹⁷⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, VI, 161.

⁹⁷¹ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsîr*, XIII-XIV, 15.

⁹⁷² Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 266.

⁹⁷³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 259-260.

⁹⁷⁴ Ferrâ, *Meâni'i-Kur'an*, III, 140.

⁹⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 468-469.

⁹⁷⁶ Tâhâ 20/46; Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 74-75.

hiçbirşey yoktur. Aynı zamanda âyet tevhid ilkesini de barındırmaktadır ki 3 olsa 4. Kendisi; 5 olsa 6. kendisi diyerek tek olan kendisinin olduğunu zikrederken kula murâkıb olduğunu da zikretmiştir.⁹⁷⁷ Rivâyete göre bu âyet Amr bin As'ın iki oğlu Rebi'a ve Habib ile Safvan b. Ümeyye hakkında ya da şûrada gizli konuşmaları üzerine inmiştir. Sayı ne olursa olsun Allah onları iştir ve bilir demektir.⁹⁷⁸ Râzi, görmüyor musundan kastın bilmiyor musun demek olduğunu kabul ederken üç kişi ve beş kişi meselesi için alimler bazı izahlar yapmıştır; 1) 3 kişinin gizli konuştuğu yerde 4.sünün Allah olması 3. kişinin kalbini korumak içindir, der. 2) Allah tektir teki sever bunun için tek sayıları zikretmiştir. 3) münâfıklar kendi aralarında konuşurken Allah bazısını bilir bazısını bilmez demeleri üzerine bazısını bilen hepsini bilir diye kendi dediklerini çürütmeleri üzerine inmiştir.⁹⁷⁹ Âlusî derki; Yani ne olursa olsun Allah onları gözetlediğini zikretmektedir.⁹⁸⁰ O ki Mirsad'dır. Allah'ın her an müminlerle bir olduğunu zikretmekte ve gönlü Allah ile olan insan nerede olursa olsun yanında onun varlığını bilir ki 3 kişi olsa 4.leri Allah demektir der.⁹⁸¹ İbni Aşur da sayılardan kasıt her ne olursa çok ya da az Allah her an semi ve basardır demektir. Bazı münâfıkların Allah bazı şeyleri bilir bazı şeyleri bilmez demesi üzerine de farklı sayılar verip ne olursa olsun Allah'ın herşeyi bildiğini zikretmiş olabilir.⁹⁸² Yine bu sayı münâfıkların sayısını belirtmiş olabilir. Çağdaş müfessirlerden Mevdûdî, 3 ve 5 kişinin konuştuğu şeklinde söylemesi Kur'an'ın üslubu gereği ifadelendiğinden bahseder ve bununla Allah'ın sıfatları olan Âlim, Habîr, Semi, Basîr ve mutlak kudret sahibi olduğu zikredilmiştir.⁹⁸³ Âyet genel olarak incelendiğinde İslam'ın temel inanç ve ahlak ilkelerinden bahsetmektedir. Allah'ın zihar yapanlar hakkındakini duyduğunu ve bu konuda fitne çıkaranlara hükmünün verileceği bildirilmektedir.⁹⁸⁴

Âyet'in münafıkların gizli konuşmalarından bahsedildiği müfessirler tarafından kabul edilmektedir. Vakıa ve siyak-sibak ilişkisinden doğan mana itibari ile her ne kadar anlam Müslümanları rahatsız eden davranışlar yapıyor olmalarına gitse de münafıklar ile Hendek Savaşındaki Müslümanları arkadan vurma ihaneti söz konusu olmaktadır. Âyet bahsedilen durumu zikretmiş olabilir.

⁹⁷⁷ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 297.

⁹⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 62-63.

⁹⁷⁹ Fahreddîn er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 265.

⁹⁸⁰ Âlusî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVIII, 24.

⁹⁸¹ Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'an*, VIII, 14-15.

⁹⁸² İbni Aşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 26-27.

⁹⁸³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, VI, 161.

⁹⁸⁴ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 268-269.

3.2.3. Tevekkül

V-k-l kökünden türeyen tevekkül, Sözlükte “Allah’a güvenme, vekil bırakma, güvence verme” gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁸⁵ Tevekkül, mü’mince duruşun en temel göstergelerinden biri olarak Kur’ân’da iman ile beraber kullanılan mühim ifadedir. Ancak tevekkül anlayışı önem ifade etmekle birlikte farklı anlaşılma noktasında tartışmalar yaratan bir konudur. Nitekim bazı sûfîlerin tevekkül hakkındaki düşüncelerini sert eleştiren ibnü’l-Cevzî, Takıyyüddin İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi selef âlimleri de tevekkülün iman ile ilişkisini dile getirmiş ve mü’mince bir duruş olduğunu kabul etmektedirler.⁹⁸⁶ Zemahşerî tevekkül kavramı için daima başkası ile yürüyen ancak yalnız kalınca ahmaklaşan binek hayvanı demektedir.⁹⁸⁷ Hasan-ı Basrî de “Tevekkül rızadan ibarettir” der.⁹⁸⁸ Fecr Sûresinin tefsirinde de bahsedildiği üzere rıza da Allah’ın insanın kendisine dönmesini istediği hal olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü iman, güven ile kurulurken Cüneyd-i Bağdâdî “Tevekkül kalbin Allah Teâlâ’ya itimat etmesidir” diyerek inancın tevekkül üzerindeki etkisini göstermektedir.

Tevekkül sûfî anlayışta genel olarak “gassal önündeki meyyit” şeklinde kabul edilse de İmam Gazâlî, Allah’ın kudret, ilim ve iradesinin dışına çıkılamayacağı ancak kulun tedbir almasının şuur ifade ettiğini ve bunun hakiki bir kavrayış olduğunu ifade etmektedir. Nitekim İbn Teymiyye gibi selef âlimleri de aşırı kaderci yaklaşımdan uzak kalıp, şuurlu bir tevekkül inanışını savunarak aksi olduğunda bilginin değersizleşeceğini söylemektedir.⁹⁸⁹ Kalbin ameli tevekkül, bedenın ameli ise çalışmaktır. Kul takdiri ilahiye iman ederse kalbin ameli bedenın amelıne sirâyet edecektir. Bu bağlamda Tevekkül Hz. Muhammed’in hali, çalışıp kazanmak ise sünneti olmaktadır.⁹⁹⁰ Yani hal ile iman edip bedenın çalışmak Allah’ın safında olduğuna işarettir.

İbnü’l-Cellâ, “Tevekkül her hâlükârda sadece Allah’ın civarında olmaktadır”⁹⁹¹ der. Tevekkül manası itibari ile güvenmek, teslim olmak olduğu gibi âyette “müminler Allah’a dayanıp güvensinler”⁹⁹² buyrulmuştur. Bu bağlamda tevekkül için âyet, daha önce bahsettiğimiz üzere müminin işini yaptıktan sonra sonucu Allah’a bırakması ve

⁹⁸⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 882.

⁹⁸⁶ Çağrı, “Tevekkül”, XXXXI, 1-2.

⁹⁸⁷ Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Amr, *Esâsü’l-belağ*, thk. Muhammed Basîl Uyûn es-Sûd, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 353.

⁹⁸⁸ Çağrı, “Tevekkül”, XXXXI, 1-2.

⁹⁸⁹ Çağrı, “Tevekkül”, XXXXI, 1-2.

⁹⁹⁰ Uludağ, Süleyman, “Tevekkül”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXI, 3-4.

⁹⁹¹ Uludağ, “Tevekkül”, XXXXI, 3-4.

⁹⁹² Mücâdele 58/10.

ondan medet umması ile münafıkların kendilerini korkutma girişimlerinin karşılık bulamayacağı hatırlatılıp, mümine uyarı mahiyetinde olmuştur.

3.2.4.Necvâ(Gizli Konuşma)

Necvâ kelimesi isim veya masdar⁹⁹³ olup iki kişi arasında gizli konuşma, fısıldaşma gibi anlamlara gelirken daha çok iki kişi arasındaki sır olarak kullanılmaktadır.⁹⁹⁴ Gizli ya da açıktan konuşmayı gruplaşma olduğunda zeccâc, “ha-la-sa” ve “el-kâ” kavramlarını necvâ kavramı ile aynı anlamda kullanmaktadır.⁹⁹⁵ Kur’ân’da necvâ kelimesi fiil, isim ve masdar olarak kullanılmaktadır. Meselâ âyette; “Seni dinlerken aslında biz onların neye kulak kesildiklerini; kendi aralarında fısıldaşırken de o zâlimlerin birbirlerine: ‘Eğer Muhammed’e uyarsanız siz, ancak düpedüz büyülenmiş bir adamın ardından gitmiş olacaksınız’ dediklerini biz çok iyi biliyoruz.”⁹⁹⁶ Denilirken gizli toplantı kastedilmektedir.

Kur’ân’da necvâ kavramı özel olarak 2 olayı anlatmaktadır. 1) Tâhâ Sûresi 63.âyetindeki Firavun ve sihirbazlarının arasındaki gizli toplantı 2) Mücâdele Sûresi 12-13. âyetlerdeki münafık ve Yahudilerin kendi aralarındaki konuşma. Bu gizli konuşmalar bir tuzağın oluşumu sebebiyledir ki suizan ifade ettiğinden dolayı nebi ile özel görüşme için sadaka vermeleri emredilmiştir. Öyle ki âyette “Yoksa onların sırlarını ve gizli konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır öyle değil, yanlarındaki elçilerimiz (melekler) yazmaktadırlar.”⁹⁹⁷ Bahsedilerek kâfirlerin kendi aralarında tuzak kurdukları bildirilmiş ve bunu elçilerin/meleklerin yazdığını yani yaptıklarının karşılıklarına çıkacağını ve basar olan Allah’ın yaptıklarını gördüğünü zikretmiştir.

Necvâ kelimesi Mücâdele sûresi 7-8. âyetlerde Yahudi ve münafıkların gizli konuşması olarak geçmekte ve nebi bu gizli konuşmaların Müslümanları rahatsız edecek boyuta ulaşması ve gizli konuşmalar yaptıktan sonra münâfıkların Muhammed duyduğu herşeye inanıyor demeleri ile⁹⁹⁸ yasaklanmış ancak Yahudi ve Münafıklar fitne çıkarmaya devam etmiştir. Nitekim münâfıklar Resulullah bir seriye gönderdiğinde kalan Müslümanlara imalı bakıp iman edenlerin kardeşlerinin öleceği, başlarına bir

⁹⁹³ İsfehâni, *el-Müfredat*, s. 483.

⁹⁹⁴ Zeccâc, Ebû İshâh İbrâhîm b. Es-Serî, *Me’âni'l-Kur’ân*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, II, 137.

⁹⁹⁵ Zeccâc, *Me’âni'l-Kur’ân*, II, 137.

⁹⁹⁶ İsrâ 17/47.

⁹⁹⁷ Zuhrûf 43/80.

⁹⁹⁸ İbnu'l-Arabi, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, IV, 1762.

musibet geleceği korkusu yaşıyorlardı.⁹⁹⁹ Bunu gören nebi bahsettiğimiz çirkin davranışı sergileyenlere bu hareketi yapmayın diye uyarmıştır. Bunun üzerine âyetle “Gizli konuşmaktan menedildikleri halde yine menedildikleri şeye dönenleri görmedin mi?”¹⁰⁰⁰ bahsedilerek yasağa uymadıkları fitnecilerin çirkin işlerinden haber vermektedir. Necvâ’nın kötü bir davranış olduğu vurgulandıktan sonra mü’minlerin gizli konuşma ve gizli toplantı yapmalarının ne anlama geldiği âyetlerde dile getirilmiştir. Mücâdele Sûresi 9.âyet ve Nisa Sûresi 114. âyeti de bu konu hakkında inmiştir. Mücâdele Sûresi 9. âyet; “Ey iman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız zaman günahı, düşmanlığı ve Peygamber'e karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvâyı konuşun. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.”¹⁰⁰¹ Nisa 114.âyetinde de “Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka verilmesini yahut bir iyilik yapılmasını ya da insanların arasının düzeltilmesini isteyenler müstesnadır. Kim Allah’ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa biz ona ileride büyük bir karşılık vereceğiz.”¹⁰⁰² Zikredilen âyetlerde bahsedilmektedir ki toplum içindeki gizli konuşmalar suizan oluşturma ya da gerçekten fitne çıkartacak hareketler olabileceğinden dolayı toplum düzenini sağlamak açısından yasaklanmıştır. Ancak bahsedilen gizli konuşmalar hayr üzere olup suizan oluşturmayacak durumda ise bu müstesna kılınmıştır.

Mücâdele sûresinin ilk âyetlerinde kadına değer verip zihar olayına hüküm verirken aynı zamanda Allah’ın hayata dokunuşu ve varlığı da hissettirilmiştir. Ardından bahsedilen 5-7.âyetlerde Allah’ın hükümlerine başkaldıranların cezası bildirilip ondan gizli hiçbir şey olmayacağı hususunda uyarı yapılmıştır. Nitekim 8-10. âyetler Allah’tan gizli birşey olmayacağı vurgusu ile birlikte toplumsal düzen ve huzuru sağlama açısından da gizli konuşmaların kötülüğü üzerinde durarak Müslümanların korktukları şeylerin şeytandan olduğu ve Allah’a tevekkül etmeleri gerektiği hatırlatılarak içten sorgulama yapmaları sağlanmıştır. Bu sorgulama sadece tevekkül etme üzerine kalmamış Sûrenin devamında tefsirlerde de bahsedeceğimiz üzere toplumsal Dîni-Ahlaki düşünce ve yaşantılar üzerinden de dersler verilmektedir. Kısacası Sûre, imanın yaşantı üzerindeki yansımalarını olaylar ile göstermektedir.

Sûrenin sekizinci âyetinde “Gizli konuşmaktan menedildikten sonra yine o yasaklanana yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve Peygamber'e karşı gelmek

⁹⁹⁹ Vâhidî, Ebu'l Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, y.y. , Beyrut 1991, s.193.

¹⁰⁰⁰ Mücâdele 58/8.

¹⁰⁰¹ Mücâdele 58/9.

¹⁰⁰² Nisâ 4/114.

hususunda gizlice konuşanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selamlamadığı bir şekilde selamlıyorlar. Kendi içlerinden de: Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azap etmesi gerekmez miydi? derler. Cehennem onlara yeter. Oraya gireceklerdir. Ne kötü dönüş yeridir orası!” ifadesi geçmektedir.

Yahudiler ile Müslümanlar ateşkes imzalamışlardı. Yahudiler yalnız yürüyen bir Müslüman görüp aralarında fısıldaşmaları ve Müslümanın içine güvensizlik salmaları üzerine nebi tarafından fısıldaşmayın diye uyarılan Yahudiler, bu uyarıya kulak vermeyip fısıldaşmaya devam etmişlerdir. Ardından Yahudiler nebiye açıktan “es-sâm” demeleri üzerine Hz. Aişe’nin de “Aleykumu’s-sâm ve’z-zâm ve’l-fân- ey maymunların ve domuzların kardeşleri” demesi üzerine nebi, yumuşak ol çünkü o nerede olursa orayı güzelleştirir diye uyarmıştır. Ardından Yahudiler giderken kendi aralarında eğer Muhammed peygamber ise Allah bunları işitecek ve bize ceza verecek demişlerdir. Âyette bahsedilen “söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etmeli değil mi?” diye kendilerince sınamışlardır. Allah da âyetin devamında cehennem yeter onlara orası ne kötü dönüş yeridir demektedir.¹⁰⁰³ Ferrâ, âyet Yahudi ve münafıklar için nâzil olmuştur.¹⁰⁰⁴ Yahudiler Nebiye essâmu aleyküm yani ölüm senin üzerine olsun diye ağızlarını bükerek söylemekte ve bundan sonra bu yaptıklarımızdan dolayı Allah’ın bizi azap etmesi gerekmez miydi diye içlerindeki dışarı yansıtmaktadırlar.¹⁰⁰⁵ Mucâhid, İbni Zeyd, Katâde ve Mukâtil’e göre yasaklanan şeyi yapan Yahudilerdir. Onlar Allah’ın selamlamadığı şekilde Resûlü selamlamışlardır. Ancak Abdullah b. Abbas ise âyette zikredilenin Münâfıklar olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁶ Mukâtil bin Hayyan derki: bu âyet nebi ve Yahudiler arasındaki ilişkiden dolayı inmiştir ki Yahudiler kendi aralarında rahatsız edici fısıldaşmalar yapıyorlardı ve bu Müslümanları korkutuyordu ve kendilerini öldürecekleri şüphesini dahi içine sokuyordu. Âyet gizli konuşmaları yasaklandığı halde tekrar fısıldaşmaya devam eden Yahudilerden bahsetmektedir.¹⁰⁰⁷ Aleykümü’s-sâm diye söyleyenler için Hz. Aişe Yahudiler derken İbni Abbas Münafıklardır, demektedir.¹⁰⁰⁸ Gizli konuşmayı menetme çirkin emeller peşinde olmaktan menedilmedir. Allah bu âyet ile nebiye bilgi verip onlar Yani Yahudiler tekrar çirkin emeller peşinde demektedir. Bu Yahudiler nebiye Allah’ın selamı yerine “essamu aleyküm” demeleri yetmiyor gibi biz böyle yaptığımız için Allah bizi cezalandırırsa ya

¹⁰⁰³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 260.

¹⁰⁰⁴ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 140.

¹⁰⁰⁵ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 141.

¹⁰⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, 469-473.

¹⁰⁰⁷ Ebî Hatim, *Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 3343.

¹⁰⁰⁸ Ebî Hatim, *Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 3343.

diyerek peygamberliği ile alay etmektedirler. Âyetin sonunda onlar için cehennem onlara yeter diyerek azap edilecekleri bildirilmiştir.¹⁰⁰⁹ Kuşeyrî derki; kalpleri kötü olan kişiler amellerinden dolayı âhirette azap edilecek ve üzerlerine üzünlük çökecek, melekler de göz kırparak amellerini izletecek ve yaptıklarına onlar da şahit olacak demektir.¹⁰¹⁰ Bir yoruma göre de gizlice konuşanlardan kasıt Münafıklar ve işbirlikçileri Yahudilerdir. Onlar Nebiye laf atar uygunsuz selam verir ve müminleri görünce rahatsız edici bakış atarlardı. Bununla birlikte eğer o gerçek peygamber olsaydı biz Allah tarafından cezalandırılmaz mıydık diye dalga geçmekteydiler. Allah cehennem onlara yeter buyurmuştur.¹⁰¹¹ Seyyid Kutub derki; Münafıklar Peygambere inanmadıkları gibi nebi ve ashâbına âdet dışı selam vererek “essemu aleyküm” demişlerdir. Bu sözlerinden sonra da eğer hak peygamber isen bize azap gelirdi diyerek laf atmışlardır. Bu olay iman edenleri uyarmakla birlikte münafıklara da akıbetleri bildirilmiştir. Burada aynı zamanda önceki âyetle münasebetli olarak aralarındaki konuşmanın gizli kalmadığı teyit edilmiştir.¹⁰¹² Mevdûdî’ye göre gizli konuşmadan menedildikten sonra ifadesinden de anlaşılacağı üzere nebi onları gizli konuşma yapmamaları için uyarmış ancak onlar bu davranışı yapmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu davranışları üzerine âyet nazil olmuştur. Yahudi ve münafıklar nebiye sabah akşam bela okumaları ona essamu aleyküm demeleri üzerine belanın gelmeyişi onun nebi olmamasına bağlamaktaydılar. Âyetin sonunda da onlara cehennem yeter ne kötü yerdir orası demektir.¹⁰¹³ Âyette bahsedilenin münafık, Yahudi olduğu noktasında ihtilaf bulunmaktadır. Ayet incelendiği zaman bahsedilenin münafıklar olduğu görülmektedir ki onlar Medine’de Yahudilerle gizli ittifak kurup Müslümanlar için entrikalar peşindeydiler. Yine Yahudiler/ Münafıklar Müslümanlar aleyhinde entrikalar çevirip Müslüman gördüklerinde kaş göz işareti onları tedirgin etmekteydi. O Yahudiler nebiyi görünce es-sâmu aleyküm demekteydiler. Nebi de ince üslubu ile ve aleykümü’s-sâm demektir. Onların bu sözümüzden ötürü Allah’ın bizi cezalandırması gerekmez mi sözüne karşılık âyet onlara cehennem yeter buyurmuştur. Nitekim orası cezanın hemen gelmesi ile değil şiddeti ile tehdit oluşturmaktadır.¹⁰¹⁴ Bir yoruma göre de âyette Yahudi ve Münafıklardan bahsetmektedir. Cehennem onlara yeter derken dünyada azap edilmez değil, ahiretteki azap çok çetindir o onlara yeter

¹⁰⁰⁹ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 75.

¹⁰¹⁰ Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, III, 298.

¹⁰¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 63.

¹⁰¹² Seyyid Kutub, *Fî Zılali’l-Kur’ân*, VIII, 16.

¹⁰¹³ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, VI, 161.

¹⁰¹⁴ Karaman v. dğr. , *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 270-271.

demektedir.¹⁰¹⁵

Hendek savaşına yakın bir zamanda nâzil olan bu sûre Müslümanlara düşmanlık yapan münafık ve işbirlikçi Yahudilere kendilerini bekleyen azaptan bahsetmektedir. Nitekim onlar Müslümanları aşağıladıkları gibi onlara düşmanca tavırlar sergilemişlerdir. Yine Hendek savaşında Müslümanları arkadan vurma niyetinde olan Yahudilerin varlığı bu çirkin davranışlarına örnek olarak gösterilebilir. Bu Yahudi ve münafıklar peygambere Es-sâmu aleyküm diyerek dalga geçtikleri gibi birde Muhammed hak peygamber ise bize azap gelir. O hak peygamber değil ki bize bir şey olmuyor demeleri üzerine Allah cehennem azabının kendilerine yeteceğini bildirirken azabı çetin günlerin kendilerini beklediklerini ifade etmektedir.

Sûrenin dokuzuncu âyetinde *“Ey iman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız zaman günahı, düşmanlığı ve Peygamber'e karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvâyı konuşun. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.”* İfadesi geçmektedir.

İman edenlerden kasıt dilleri ile ikrar eden Abdullah bin Ubeyd, Abdullah bin Sarh bin Ebî Sarh ve diğer münafıklardır. Bunlar Mute Savaşı'na katılmayan mü'minlere ağır sözleri fısıldıyorlardı. Onlar Mute savaşında 3 komutanın ölmesi üzerine kendi aralarında fısıldaşıyorlardı. Öldüğü zannedilen kişilerden birinin Müslüman birinin de yakın arkadaşı olması üzerine nebi kendi aranızda fısıldaşmayın demiştir. Ardından Allah amellerin karşılığının verileceği günü düşünüp takvalı olmalarını zikretmiştir.¹⁰¹⁶ Mâturîdî'ye göre âyet müfessirlere göre münafıklara hamledilir ama Müslümanlara hitap etmesi de muhtemeldir. Yani onlar sizi çekiştirip çirkin emeller peşinde iken sizde onlar gibi olmayın demektedir. Tıpkı “Mescid-i Haram'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın!”¹⁰¹⁷ meâlindeki âyete benzemektedir. Cenâb-ı Hak, onlar mü'minleri Mescid-i Haram'dan geri çevirdikleri için, mü'minlerin onlara saldırılarını yasaklamakta, bilakis; “İyilik ve takva hususunda yardımlaşın!”¹⁰¹⁸ buyurarak onlara iyilik ve takvâyı emretmiştir. Son kısımda huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun hitabı Müslümanlara ve haşra iman eden bir kısım kâfirlere aittir.¹⁰¹⁹ Kuşeyrî âyeti şöyle yorumlamaktadır; İyi şey insanlara iyi olan şey iken kötü olan şey ise ifsat etme üzerine

¹⁰¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 460-461.

¹⁰¹⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 261.

¹⁰¹⁷ Mâide 5/2.

¹⁰¹⁸ Mâide 5/2.

¹⁰¹⁹ Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 75-76.

olan şeyler olduğunu söyleyerek gizli konuşmanın sınırlarından bahsetmektedir.¹⁰²⁰ Zemahşerî'ye göre Ey iman edenlerden kasıt kalp ile iman edenler de olabilir, dil ile iman eden münafıklar da olabilir.¹⁰²¹ Bu durum bazı karakteristik özellikleri tam oturmamış Müslümanlara uyarı mahiyetindedir.¹⁰²² Mevdûdî iyi şeyler konuşun emrini şöyle yorumlamaktadır; İyi insanlar bir araya gelip fısıldaştığında kimse kötü algılamadığı gibi âyetle müslümanlara iyi, hoş, hayr olan şeyler konuşulması gerektiği bildirilmiştir.¹⁰²³ Nitekim bu âyet gizli konuşmaya engel olmayıp münâfıkların art niyetinden gelen konu itibari ve suizan oluşturması sebebiyle gizli konuşmanın olmaması gerektiğini zikretmektedir.¹⁰²⁴ Buradan gizli konuşma tamamıyla yasaklanmayıp kötü şeylerin konuşulmasının yasaklandığı çıkarılmaktadır.¹⁰²⁵

Müfessirlerin de bahsettiği üzere âyetin muhatabı Müslüman veya münafıklardır. Ancak bizce hitap ettiği kesim Müslümanlardır. Nitekim Kur'ân'ın "ey insanlar" diye başlayan hitabı umûm ifade edip hem Müslümanları hem de diğer insanları muhatap alırken¹⁰²⁶ "Ey iman edenler" ifadesi iman edenleri muhatap almaktadır.¹⁰²⁷ Önceki âyetle bahsedilen Yahudi ve münafıkların tavırlarına karşılık olarak Müslümanların peygamberin tavsiye etmediği şekilde karşılık vermeleri yasaklanmış ancak gizli konuşmalarının hayr olması halinde serbest bırakıldığı âyetle görülmektedir.

Sûrenin onuncu âyetinde "Gizli konuşmalar şeytandandır. Bu, iman edenleri üzme içindir. Oysa şeytan, Allah'ın izni olmadıkça, mü'minlere hiçbir zarar veremez. Mü'minler Allah'a dayanıp güvensinler." İfadesi geçmektedir. Yani münafıkların gizli konuşmaları şeytandandır demek ve mü'minlerin Allah'a sığınması tavsiye edilmiştir.¹⁰²⁸ Âyetle bahsedilen fısıldaşmadan maksadın ne olduğu ile ilgili farklı izahlar yapılmıştır; 1) Katâde'ye göre fısıldaşanlar münafıklardır. Onlar Müslümanları rahatsız edecek şekilde birbirlerine birşeyler söylüyorlardı. Taberî de bu görüşü savunmaktadır. 2) İbni zeyd'e göre Medine'de insanlar nebiye ihtiyaçlarını gizli söylüyordu. Ancak bir zaman sonra Müslümanlar savaş anında o fısıldaşmadan Medine'ye baskın olacak gibi vesvese duymuşlar ve bunun şeytandan olduğu

¹⁰²⁰ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 298.

¹⁰²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 63-64.

¹⁰²² Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'ân*, VIII, 17-18.

¹⁰²³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, VI, 163.

¹⁰²⁴ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 271-272.

¹⁰²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 461-462.

¹⁰²⁶ Akpınar, Ali, *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2013, s. 13-14.

¹⁰²⁷ Akpınar, *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı*, s. 21-22.

¹⁰²⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 261.

zikredilerek dikkat çekmiştir. 3) Atiyye'ye göre şeytan vesvesesi fısıldaşmadan maksat kişiyi üzen rüyalarlardır.¹⁰²⁹ Mâturîdî'ye göre gizli konuşmalar şeytandır derken Hz. Âdem yaratılınca şeytanın kîni üzerine “onları azdıracağım”¹⁰³⁰ sözü burada kendini göstermektedir. Mü'minler Allaha güvensin diyerek iman edenlere güç vermektedir ki onun izni olmadan taş yerinden oynamaz.¹⁰³¹ Yani burada şeytan isyanı, kötülüğü, fısıltıyı güzel göstermektedir.¹⁰³² Şeytan insanların kalplerini hüznendirir ve o ancak Kalbi iman bakımından zayıf olanlara etki edebilir.¹⁰³³ Şeytandan olan şerli fısıldaşmalar Müslümanların sevdiklerine veya gruplarına zarar veremeyeceği¹⁰³⁴ ve gizli konuşmanın fitne olduğu, Allah'ın izni olmadan hiçbir şey olmayacağı âyette bildirilmektedir.¹⁰³⁵ Bir başka izaha göre âyette; Yahudi ve münâfıkların beddua edip, nebiye “essâmu aleyküm” demeleri ve Müslümanların kuyularını kazmaları üzerine âyet bunların şeytandan olduğunu bunların hiçbirinin Müslümanlara zarar veremeyeceğini bildirerek Müslümanları teselli etmiştir ki onlar başımıza bir belâ gelmesi gerekirdi diye Müslümanlara yanlış yolda olduklarını söyleyip imanda şüpheye düşürmeye çalışmaktadırlar.¹⁰³⁶ Şeytandan olan gizli konuşmalara karşı âyet, mü'minlerin Allah'a güvenip dayanmaları gerektiğini hatırlatarak Müslümanlara moral vermektedir.¹⁰³⁷

Gizli konuşmalar şeytandan ifadesinin ardından mü'minler Allah'a güvenip dayansın derken şüpheye kapılmasın demekte ve kalpleri evirip çevirenin Allah olduğu tekrar zikredilip mü'minlerin kendilerini korumaları bildirilmektedir.

3.2.5.Meclis Adabı

Hz. Muhammed bir insan olduğu gibi aynı zamanda Allah'tan vahiy alan ve onunla iştiğal eden elçidir. İnsanların kendisine çok soru sorması, oturduklarında yorulana kadar kalkmamaları yorulan ancak oturanlara birşey diyemeyen nebiyi Allah'ın gördüğü ve bildiğini de gösteren âyet nâzil olmuştur. Nitekim âyette “size kalkın denilince kalkın” denmiştir. Ancak burada mâna hem nebinin meşgul edilmemesi hem de bedir ehlinin meclise gelmesi ile kalkıp yer açın diye iki şekilde de anlaşılabilir. İncelediğimiz tefsirlerde bahsedildiği ve kanaatimize göre ilk ifade olan yer açın emri,

¹⁰²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 474-476.

¹⁰³⁰ Hicr 15/39.

¹⁰³¹ Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 76-77.

¹⁰³² Vâhidî, *el-veciz fî Tefsîru'l-Kitâb'l-Azîz*, I, 1076.

¹⁰³³ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 298.

¹⁰³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 64-65.

¹⁰³⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'ân*, VIII, 18-19.

¹⁰³⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, VI, 163.

¹⁰³⁷ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 272.

bedir ehline yer açın şeklinde olup ikinci ifadenin kendisini meşgul edenlere izafe olduğu söylenebilir. Nitekim daha sonra inen âyette, kendisine soru sormak isteyenlere soru sormadan önce sadaka verin emri getirilerek bu sıkıntı sadakanın ihtiyaç sahibine ulaşması,¹⁰³⁸ nebiye eskisi kadar soru gelmeyip meşguliyetinin azalması,¹⁰³⁹ münâfıkların ortaya çıkması,¹⁰⁴⁰ gizli konuşma ve fitnelerin oluşmasının engellenmesi gibi çok yönlü bir çözüm olmuştur. 11. âyet bir olaya binâen indiği gibi ashâba genel olarak meclis adabı öğretilmektedir. Nitekim tefrikaya düşmeleri engellenen ve nebiyi meşgul eden durumun düzeltilmeye çalışılması ile ashaba kalbî olgunluk sağladığı ve uyarıların yerine getirilmesi ile derecelerinin artacağı zikredilmiştir.

Sûrenin on birinci âyetinde *“Ey iman edenler! Size “Meclislerde yer açın” denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size “Kalkın” denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”* İfadesi geçmektedir. Meclise gelen bedir ehline Müslümanlar ilk başta yer vermemiştir. Nebi Müslümanları uyarıp kaldırması üzerine münafıklar bu adamınız adaletsiz, yaptığı ile söylediği bir değil önce gelenin ecrini sonra gelene veriyor demeleri üzerine âyette nebi size kalkın değince kalkın ki sizden iman edenleri yani bedire katılanları yükseltsin ve kendilerine Kur’ân verilenleri derecelerle yükseltsin demektedir, der. Mukatil derki; mü’minler için cennetin kapısında âlim olmayana amelin ile cennete gir denilecek, âlim olana kapıda bekle şefaet eyle denilecektir.¹⁰⁴¹ Toplantı yerlerinden maksat da Mücâhid, Katâde, Dehhak ve İbni Zeyd’e göre özellikle Resulullah’ın bulunduğu meclislerdir. Çünkü sahabe o mecliste nebiye yakın oturmak için sıkışıyor ve gelene yer açmıyordu. Abdullah ibni Abbas ve Hasan Basri’ye göre toplantı yerinden maksat savaş alanındaki içtima yeridir. Taberî bu iki görüşü de kabul edip mânanın ikisini de kapladığını ve savaşa kalkın, hayra kalkın, namaza kalkın, nebinin meclisinden kalkın diye çevirmiştir.¹⁰⁴² Katâde bu âyetin zikir meclisinde indiğini kabul etmektedir. Nebi ile sohbet halinde olan ashâba yer açın diye emr gelmiştir. Mukâtil bin Hayyan’a göre âyet Cuma günü nebi dar mecliste sohbet ederken bedir ehlinin gelmesi üzerine nebinin yer açın emrine binâen nâzil olmuştur. Âyetin devamında yer açanlara ilim ile dereceleri artacağı müjdesi verilmiştir.¹⁰⁴³ Maturidi derki; size yer açın denildiğinde yer açın kalkın denilince kalkından kasıt

¹⁰³⁸ Vâhidî, *el-veciz fî Tefsîru’l-Kitâbi’l-Azîz*, I, 1077.

¹⁰³⁹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 142.

¹⁰⁴⁰ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr: el-Câmi’ beyne Fenneyi’r-Rivâye ve’d-Dirâye min ‘İlmi’t-Tefsîr*, V, 251.

¹⁰⁴¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 261-262.

¹⁰⁴² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, 476-481.

¹⁰⁴³ Ebî Hatim, *Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 3343-3344.

mecliste itaate dikkat çekmedir. Bu âyette ilmin cihattan üstün olduğu da dikkat çeken unsur olmuştur ki yer açanlara Allah'ın esenlik vereceği zikredilmiştir.¹⁰⁴⁴ Vâhidi, meclislerde yer açın denilerek Bedir ehline yer vermemeleri üzerine nebiye itaat zikredilmiştir.¹⁰⁴⁵ Zemahşerî meclis diye tekil olarak çeviri yapmış olup ashâbın mecliste peygambere yakın olmak için sıkışık olduklarını ve dışardan biri geldiğinde yer açmayıp sıkı sıkı oturmaları üzerine bir uyarı olmuştur. “Kalkın denilince” derken meclise gelenlere yer verin demektir.¹⁰⁴⁶ Meclislerde yer verinden kasıt 3 durum vardır; 1) Peygamberimiz mescitte bedir ashabına yer verilmesini istemesidir. 2) Nebi mecliste sohbet ederken kulağı duymayan sabit bin Kays'ın öne geçmek istemesidir. 3) Genel mânada meclislerde sıkışmayın genişlik verin demektir. Çünkü ashab nebiyi yakından dinlemek için sıkışarak ön safta oturuyorlardı. Hasan Basrî'nin tercihi göre savaş meydanında birbirinize yerin açın demektir. Çünkü savaş safında bana yer açın bana yer açın denmesine rağmen şehit düşme arzusu ile yer açmadıkları görülmüştür. Nebi sizden zeki ve görüş sahibi olanlar bana yakın otursun demesi âyetin onun meclisindeki hâli yansıtmaktadır. “İnşuzû” kelimesinin 3 mânası vardır; 1) meclise gelene yer açın denilince kalkmak 2) Allah Rasûlünün huzurundan kalkın denilince kalkın 3) Namaza, cihada ve hayra kalkın denilince kalkın.¹⁰⁴⁷ Mukatil bin hayyan derki; Cuma günü meclise gelen bedir ehline yer açmaları için nebinin ashabı uyarması üzerine nâzil olmuş ki¹⁰⁴⁸ nebinin kalkıp yer verin demesi üzerine dedikodu çıkmıştır.¹⁰⁴⁹ Mevdûdî ise bu âyetin bedir ehli için değil genel hitap olduğunu söylemiştir. Meclislerde yer açın derken meclis adabını bildirmiş. Size kalkın derken de nebinin meclisinde uzun süre kalmayın ki o bundan rahatsız olmakta ve diğer işlerini aksatmakta, demektir.¹⁰⁵⁰ Rivâyet edildiğine göre Resûlullah mecliste sohbet verdiği sırada insanlar en öne geçmeye çalışmaktaydılar. Yine bir sohbet esnasında bedir ashabından insanların gelmesi üzerine nebi yer açın diye işaret etmiştir. Ancak ashabın bunu adaletsizlik olarak görmesi üzerine âyet nâzil olup içlerindeki vesveseye cevap vermiştir.¹⁰⁵¹ Bu âyet bedir ashabına mecliste özel yer açılması üzerine nâzil olmuştur. Ashab nebi mecliste sohbet verirken sıkı sıkı olur ve savaş durumunda öne çıkmak için

¹⁰⁴⁴ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 77-78.

¹⁰⁴⁵ Vâhidi, *el-veciz fi Tefsîru'l-Kitâb'l-Azîz*, I 1076.

¹⁰⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 65-67.

¹⁰⁴⁷ Fahreddîn er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 269-271.

¹⁰⁴⁸ Âlusî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVIII, 28.

¹⁰⁴⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâlî'l-Kur'ân*, VIII, 19-21.

¹⁰⁵⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, VI, 163-164.

¹⁰⁵¹ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 272-274.

saf oluşturup önde otururlarmış. Bunun için âyette ilmin amel ile bütünleşmesi bildirilmiştir.¹⁰⁵²

Yukarıda bahsedilen âyette iki husus dikkat çekmektedir. 1) Meclislerde yer açın 2) kalkın denilince kalkın ifadeleridir. Araştırdığımız tefsirlerde görüldüğü gibi bu iki ifadenin hangi manada kullanıldığı ihtilaflıdır. Nebi mecliste sohbet verirken ashab öne geçmek için yarıştıkları ve sıkışarak oturdukları rivâyetlerde geçmektedir. Bahsettiğimiz tefsirlerde genel olarak bedir savaşına katılanlar sohbet esnasında gelince nebi onlara yer açın deyince münâfıkların fitne yayarak Muhammed adaletsiz, önce geleni kaldırıp istediği kişileri oturtuyor demeleri üzerine “size mecliste yer açın denilince yer açın...”¹⁰⁵³ âyeti nâzil olmuştur. Ancak bahsedilen meclisin Cuma namazı anında mı yoksa günlük toplantı meclisi mi olduğu konusunda ihtilaf vardır. Fahreddin Râzi meclislerde yer açın derken bedir ehline söylenebileceği gibi sıkışmayın rahatlık verin şeklinde olabileceğinden bahsetmiştir.¹⁰⁵⁴

3.2.6.Özel Görüşme ve Tasadduk Etme Emri

Hız. Muhammed genelde bir peygamber özelde ise bir beşerdir. Meşguliyetinin fazla olması, insanlar arasında söz, fiil ve kabullerinin toplum tarafından irdelenmesi açısından önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. İnsanların çok soru getirmesi, münafık olanların gizli görüşme ile fitne çıkarması, zengin ve söz sahibi kişilerden dolayı fakirlerin kendisine görüşme noktasında ulaşım sağlayamaması,¹⁰⁵⁵ fakir halkın ihtiyaçlarının giderilmesi gibi çok çeşitli durumların varlığı daha önce Arapların da âdeti olan sadaka verme uygulaması ile çözüm yoluna gidilmiştir. Nitekim sadaka verilmesi ile dünya-âhiret sevgisi ayrılmış, nebinin meşguliyeti hafiflemiş,¹⁰⁵⁶ fakir olanların ihtiyaçları giderilmiş,¹⁰⁵⁷ “Muhammed her duyduğuna inanıyor” diye fitne çıkaran münafıkların sadaka verme şartından sonra dünya sevgisi ağır basması ile kendilerini göstermiş dolayısıyla âyet münafıklara cevap niteliği taşımış ve münafıklar ayrılmıştır.¹⁰⁵⁸ İbni Aşur, sadaka verin âyeti aynı zamanda zekatın farz olmasına tedricilik katmıştır, der.¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 462.

¹⁰⁵³ Mücadele 58/11.

¹⁰⁵⁴ Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 269-271.

¹⁰⁵⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 263.

¹⁰⁵⁶ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, III, 142.

¹⁰⁵⁷ Vâhidî, *El-veciz fî Tefsîru'l-Kitâb'l-Azîz*, I, 1077.

¹⁰⁵⁸ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, V, 251.

¹⁰⁵⁹ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 43.

Gizli görüşmeden kasıt İmam Mâturîdî'ye göre 1) Müslümanların gizli görüşmesi 2) Zengin münafıkların kibirlenerek gizli görüşmesi 3) münafıkların fitne çıkartarak gizli görüşmesidir.¹⁰⁶⁰ Bu görüşmelerde amaç günahlarını nebiye gizlice söyleyip af dilemedir diyen de vardır. Ancak bizce bu düşüncenin makul olabileceği gibi âyetin manasını daraltmakta ve sûrenin genel bütünlüğüne cevap verememektedir. Nitekim mana günah çıkarma üzerinden olduğunda nebi ile görüşme yerine sadaka verin ya da ibadetlere yönelin gibi bir hükümle sübût ederdi. Ancak âyetin ileri sürdüğü mânâ yukarıda bahsettiğimiz gibi birçok soruna çözüm getirme odaklı olmaktadır ki güç yetiremeyenlerin durumu, sadakanın gittiği yer, sadaka hükmündeki netice, âyetin hitap ettiği zaman ve mekanda kişilerin hal ve zihniyetleri mananın daha geniş anlama mûcip olduğunu göstermektedir.

Sûrenin on ikinci âyetinde *“Ey iman edenler! Peygamber ile gizli birşey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”* İfadesi geçmektedir. Bu âyetin zenginler için nâzil olduğu zikredilmektedir. Zenginler mecliste ön safta nebi ile uzun vakit geçirmeleri üzerine sadaka vermeleri şartı ile konuşacakları sunulmuştur. Ancak bu şekilde fakirlerin öne geçip nebi ile konuşma fırsatı bulmuşlardır. Ancak zenginlerden Hz. Ali dışında kimse sadaka vermemiştir. Fakat aradan uzun süre geçmeden bir sonraki âyet nâzil olmuştur.¹⁰⁶¹ Hasan diyor ki sadakanın sebebi münafığı ayırmaktır.¹⁰⁶² Çünkü münafığın kalbi dünyaya meylettiği için sadaka emri münafık ve Müslümanı ayırmış oldu. Sadakanın emredilmesi ile nebinin meşguliyeti azalmıştır.¹⁰⁶³ Böylece hem meşguliyet azaldı hem de münafık Müslümandan ayrıldı. Bir husus daha vardır ki verilen sadaka Müslümana gideceği için ihtiyaç sahibi Müslümanın ihtiyacı giderilmiş olacaktır. İbni Abbas'tan rivâyet olunduğuna göre insanların nebiye çok soru sorması ve nebiyi sıkıntıya sokması üzerine onunla konuşmaya gelmeden önce sadaka vermeleri emri ile bu sıkıntı hafifletilmiş oldu.¹⁰⁶⁴ Sanki namaz ve tasadduk eksiği olan ve kalbi olgunlaşmayan insanların gereksiz soruları kalplerini olgunlaştırmaları üzerine eğitim izlenmiş. Mâturîdî derki; Resulle gizli konuşmaktan kasıt 3 durum vardır; 1) Müslümanların din ile ilgili görüşmesi 2) Münafıkların üstünlük taslayarak görüşme

¹⁰⁶⁰ Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 78-79.

¹⁰⁶¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil* b. Süleyman, IV, 263.

¹⁰⁶² Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, V, 251.

¹⁰⁶³ Ferrâ, *Meâni'i-Kur'ân*, III, 142.

¹⁰⁶⁴ Ebî Hatim, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 3344.

sağlaması 3) fitne düşürmek için görüşme sağlanması. Görüşmeden önce sadaka vermenin üç özelliği vardır; 1) Nebi ile görüşmenin değerini yüceltmek. 2) İmtihan kılmak. 3) Nebi ile görüşmede layık olmayı sağlama ki gereksiz sorular çok olması. Âyetin devamında şâyet bir şey bulamazsanız Allah çok bağışlayıcıdır denmesi fakirlere bu hükmün uygulanmadığı sonucunu çıkarmaktadır.¹⁰⁶⁵ Vâhidî'ye göre; Cidde Halkı fakir olduğu için görüşmenin kendilerine faydalı kılınması görülürken fakir olanların soru sormaları da zor olduğundan dolayı durumu olmayanlar için Allah'ın bağışlayıcı olduğu zikredilmektedir.¹⁰⁶⁶ Zemahşerî de şöyle açıklamaktadır; Nebi ile ihtiyaç fazlası görüşme için yani meclis dışında baş başa görüşmeye sadaka şartı gelmiş çünkü soru soranların ve bilahare önemsiz konular üzerinden nebinin meşgul edilmesinin önüne geçilmiştir. İbni Abbas bu âyetin sonraki âyet ile neshedildiğini söylemiştir. Bunun zekat âyeti ile nesholunduğunu söyleyen de vardır.¹⁰⁶⁷ Râzi âyetin yorumu için şöyle der; âyetle ilgili birkaç mesele vardır; 1) sadaka verme hikmetleri: peygambere soru sormada güçlük kılıp daha az ve verimli sorular sağlar. Fakirlere pek çok fayda sağlar. Bu mükellefiyet ile dünyayı arzulayan ve ahireti arzulayan ayrılmış olmaktadır. Kelbî bu hüküm günün bir saatinde yürürlükte kalmış derken Mukâtil bin Hayyan Bu hüküm 10 gün yürürlükte kalmış sonra nesh olmuş der. Ebu müslim el-İsfahânî neshin olduğunu kabul etmez. Sadaka emri bir amaç ile verildi ve bir amacı tamamlamak üzere affedildi ve bir zamana bağlı olmayıp bir amaca dönüktür der.¹⁰⁶⁸ Seyyid Kutub'a göre; Herkesin birşey sorması ve nebinin vaktinin olmaması bundan dolayı herkesle ilgilenemiyor olması üzerine sadaka vermeleri emredilmiş ancak hükmün kısa sürmesinden dolayı bunu bir tek Hz. Ali uygulamıştır.¹⁰⁶⁹ İbni Aşur'dan rivâyetle İbni Abbas diyor ki tasadduktan sonra zekat farz kılınmış malı olan yoksula yardım etmiştir. Bununla birlikte hem nebiyi kısa süreli olsun yoğunluk açısından rahatlatmış hem de zekata tedrici bir yapı katmıştır.¹⁰⁷⁰ Allah konuşmadan önce sadaka vermeyi abdest gibi temizleyici kılmış ve ihtiyacı olanlara menfaat götmüştür.¹⁰⁷¹ Mevdûdî derki; Meclisten sonra ve yine vakitsiz olarak bazıları önemsiz konularda dahi nebi ile özel görüşme talep edip bunun sayısının fazla olması üzerine görüşme talep eden sadaka versin âyeti nazil olmuş ve bu durumun önüne geçilmiştir ki nebi özel görüşme talep edenleri

¹⁰⁶⁵ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 78-79.

¹⁰⁶⁶ Vâhidî, *el-veciz fî Tefsîru'l-Kitâb'l-Azîz*, I, 1077.

¹⁰⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 67-68.

¹⁰⁶⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 272.

¹⁰⁶⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, VIII, 21.

¹⁰⁷⁰ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 43.

¹⁰⁷¹ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 43-45.

kendisi geri çevirememekteydi.¹⁰⁷² Sâbunî derki; dünyayı seven ile âhireti seven sadaka ile ayrılmıştır.¹⁰⁷³ Rivâyet edildiğine göre Nebiye gelen soruların çokluğu ve herkesle ilgilenemeyecek derecede yoğunluğun olması hasebiyle sorusu olan fakir olana tasadduk edip nebi ile görüşecekti. Bu uygulama hem meşguliyeti azaltmış yani gereksiz sorulara karşı insanları incitmeden geri çekmiş hem de özel soruları olanların fakirlere yardım etmesi sağlanmıştır.¹⁰⁷⁴ Meclislerde nebiye zenginler gerekli gereksiz çok sormaları üzerine hem fakirlerin yüzü güldürülmüş hem de zenginlerin gereksiz sorularına set çekmek için onların fakirlere sadaka verme şartı zikredilmiştir.¹⁰⁷⁵

Yukarıdaki tefsirlerde de bahsedildiği üzere sadaka verin âyetinden sonra hükmün kaldırılması ve uygulamaya son verilmesi ile ilgili bazı müfessirler nesh olmuş demişlerdir. Bazıları da durumu olmayanların sadaka vermemesinin ardından sadaka vermeyenlere kolaylık sağlanmıştır. Nitekim münafıklarda dünya sevgisi olduğundan dolayı sadaka vermeyenler olduğu gibi Müslümanlardan sadaka verin emrinin, her görüşmede verilmesi hükmü ağır geldiğini Allah bilmektedir. Burada aslında yumuşak üslupla nebiyi fazla meşgul etmeyin anlamında olduğunu Müslümanlar anladığından çok soru getirmemişlerdir.¹⁰⁷⁶ Bundan dolayı nesh değildir, der. Talip Özdeş âyet nesh değil hükmü hafifletme amacıyla demiştir.¹⁰⁷⁷ Râzi, Ebu müslim el-İsfehânî gibi bazı müfessirler ise nesh yok âyet tarihsel bağlam ile değerlendirildiğinde durum ve şartlar neticesinde hükmün tekrar uygulanabilir olduğunu söylemişlerdir.¹⁰⁷⁸

Sûrenin on üçüncü âyetinde “Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” İfadesi geçmektedir. Yani bu sadaka emri size ağır geldi ve Allah sizi affetti demektedir.¹⁰⁷⁹ Ferrâ burada namaz ve zekat ile konuşmadan önce sadaka verme emrinin neshedildiğini kabul etmiştir.¹⁰⁸⁰ Mâturîdî'ye göre; sadaka vermekten çekindiniz mi Allah sizi affetti derken zenginlerin sadaka vermemelerinden, cimrilik etmelerinden bahsetmektedir. Haliyle soru sormamaları üzerine namazı kılın, zekâtı verin vs. demiştir. Bu emir sanki dini hakkıyla yaşayın demektedir ki sadaka vermemek

¹⁰⁷² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, VI, 164.

¹⁰⁷³ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsîr*, XIII-XIV, 21-22.

¹⁰⁷⁴ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 274-275.

¹⁰⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 467-469.

¹⁰⁷⁶ Ateş, Süleyman, *Kur'an'da Nesh Meselesi*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 39-42.

¹⁰⁷⁷ Özdeş, Talip, *Kur'an ve Nesh Problemi*, Fecr Yayınları, Ankara 2005, s. 60-62.

¹⁰⁷⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 272.

¹⁰⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 263.

¹⁰⁸⁰ Ferrâ, *Meâni'i-Kur'an*, III, 142.

için soru sormayanlara salih amel ve salih bir yaşantı tavsiye edilmiş ve bu sana yeter demiştir. Aynı zamanda bu âyet her gizli konuşmanın şeytandan olmadığını beyan etmiştir ki gizli görüşme kabul edilir bir şekilde zikredilmiş¹⁰⁸¹ ve bu âyetle aynı zamanda namaz ve zekat farz kılındığı kabul edilmektedir.¹⁰⁸² Zemahşerî derki; Ashabın kaygılanması ve içine şeytanın yoksulluk korkusu düşürmesi üzerine Allah'ın affedip namaz ve diğer ibadetler hususunda uyararak affetmiştir.¹⁰⁸³ Mücadele sûresi On iki ve on üçüncü âyetler Müslümanların eğitimi açısından önemli bir yaklaşım sergilemektedir.¹⁰⁸⁴ On üçüncü âyet nebi ile görüşme için sadaka verin âyetinden çok kısa zaman sonra (1-10 gün gibi) nâzil olmuş ve sadaka şartı yükümlülüğten kalkmış¹⁰⁸⁵ aynı zamanda on üçüncü âyet on ikinci âyeti neshettiği kabul edilmektedir. On ikinci âyetin bir imtihanı dile getirdiği ve insanların bununla namazı kılıp, zekatı vermeleri dileyenlerin ise sadaka vermeye devam etmeleri zikredilmektedir.¹⁰⁸⁶

3.2.7.Yahudileri Dost Edinme

Medine'de bulunan Yahudi, Münâfık, Müslüman ve az da olsa müşrikler önemli konuma sahiplerdi. Hz. Muhammed Medine'ye girdiğinde Medine vesikası imzaladı. Bu anlaşmaya göre nebi lider ve Medine topyekün koruma altındadır. Ancak Medine'de güçlü bir konumda olan Müslümanlar münafık denen zümre ile karşılaşmışlardır. Nitekim onlar hem Müslümanların nimetlerinden faydalanmak hem de onların tepkilerinden korktukları için Müslümanların yanında Müslüman gibi¹⁰⁸⁷ diğer güçlü zümre olan Kur'an'da "Allah'ın gazap ettiği kimseler"¹⁰⁸⁸ dediği Yahudilerin yanında da Yahudi gibi davranmakta ve Müslümanlarla alay etmekteydiler.¹⁰⁸⁹ Dünyevi arzularına göre hareket eden münafıklar Yahudileri dost edinip Müslümanların sırlarını onlara açıyorlardı.¹⁰⁹⁰ Âyette onlar için "kesinlikle sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Oysa onlar sizden değildir. Fakat onlar korkudan ödleri patlayan bir topluluktur." demektedir.¹⁰⁹¹

Rivâyetlerde bahsedildiğine göre bu münafık Abdullah b. Nuteyl'dir. Nitekim

¹⁰⁸¹ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 78-79.

¹⁰⁸² Vâhidî, *el-veciz fi Tefsîru'l-Kitâb'l-Azîz*, I, 1077.

¹⁰⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 67-68.

¹⁰⁸⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'an*, VIII, 21.

¹⁰⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, VI, 165.

¹⁰⁸⁶ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 275.

¹⁰⁸⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'an*, VIII, 22; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, VI, 165.

¹⁰⁸⁸ Mâide 5/60.

¹⁰⁸⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, VI, 165.

¹⁰⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 69.

¹⁰⁹¹ Tevbe 9/56.

o Hz. Muhammed'in meclisinde bulunup, olan biten herşeyi Yahudilere anlatmaktadır. Hz. Muhammed kendisine bu yaptığını sorunca da yalan yere yemin edip kendisinin yapmadığını söylemiştir.¹⁰⁹² Bu bilgi genel olarak âyetlerin içeriğine uygundur ancak âyetlerin hedeflediği kişilerin sayısı birden fazladır. Bu durum âyetlerin iniş sebebine ilişkin bir sıkıntı oluşturmaz. Çünkü âyetlerin sert üslubu ve uyardığı nokta münafıkların entrika ve çirkin birliktelikleri üzerine kuruludur. Yukarıdaki âyetlerden de anlaşıldığı üzere İlâhi hitabın münafıklara karşı sert üslubu ve neticesi azap olan haberi peygamber ve mü'minlere müjde olmaktadır. Nitekim Hendek savaşı zamanlarını işaret eden bu âyetler mü'minlere, onların azaba uğrayacağı yani kaybedecekleri müjdesi verilmiş ve ahirette de alçaltıcı bir azap ile azap edilecekleri bildirilmiştir. Âyet münafıkları sert eleştirip Müslümanlara müjde verirken onlara bu kadar sert bir saldırı olması ve münafıkların da entrikalar kurup Müslümanların savaştığı Yahudileri dost edinmeleri Müslümanların Medine'deki gücünü göstermektedir. Nitekim Yahudilerle dost olan bu münafıkların yaptıkları yüzlerine söylenince kendilerini korumak için birşey yapmadıkları ve Müslümanlardan olduklarına dair yalan yere yemin etmekteydiler.

“Onların malları da, evlatları da Allah’a karşı kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. Onlar, cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”¹⁰⁹³ Âyeti “Eğer gerçekten kıyamet günü varsa o kıyamet günü biz birbirimize ve çocuklarımıza yardım ederiz.” Diye çıkışan münafık hakkında inmiştir.¹⁰⁹⁴

İbni Abbas o münafıklar ki dünyada dostlarını kandırıp yalan yere yemin ettikleri gibi Allah’a karşı da yalan yere yemin edecekler ve âyetle de dendiği gibi şöyle diyecekler; “Rabbimiz olan Allah’a yemin ederiz ki, biz müşriklerden değiliz...”¹⁰⁹⁵ Başka bir âyetle de “Sizden oldukları hususunda Allah’a yemin ederler”¹⁰⁹⁶ buyrulurken onların uydurdukları yalana Allah’ın inanacağını umdukları dikkat çeken husustur. Bu âyetlerden de anlaşılan o ki münafıkların yalanları ebediyen kendilerinde bulunan çirkin haslettir. Nitekim onlar “eğer dünyaya tekrar gönderilseler bile, nehy oldukları şeyleri yine yapmaya girişirlerdi.”¹⁰⁹⁷ Âyeti de bunu desteklemektedir.

Yani bahsedilen âyetlerde münafığın özellikleri bildirilip Müslümanın üzüntüye kapılmaması gerektiği anlatıldığı gibi iman edenlere kazanacakları müjdesi de

¹⁰⁹² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV 263-264.

¹⁰⁹³ Mücâdele 58/17.

¹⁰⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li'l-Ahkâmî'l-Kur'ân*, XX 326.

¹⁰⁹⁵ En'âm 6/23.

¹⁰⁹⁶ Tevbe 9/56.

¹⁰⁹⁷ En'âm 6/28.

verilmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere münafıkların Allah tarafından bildirilmesi peygamberin yalnız olmadığı, Müslümanlara doğru yolda oldukları ve Allah'ın kendilerini görüp desteklemesi iman edenlere teselli olmuştur.

Sûrenin on dördüncü âyetinde “*Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi? Onlar ne sizdendirler ne de onlardan. Bilerek yalan yere yemin ediyorlar.*” İfadesi geçmektedir. Bu âyetin münafık olan Abdullah b. Nuteyl hakkında nâzil olduğundan bahsedilmektedir. O ki Müslümanların yanında Müslüman Yahudilerin yanında onlar gibi olmaktadır. Nuteyle sen Yahudilere karşı sevgi besleyen birisin denilince Allah adına yemin ederim ben onlara samimiyetle öğüt veriyorum demiştir. Allah da bilerek yalan söylediğini zikretmiştir. O ki ne Yahudi ne Müslümandır.¹⁰⁹⁸ Ferrâ, burada münafıklardan bahsedildiğini söylemiştir ki onlar Yahudileri ve Müslümanları dost edinir gibi görünmüşler ama münafıklar ne Müslüman ne Yahudidir der.¹⁰⁹⁹ Yani âyet Yahudileri dost edinen münafıklardan bahsetmektedir.¹¹⁰⁰ Münafıklar Yahudilerin dünyalıkları için onları dost edinmiş ve onlardan olmadıklarına da Müslümanlara yemin etmişlerdir. Ancak Allah, meleği ile Peygambere onların Yahudilerle dost olduğunu bildirmiştir. Bu haber Hz. Muhammed'in peygamberliğinin delilidir ki onlar bunu gizlice yapıyorlardı.¹¹⁰¹ Vâhidî derki; Münafıklar Yahudileri veli edindiler ancak onlar ne Yahudilerdendir ne müminlerdendir. Onlar yalancılar demektir.¹¹⁰² Münafıkların Yahudileri dost edinmesinden ve Müslümanların haberlerini onlara ulaştırıp Müslümanlara ise yalan yere yemin edip yemini ğamus yapmaktadırlar. Âyet bunun üzerine nâzil olmuştur.¹¹⁰³ Nitekim münafıklar güç elde eden Müslümanların yanında iken onlara yemin edip Yahudilerleyken onlar adına yemin etmekteydiler. Onlar âhirette de böyle yemin edecekler ama fayda sağlamayacaktır.¹¹⁰⁴ İbni Aşur derki; âyetin bahsettiği Allah'ın gazap ettiği toplumdan kasıt Yahudilerdir. Dost edinenler ise münafıklardır.¹¹⁰⁵ Yine modern dönem müfessirlerinden Mevdûdî'ye göre bu atıf Medine'de münafıkların kendileri ile dost edindikleri Yahudilere yapılmıştır. Münafıkların ilişkileri çıkara dayanıyordu. Hem Müslüman hem Yahudi gibi davranıp bir de yalan yere yemin

¹⁰⁹⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 263-264.

¹⁰⁹⁹ Ferrâ, *Meâni 'i-Kur'ân*, III, 142.

¹¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XXII, 487-489.

¹¹⁰¹ Mâturidî, *Te 'vilâtu Ehli 's-Sünne*, V, 79.

¹¹⁰² Vâhidî, *el-veciz fî Tefsîru 'l-Kitâb 'l-Azîz*, I, 1078.

¹¹⁰³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 69.

¹¹⁰⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zıllâli 'l-Kur'ân*, VIII, 22.

¹¹⁰⁵ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve 't-Tenvîr*, XXVIII, 48.

ediyorlar demektir.¹¹⁰⁶ Bahsedilen âyette Müslüman gibi görünen ancak İslam düşmanlığı yapılan kimselerden bahsedildiği görülmektedir. Ancak tefsirlerde bahsedilen kişilerin Yahudiler olduğu zikredilip Medine çevresindeki Yahudilerin ihanetinden bahsedilmektedir.¹¹⁰⁷ Elem tera ifadesi taaccüp ve hakaret içermektedir. Yani ne çirkin halleri var bak deyip nebi ya da muhataba haberdır. Münafıklar Yahudilere müminlerin sırlarını bildirmişlerdi. Yalan yere yemin edenden kasıt Abdullah b. Nebtel ve ardından getirdiği arkadaşlarıdır. Onlar için hizbu’ş-şeytan denmiştir.¹¹⁰⁸

Sûrenin on beşinci âyetinde “Allah onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Gerçekten onların yaptıkları şey çok kötüdür!” ifadesi geçmektedir. Münafıklar Yahudileri dost edinmekle çok büyük kötülük yapmıştır. Onlar bu kötülüklerinden dolayı âhirette cezalandırılacaktır.¹¹⁰⁹ Abdullah b. Nebtelin nebiye küfredip sonra küfretmedim diye yalan yere yemin etmesi üzerine âyetin nazil olduğu kabul edilmektedir.¹¹¹⁰ Razi derki bazı muhakkik âlimlere göre çetin azap dediği kabir azabıdır.¹¹¹¹ Bu âyette bahsedilen azap Allah’ın âhirette bizzat kendisinin azap etmesidir. Önceki âyette bahsettiği Allah’ın azap kamçısından farklı bir mâna içermektedir. Nitekim daha önce bahsettiğimiz gibi azap kamçısı dünyada vurulmuştur.

Sûrenin on altıncı âyetinde “Onlar yeminlerini kalkan yapıp Allah’ın yolundan alıkoydular. Bu yüzden onlara küçük düşürücü bir azap vardır.” ifadesi geçmektedir. Rivâyet edildiğine göre Münafıklardan bir adam ahireti inkar edip Muhammed’in dediği kıyamet hak ise sivrisinekten daha zayıf oluruz ama biz malımızı evlatlarımızı koruyup o gün onlarla savaşacağız ve galip geleceğiz demesi üzerine bu âyet nâzil olduğu zikredilmektedir.¹¹¹² Taberi derki; Münâfıklar kendilerini Müslüman gibi gösterip hükümlerde kolaylık sağlamalarını gözettileri ve Müslüman olduklarına yemin ettikleri için yeminlerini kalkan yaptıklarından bahsetmiştir.¹¹¹³ Yeminlerini kalkan edindiklerinden kasıt Yahudilerle dost olmadıklarına yemin edip Müslümanların yanında can güvenliği sağlamalarıdır.¹¹¹⁴ Nitekim münafıklar ölümden korktuklarından

¹¹⁰⁶ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, VI, 165.

¹¹⁰⁷ Karaman v. dğr. , *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 277-278.

¹¹⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, 471-472.

¹¹⁰⁹ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 79.

¹¹¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 69.

¹¹¹¹ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 275.

¹¹¹² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, IV, 264.

¹¹¹³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, 489-490.

¹¹¹⁴ Mâturidî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, V, 79.

dolayı yeminlerini kalkan yapmaktaydılar.¹¹¹⁵ Bir rivâyete göre de münafıklar Müslüman gibi görünüp Müslümanları basit ve güçsüz göstermeleri ve insanları Allah'ın yolundan döndürmeleri üzerine âyet nâzil olmuştur.¹¹¹⁶ Kendilerini korumak için Müslüman gibi görünen münafıklar, kendi yalanlarını örtmek için de yine yalan yere yemin etmişlerdir. Daha önce dediğimiz gibi Râzi âyetin devamında bahsedilen azabın ahiretteki azap olduğunu zikretmiştir.¹¹¹⁷ Azap vaad ve uyarma olarak iki kısma ayrılmaktadır. Ondan dolayı âyetle küçük düşürücü azaptan bahsetmektedir.¹¹¹⁸ Azap lügatte tatlı bir şey demektir. Ancak insanın ameli ve Rahmân'ın murâdî kalbine acı ya da tatlı hissini vermektedir. Nitekim su herkes için tatlı iken acı bir şey yendikten sonra acı bir tat bırakması gibi ruh özden ayrıldığında acı vermektedir. Mevdûdî derki; Yani onlar iki kavme gidip onlardan oldukları üzere yemin ederek yeminlerini kalkan yapmışlardır. Bu sebeple onlara azap edileceği bildirilmiştir.¹¹¹⁹

Sûrenin on yedinci âyetinde “*Onların malları da oğulları da Allah'a karşı kendilerine bir fayda vermez. Onlar cehennem ehlidirler. Orada ebedî kalacaklardır.*” İfadesi geçmektedir. Mukâtil derki; münafıklar Allah'a yemin olsun ki kıyamet günü oğullarımız, mallarımız bize kıyamet günü muhakkak yardım edecektir demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹¹²⁰ Yahudileri dost edinen münafıkların çocukları, malları fidye olarak verilse de kendilerini kurtaramayacağından bahsederek tehdit etmektedir.¹¹²¹ Münafıklar dünyevî arzular için ihanet ettiler ancak o mallar Allah'ın azabından kendilerini koruyamayacağından bahsetmektedir.¹¹²² Rivâyete göre münafıklardan biri kıyamet günü mallarımız, çocuklarımız ve kendimiz sayesinde yardım görürüz demeleri üzerine âyet nâzil olmuştur.¹¹²³ Yine rivâyet olduğuna göre münafıklar kıyamet günü kendilerinin ve evlatlarının kendilerine yardımcı olacağı ve Allah'ı yeneceklerini zikretmesi üzerine âyet nâzil olmuştur.¹¹²⁴ İbni Aşur derki; Yani Kıyamet günü onların malları ve ellerinin altında bulunanlar onlara yardım edemeyecek demektir.¹¹²⁵ Münafıklar Medine'nin zengin ve sözü geçilen gruplarındandı. Allah bu âyet ile hem dünyada hem ahirette zelil olacaklarını zikretmiştir ki münafık olanlar

¹¹¹⁵ Vâhidî, *el-veciz fî Tefsîru 'l-Kitâb 'l-Azîz*, I, 1078.

¹¹¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 69-70.

¹¹¹⁷ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu 'l-Ğayb*, XXIX, 275.

¹¹¹⁸ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve 't-Tenvîr*, XXVIII, 50.

¹¹¹⁹ Mevdûdî, *Tefhimu 'l Kur 'ân*, VI, 167.

¹¹²⁰ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve 't-Tenvîr*, XXVIII, 51.

¹¹²¹ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XXII, 490.

¹¹²² Mâturidî, *Te 'vilâtu Ehli 's-Sünne*, V, 79.

¹¹²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 70.

¹¹²⁴ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu 'l-Ğayb*, XXIX, 275.

¹¹²⁵ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve 't-Tenvîr*, XXVIII, 50.

öldürülmüştür.¹¹²⁶

Sûrenin on sekizinci âyetinde “*O gün Allah onların hepsini yeniden diriltecek, onlar da dünyada size yemin ettikleri gibi, O'na yemin edeceklerdir. Kendilerinin bir şey (hakikat) üzerinde olduklarını sanırlar. İyi bilin ki onlar gerçekten yalancıdırlar.*” İfadesi geçmektedir. Yani münafıklara yaptıkları sorulunca onlar yemin olsun bizim muradımız hayırdan başka birşey değildir der ve mü'minler de inanırlardı. Ancak kıyamette onlara sorulduğunda yine yalan yere yemin edecekler ancak Allah katında onların ettikleri yeminin bir faydası olmayacaktır.¹¹²⁷ Taberî derki; Münafıklar dünyada Müslüman olduklarına yemin ettikleri gibi ahirette de yemin edecekler demekle ya da münafık adamın nebiye küfür edip ben etmedim diye yemin etmesi üzerine nâzil olmuştur.¹¹²⁸ O münafıklar dünyada yemin ettikleri gibi ahirette de yemin edecekler bu onların aptallıklarındandır.¹¹²⁹ Vâhidî'ye göre âyet müşriklerden bahsetmektedir ki müşrikler kendilerinin selam üzere olduklarını söylerler ancak onlar yalancıların ta kendisidir demektedir.¹¹³⁰ Yani onlar dünyada kendilerini kurtaracaklarını umdukları gibi ahirette de kurtarma ümidi ile yemin edecekler, onlar yalancılarıdır diye uyarmaktadır.¹¹³¹ İbni Abbas'a göre münafık dünyada arkadaşlarına yalan yere yemin ettiği gibi ahirette de Allah'a yemin ederler diyerek kalplerindeki huy zikredilmiştir.¹¹³² Cabir bin Abdullah nebiden rivâyetle demiştir ki her kul öldüğü hal üzere diriltilecektir. Suyûtî de her grup kendi grubu ile diriltilecek demektedir.¹¹³³ Âyetin bahsettiği de münafığın münafıklarla birlikte yalan üzere yemin ederek dirilmesi vuku olacaktır. Âyet münafıkların yalan yere yemin etmeyi alışkanlık haline getirip insanları kandırdığı gibi Allah'a da yalan söylemeye kalkacaklarından ve bunun boş olduğundan bahsetmektedir.¹¹³⁴

3.2.8.Hizbu's-Şeytan ve Özellikleri

Şeytan kelimesi sözlükte, “Uzlaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek” anlamına gelen şatn (şütûn) ya da öfkesinden yanıp tutuşmak mânasına gelen şeyt kökünden türediği kabul edilmektedir. Şeytan, “hayır ve rahmetten uzaklaşmış

¹¹²⁶ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 50-51.

¹¹²⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 264.

¹¹²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 490-491.

¹¹²⁹ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 80.

¹¹³⁰ Vâhidî, *el-veciz fî Tefsîru'l-Kitâb'l-Azîz*, I, 1078.

¹¹³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 70.

¹¹³² Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 275.

¹¹³³ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 53.

¹¹³⁴ Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V, 278.

yaratık; yanıp helâke maruz kalmış varlık” anlamına gelir ve çoğulu şeyâtındır. Bazı dilciler şeytan kelimesinin Arapça kökenli olduğunu ancak teolojik anlamlarını Yahudi-Hristiyan geleneğinden aldığını söylerken bazıları ise şeytan kelimesinin İbranice’den Arapça’ya geçtiğini ve Yahudi geleneğinde “cin”, İslam öncesi Araplarda “insanüstü varlık” şeklinde kullanılmıştır. Hz. Muhammed döneminde ise bahsedilen bu iki anlamın birleştiği bilinmektedir. Kur’ân’da on sekizi çoğul olmak üzere seksen sekiz yerde şeytan kelimesi kullanılmıştır. Kur’ân’da şeytan ile ilgili bahsedilen temel sorunlardan biri insanı hak yoldan ayırmasıdır. Nitekim Allah kendisini huzurundan kovduğunda kullarını doğru yoldan saptırmak için kıyamete kadar mühlet istediği Kur’ân’da bahsedilmektedir. Ancak bu olayın temeline baktığımızda Hz. Âdem’e karşı kibir ve kıskançlık kendini göstermektedir. Allah hayırdan ve rahmetinden uzak kıldığı şeytanın insanlara vesvese vermesine izin vermiş ve ona uyanları da cehennem ve türlü azapların beklediğini bildirmektedir. Bu bağlamda üstün vasıfta yaratılan insana¹¹³⁵ hayat bahşedip imtihana tabi tutan Allah, sünnetullah, melek, şeytan ve insan ile adaletli imtihan serüveni oluşturmuştur.¹¹³⁶

“İnsanlar, (sadece) “İman ettik” diyerek, sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar?”¹¹³⁷ âyeti özel de bir topluluğa iman getirmiş olduğu sorumlulukları yerine getirme olarak kullanılsa da genelde elest bezminde insanların toplu olarak iman ettikleri ve bu dünyanın imtihan olarak¹¹³⁸ insanoğluna sunulduğu bilinmektedir. Âyette “Ben onları saptırmak için mutlaka senin doğru yolunun üzerine oturacağım. Sonra onlara, önlerinden, ortalarından, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım. Sen de çoğunu şükredici bulamayacaksın.”¹¹³⁹ ve başka âyette “Süslemeler yapacağım ve onların hepsini mutlaka azdıracacağım.”¹¹⁴⁰ sözü ile şeytanla imtihan oldukları ve ondan sakınmaları noktasında uyarılmaktadır.¹¹⁴¹ Nitekim âyette; “Şeytan onları etkisi altına aldı da kendilerine Allah’ı anmayı unutturdu. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları hep kayıptadırlar.”¹¹⁴² ve “Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın.”¹¹⁴³ Buyrulmaktadır. Unutma anlamındaki nesiye fiilinin faili hemen her yerde insan iken sadece beş yerde

¹¹³⁵ En’âm 6/102; Râ’d 13/16; Hicr 15/28; Fâtır 35/3.

¹¹³⁶ Çelebi, İlyas, “Şeytan”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 99-101.

¹¹³⁷ Ankebût 29/2.

¹¹³⁸ Enbiyâ 21/35.

¹¹³⁹ Â’râf 7/16-17.

¹¹⁴⁰ Hicr 15/39; Sâd 38/82.

¹¹⁴¹ İsrâ 17/64-65.

¹¹⁴² Mücâdele 58/19.

¹¹⁴³ Haşr 59/19.

Allah'tır.¹¹⁴⁴ Meçhul sîğa ile “unutturulsun” şeklinde kullanıldığı da olmuştur.¹¹⁴⁵ Unutma eyleminin zikredildiği âyetlere bakıldığında unutturmanın faili Allah¹¹⁴⁶, şeytan¹¹⁴⁷ ve yapılan eylemler¹¹⁴⁸ zikredilmektedir.

Unutma fiili yapmayı unutma olduğu gibi Allah'ı, dolayısı ile hükmünü unutma olarak da bilinmektedir. Allah'ı yani hükmünü unutturan şeytan, insanın kalbini kuşatıp hükmetmektedir.¹¹⁴⁹ Bu bağlamda şeytanın insanı hükmetmedeki yolu olan Allah'ı unutturma eylemi, kalbi katılaştıran günahların temeli olmaktadır. Şeytan'ın unutturması, Kur'ân'da birçok yerde geçmektedir. 1) “Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur. Eğer şeytan bunu sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma.”¹¹⁵⁰ 2) Hz. Yusuf'un zindan arkadaşının tahliye olduktan sonra Yusuf'un durumunu krala iletmesini şeytanın unutturması.¹¹⁵¹ 3) Hz. Musa'nın yol arkadaşı olan gence bildirmesi gerekeni şeytanın unutturması.¹¹⁵² 4) Şeytanın etkisi altına aldığı kimselere Allah'ı unutturması.¹¹⁵³ Şeytan insana Allah'ı unutturma yolu ve yöntemi, peygamberlere unutturmasının varlığı ya da yokluğu dikkat çeken husustur. “Âyetlerimiz hakkında dedikoduya dalanları gördüğün vakit başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir, uzaklaş. Şayet şeytan sana unutturursa hatırladıktan sonra (kalk), o zalimler grubu ile beraber oturma.”¹¹⁵⁴ Âyetinde ifade edilen şeytanın unutturması olayı müfessirler arasında farklı yorumlara yol açmıştır. Bazı müfessirler¹¹⁵⁵ unutturmada daha çok peygamberler açısından unutmanın olup olmadığı üzerinde tartışmışlardır. En'âm 68. âyette bahsedilen unutan şahıstan kasıt nebi mi yoksa mü'minler mi olduğu konusu tartışılan konulardandır. Ayrıca Allah'ın sâlih kulları arasında şeytanın etkileme gücünün olup olmaması da önemli husustur.¹¹⁵⁶

Vehbe Zuhayli (ö. 2015) Hz. Muhammed'in şeytanın vesvesesi olmadan da

¹¹⁴⁴ Tevbe 9/67; Â'râf 7/51; Secde 32/14; Câsiye 45/34.

¹¹⁴⁵ Tâhâ 20/126.

¹¹⁴⁶ Bakara 2/106; Haşr 59/19.

¹¹⁴⁷ En'âm 6/68; Yûsuf 12/42; Kehf 18/63; Mücâdele 58/19.

¹¹⁴⁸ Mü'minûn 23/110.

¹¹⁴⁹ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 80.

¹¹⁵⁰ En'âm 6/68.

¹¹⁵¹ Yûsuf 12/42.

¹¹⁵² Kehf 18/63.

¹¹⁵³ Mücâdele 58/19.

¹¹⁵⁴ En'âm 6/68.

¹¹⁵⁵ Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l Kur'an'il Kerim- Tefsiru'l Menar*, Dâru'l-Menar, Kâhire 1947, VII, 508; İzzet Derveze, Muhammed, *et-Tefsiru'l Hâdis*, ed-Dâru'l İhya, Kâhire 2000, IV, 111-112; Vehbe Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, Dâru'l-Fikru'l-Muâsir, Şam 1997, VII, 248; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2013, I 82.

¹¹⁵⁶ Reşid Rıza, *Tefsiru'l Kur'an'il Kerim- Tefsiru'l Menar*, VII, 508.

unutabileceğini söylemektedir. Nitekim âyette “Unuttuğun zaman Allah’ı an”¹¹⁵⁷ buyrulmuş ve Hz. Âdem’in Allah’a verdiği sözü unutulması¹¹⁵⁸, Hz. Musa’nın yol arkadaşına verdiği sözü unutulması¹¹⁵⁹ gibi olaylar Hz. Muhammed’in de unutabileceğini göstermektedir.¹¹⁶⁰

Şeytanın unutulması deyince akla insana vesvese vermesi ve insanı Allah’ın emirlerinden uzaklaştırması gelmektedir.¹¹⁶¹ Ancak şeytanın bazı şeyleri unutturması insanı bütünüyle kuşattığı anlamına gelmemektedir. Nitekim âyette “Gerçekten iman edip de Rablerine tevekkül edenler üzerine o şeytanın bir hâkimiyeti yoktur.”¹¹⁶² Zikredilmiştir. Yani peygamberler de beşer olmalarından dolayı unutulabilirler ancak âyette “Sana okuyacağız ve sen de unutmayacaksın”¹¹⁶³ buyrularak onların vahyi unutmayacağı yani tebliğe zararı olmayacağı zikredilmiştir.¹¹⁶⁴

Fahreddin er-Râzi de (ö. 606/1210) konu ile ilgili şöyle demiştir:

Şeytanın vesvese vermesi mümkündür. Ama unutturması mümkün değildir. Çünkü unutmak, bilginin kalpten yok olmasından ibarettir. Buna ise şeytanın gücü yetmez. Aksi halde o, insanoğlunun kalbinden marifettulahi silip götürürdü? (denilirse), şöyle cevap verilir: Şeytanın, insanı diğer amellere ve başka işlerle meşgul olmaya çağırıp, böylece onu, bu ilim ve marifeti hatırlamaktan alıkoyacak şekilde vesvesede bulunmak sûreti ile unutturması mümkündür. Diğer türlü kalpten marifeti silip götürmesi mümkün değildir.¹¹⁶⁵ Kâ'bî (ö.319/931), el-Kehf sûresinde geçen “Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu.”¹¹⁶⁶ âyetini tefsir ederken, buradaki unutturmanın şeytana atfedildiğini dolayısıyla bu unutmayı Allah’ın yaratmadığına ve irade etmediğine delalet ettiğini, eğer öyle olsaydı, bunun burada şeytana değil Allah’a nispet edilmesi gerekirdi, demektedir. Çünkü eğer unutmayı Allah yaratmış olsaydı, unutmamanın meydana gelmesinde, şeytanın hiçbir tesiri olmamış olurdu. Ayette bahsedilen “nisyan”, insan kalbinin, şeytanın işi olan vesveselerle meşgul olması manasındadır, yoksa hatırlamanın zıddı olan unutma manasında değildir. Çünkü bu

¹¹⁵⁷ Kehf 18/24.

¹¹⁵⁸ Tâhâ 20/115.

¹¹⁵⁹ Kehf 18/73.

¹¹⁶⁰ Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, VII, 248.

¹¹⁶¹ Ebû Hayyân, el-Endelusi, *el-Bahrü'l-Muhîr*, thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd-‘Alî Muhammed Mu’avvad, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1993, IV, 157.

¹¹⁶² Nahl 16/99.

¹¹⁶³ A'lâ 87/6.

¹¹⁶⁴ Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, VII, 248.

¹¹⁶⁵ Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 148.

¹¹⁶⁶ Kehf 18/63.

unutma, ancak Allah tarafından yaratılabilir, demektir.¹¹⁶⁷

Şeytanın Allah'ı unutturması yolunda belli başlı yöntemleri olmaktadır. Bu yöntemler insanların yapıp yapmayacaklarını unutmalarına neden olup kullarını saptıracağı sözünü ile yol izlemiş olacaktır. Şeytanın kulları saptırdığı yollar; Vesvese¹¹⁶⁸, çirkin olanı emretme¹¹⁶⁹, İdlal/saptırma¹¹⁷⁰, iğva/şaşırtma¹¹⁷¹, olmadık emel ve kuruntulara sevk etme¹¹⁷², izlal/kandırma¹¹⁷³, korkutma¹¹⁷⁴, tezyin/yaptığı işi cazip gösterme¹¹⁷⁵ olarak bahsedilebilir. Dikkat edilirse kavramlar bir kuruntu ve dikkati dağıtma ile insanı haktan uzaklaştırma cihetindedir. Zikir ile Allah'ı anan ve sâlih amel ile Allah'ın kendisinden râzı kendisinin de Allah'tan razı olduğu nefsin mutmain olup şeytanın vesvesesinden uzak kalabilen insan şeytanın etkisinden uzak kalacaktır.

Sûrenin on dokuzuncu âyetinde “*Şeytan onları etkisi altına aldı da kendilerine Allah'ı anmayı unutturdu. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları hep kayıptadırlar.*” ifadesi geçmektedir. Şeytan onları etkisi altına aldı derken onları yendi demektir. Yani nefisleri ağır geldi.¹¹⁷⁶ Şeytan münafıkların kalbini kaplayıp onlara Allah'ı unutturmuştur. Allah'ı unutan şeytan dostlarının yeri cehennemdir.¹¹⁷⁷ Şeytan onları hakimiyeti altına aldı ifadesinde İbni Abbas “İstahveze” kelimesi onlara galip geldi anlamına gelir demiştir. Mukatil “onları kuşattı” anlamına gelir der. Zeccac ve İbni Kuteybe “Onlara hakim oldu” demektir der. Bahsedilen bu mânalar aynı yere gelmektedir ki şeytan münafıkların kalbini hakimiyeti altına alarak onlara istediğini yaptırmaktadır. Onlar hakikati göremezler. Gözleri ve kalpleri kör olan bu insanlar şeytanın askeri/grubundandır.¹¹⁷⁸ Yani Şeytan onları ele geçirip işgal etmiş gibidir.¹¹⁷⁹ Şeytan onları öyle etkilemiştir ki onlar hizbuşşeytan yani şeytanın askeri olmuş¹¹⁸⁰ ve şeytanın onlara Allah'ı anmayı unutturduğuna dikkat çekip gözlerini açmaları zikredilmiştir.¹¹⁸¹ Şeytanın askerlerine¹¹⁸² şeytan bineğe biner gibi binip onları

¹¹⁶⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXI, 148.

¹¹⁶⁸ Çağırıcı, Mustafa, “Vesvese”, *DİA*, Ankara 2007, XXXXIII 70; Â'râf 7/20; Tâhâ 20/120.

¹¹⁶⁹ Bakara 2/169,268; Nisâ 4/119.

¹¹⁷⁰ Nisâ 4/119; Furkân 25/29; Yâsîn 36/62.

¹¹⁷¹ Biçer, Ramazan, “İğva”, *DİA*, Ankara 2007, XXI, 521.

¹¹⁷² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, V, 325-329.

¹¹⁷³ Â'râf 7/27.

¹¹⁷⁴ Âl-i İmrân 3/173-175.

¹¹⁷⁵ Muhammed 47/25.

¹¹⁷⁶ Ferrâ, *Meâni'i-Kur'an*, III, 142.

¹¹⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 491-492.

¹¹⁷⁸ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 80.

¹¹⁷⁹ Vâhidî, *el-veciz fî Tefsîru'l-Kitâb'l-Azîz*, I, 1078.

¹¹⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 70.

¹¹⁸¹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 276.

istediği yere götürmektedir.¹¹⁸³

Gözler görme aracı olurken zâhir ve batını ayıran uzuv kalp olmaktadır. Kalbin hakikati görmesi kulun Allah yolunda olup şeytanın yandaşı olmamasına bağlı olmaktadır. Nitekim şeytanın yandaşı olanlara ve haramlar ile amel edenlere âyetle de buyrulduğu gibi kalplerine perde indirilmektedir.¹¹⁸⁴ Bu bağlamda kalp görme işlemini yapan uzuv olup korunması gereken temel husustur. Çünkü kalbi günah bataklığına düşen kul, günahı günah olarak görmediği gibi kendisini gözetleyen Allah'ın varlığını da unutmuş olacaktır. Bu bağlamda Fecr sûresinde de bahsedildiği üzere kulun amelinin düzenleyen Rahmânî gözetlemenin¹¹⁸⁵ etkisi kaybolmaktadır.

Sûrenin yirminci âyetinde “Allah'a ve Peygamberine düşman olanlar, işte onlar en aşağıların arasındadırlar.” İfadesi geçmektedir. Yani Allah'a ve Rasulüne düşmanlık yapanlar helak olanların arasında demektir.¹¹⁸⁶ Allaha ve resulüne düşman olanlar birinci kısımda dünyada ikinci kısımda ahirette aşağıların aşağısında olacağına dair 2 yorum yapılmaktadır.¹¹⁸⁷ Vâhidî âyetin Allah'a ve resulüne muhalefet edenlerin zelil olacaklarından bahsettiğini söylemektedir.¹¹⁸⁸

Sûrenin yirmi birinci âyetinde “Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir.” İfadesi geçmektedir. Mukâtil derki; Yani O Şam, Rum ve Fars halkından daha güçlüdür demektir. Mü'minler Nebiye eğer Allah, sen hayatta iken bize Hayber ve çevresini fethetmeyi nasip ederse biz Şam, Fars ve Rum halkına karşı muzaffer kılacağını ümit ederiz demişlerdir. Abdullah b. Ubey b. Selul ise onlar sizden çok güçlü bu asla olmayacak demesi üzerine âyetle; “Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır”¹¹⁸⁹ buyrulmuş ve Allah'ın ve elçilerinin galip geleceği müjdesi verilmektedir.¹¹⁹⁰ Galip gelmekten kasıt iki mâna vardır; 1) savaşa yenmek 2) hüccette yenmek ki onları yeneceği levh-i mahfuzda yazılmıştır.¹¹⁹¹ Taberi de onları yeneceği yazdığı yer levh-i mahfuz olduğunu kabul etmektedir.¹¹⁹² Bu âyet ile tüm elçilerin galip geleceği manası da çıkmakta nebinin tarihi vâkıada galip çıkması da

¹¹⁸² Âlusî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVIII, 34.

¹¹⁸³ İbni Âşur, *Tefsîr et-Tahrir ve't-Tenvîr*, XXVIII, 55.

¹¹⁸⁴ Bakara 2/7.

¹¹⁸⁵ Fecr 89/14.

¹¹⁸⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 265.

¹¹⁸⁷ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 80.

¹¹⁸⁸ Vâhidî, *el-veciz fî Tefsîru'l-Kitâb'l-Azîz*, I, 1078.

¹¹⁸⁹ Feth 48/4.

¹¹⁹⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 265.

¹¹⁹¹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, V, 256.

¹¹⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 492-493.

olmaktadır ki 2 türlü bakış vardır; 1) delillerle galibiyet 2) savaşla galibiyet.¹¹⁹³ Yani Allah ve Resûlü ya zafer ile ya kahretme ile ya da hüccetin ortaya çıkması ile galip olacağından bahsetmektedir.¹¹⁹⁴ Zemahşerî de hüccet, kılıç ya da bunlardan biriyle Allah galip gelecek demektir der.¹¹⁹⁵ Nâfi ve İbn-i Âmir yâ'nın fethasıyla "rusuliye" şeklinde diğer kıraat imamları ise yâ'yı harekelemeksizin rusulî şeklinde okumuşlardır. Ebû Ali bunu harekeli okumak da harekesiz okumak da caizdir, demiştir. Mukâtil demiştir ki; Müslümanlar biz Fars ve Romaya karşı Allah'ın yardımını ile galip geleceğiz demesi üzerine Abdullah bin Ubey bin Selul onlar sayı ve güç bakımından güçlü deyip Müslümanları küçümsemesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹¹⁹⁶ Âlusî, Resul kılıç, hüküm gibi her durumda onları yeneceğinden bahsetmekte ve tıpkı Hz. Lut, Hz. Salih, Hz. Nuh kavimlerinin yenildiği gibi demektir.¹¹⁹⁷

Özelde âyetin neye binâen söylediği noktasında ihtilaflar olsa da Allah'ın ve onun tarafında olanların elbet galip geleceğinden bahsetmektedir. Ancak burada âhirette mi yoksa dünyada mı olduğu önemli bir husustur. Bu bağlamda sürecin imtihan sonucun ise Rahmânî bir hikmet olduğunu kabul ettiğimizde süreç bizim için sonucu etkileyen önemli bir husus olmaktadır. Süreçte sabır ve şükür ile tavır alan kula Allah'ın yardımını gelince Bedir savaşında olduğu gibi zafer çok çetin olmaktadır. Genel olarak Mücadele sûresi 19-21. âyetler hizbu's-şeytanın özellikleri olan şeytanın etkisinde olduğu, Allah'a ve Resûlüne düşman olduklarından bahsetmektedir.

3.2.9. Hizbullah ve Özellikleri

Çoğulu ahzâb olan hizb kavramı sözlükte "parça, kısım; cemaat, taife; bir kimsenin görüşüne ve emrine uyan özel adamları" anlamlarına gelmektedir. Hizb kavramı çoğulu ile birlikte Kur'ân'da yirmi yerde geçmektedir. Tekil siğa ile geçtiği yerlerde "cemaat, taife" anlamında kullanılırken çoğul olarak geçtiği yerlerde belli grupları ve insanları da ifade etmektedir. Meselâ Sad sûresi 13. âyetteki ahzâbtan kasıt Semûd, Lût kavmi ve Eykelilerdir. Hizb kavramı bir grubu, bir şahsı ifade ederken Hizbullah Allah'ın yandaşları, dostları gibi anlamlara gelmektedir.¹¹⁹⁸

Hizbullah kavramı Kur'ân'da üç yerde geçmekte ve müfessirler "Allah'ın ordusu, Allah'ın dostları, Allah'ın taraftarları, Allah'ın yardımcıları" gibi anlamlara

¹¹⁹³ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 80-81.

¹¹⁹⁴ Vâhidî, *el-veciz fî Tefsîru'l-Kitâb'l-Azîz*, I, 1078.

¹¹⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 71-72.

¹¹⁹⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 276.

¹¹⁹⁷ Alusi, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVIII, 34.

¹¹⁹⁸ Birişik, Abdulhamit, "Hizbullah", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 183-184.

geldiğini söylemektedirler. Mâide sûresinde kullanılan Hizbullah tabiri¹¹⁹⁹ mü'minlerin kimlerle dostluk kurup kimlerle kuramayacaklarından bahseden âyet grubu içerisinde yer almaktadır. Bahsedilen âyetlerde iman edenlere Ehl-i Kitap ile dost olmamaları emredilirken hakiki dostların Allah, Resûlü ve iman edenler olduğu bildirilmektedir. Mücâdele sûresi 22.âyetinde kullanılan Hizbullah tabiri Mâide sûresinde kullanılan tabirle aynı bağlamda kullanılmaktadır. Bahsedilen iki sûrede de iman edenlerin kimlerle dostluk kurup kimlerle kuramayacağı üzerinde durup iman edenlerin vasıfları bildirilmektedir.¹²⁰⁰

Hizbullah kavramının karşıtı olan Hizbü's-şeytân terkibi de daha önce bahsettiğimiz üzere Kur'ân'da geçen bir kavramdır. Mücâdele suresi 22.âyetten önceki bir dizi âyetten¹²⁰¹ Allah'ın gazap ettikleri ile dostluk kuranların yanlış tutumları ve akıbetlerini dile getirdikten sonra şeytanın onları etkisi altına alıp Allah'ı unutturduğundan ve Allah'a düşman olduklarından bahsetmektedir. Fâtır sûresinde geçen Hizbü's-şeytân tabiri ise Hz. Muhammed'e yalancılık ithamında bulunan inkarcı kesimin tenkit edildiği halde geçmektedir.

Kısacası Hizbullah tabiri kendilerini Allah'a veren, Resûlü tatbik eden, iman edenleri sevip onlarla bir olan ve iman bakımından güçlü Müslümanlardan bahsetmekte olup âyetinde bu Müslümanlar için "Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı olmuştur."¹²⁰² ifadesi bulunmaktadır. Bu ifade Fecr sûresinde mutmain nefse hitap olması açısından önemli bir husustur. Nitekim Fecr sûresinde Allah'ın onlardan onların Allah'tan razı olması açıklanmaz iken burada tecrübi bir yaşantıdan gelen açıklama söz konusu olmakta ve rıza makamında olanların Hizbullah olduğunu söylemektedir. Kur'ân'da yer alan evliyâullah¹²⁰³, ensârullah¹²⁰⁴, ibâdullah¹²⁰⁵ kavramları da Hizbullah ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.¹²⁰⁶

Sûrenin yirmi ikinci âyetinde *"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun - babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir. Onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere*

¹¹⁹⁹ Mâide 5/51-57.

¹²⁰⁰ Birişik, "Hizbullah", XVIII, 183-184.

¹²⁰¹ Mücâdele 58/14-21.

¹²⁰² Mücâdele 58/22.

¹²⁰³ Yûnus 10/62.

¹²⁰⁴ Âl-i İmrân 3/52; Saf 61/14.

¹²⁰⁵ Saffât 37/40, 74, 128, 160, 169; İnsân 76/6.

¹²⁰⁶ Birişik, "Hizbullah", XVIII, 183-184.

sokacak, orada ebedî kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır.” İfadesi geçmektedir. Bu âyetin Hatib b. Ebû Beltea'nın müşriklere yazdığı mektup üzerine nâzil olduğu rivâyet edilmektedir. Âyet iman eden kişinin hiçbir şekilde ihanet etmeyeceğini dile getirip iman eden kulu ebedi cennet ile müjdelemiştir.¹²⁰⁷ Allah'ın kalbine iman yazmasındaki rahmet, kalbe nur indirmesi olduğu kabul edilmektedir.¹²⁰⁸ Ferrâ derki; âyet Hatib b. Ebû Beltea için nâzil olmuştur. O ki ailesine düşkünlüğü ile Mekkelilere haber uçurmuştur.¹²⁰⁹ Bu her ne kadar onun ihaneti olarak konuşulsa da ailesine olan zaafının davayı kaybettireceğini de göstermektedir. Bu âyetle aynı zamanda İslamiyet'te kardeşlik ve dostluk bağı zikredilip dostluk ilişkisinde kötüye yer olmadığı anlatılmıştır.¹²¹⁰ Âlimlerin çoğu âyetin Hatip bin Ebu Beltea'nın Mekke'ye haber salması üzerine nâzil olduğunu zikretmektedir. Durum bu değilse bile Allah'ın salih kulları bildirilmiştir ki İman ehli üç gruptur; 1) İmanını haykırıp meydanda savaşıp 2) imanını açıklamaya cesaret edemeyen ancak güçlü olana sığınan 3) Gizliden kâfirlere dostluk eden açıktan Müslümanlara uyanlardır.¹²¹¹ Yani âyette Allah buyurur ki kardeşi ya da babası dâhi olsa mümin kâfiri veli edinmez. Vâhidî, kalplerine iman yazmış derken kalbine imanının nurunu indirmiş demekle olduğunu söylemiştir.¹²¹² Nebi buyuruyor ki her kim Mücâdele sûresini okursa Allah'ın taraftarı zümresindendir.¹²¹³ Nitekim bu sûre Fecr sûresinde bahsedilen nefsi mutmain hitabının karşılığını göstermektedir. Öyle ki Allah'ın kulları arasına girip cennete giren zümrenin de rıza makamında olan nefsin olduğu Fecr sûresinin sonunda zikredilmektedir. İbni Abbas Mücâdele sûresi 22.âyet için şöyle demiştir; Bu âyeti kerime Uhud günü babası Abdullah ibnu'l-Cerrah'ı öldüren Ebu Ubeyde ibnu'l-Cerrah; Bedir günü dayısı el-As ibn Hişam ibn el-Muğireyi öldüren Hz Ömer ve yine Bedir günü oğlunu mübarezeyle davet eden Hz. Ebûbekir hakkında nâzil olmuştur. Âyette görülen esas durum imanlı kalbin edineceği dost grup ve daha önce bahsedilen hizbu's-Şeytan ve şimdi görülen Hizbullah, Allah ve şeytan taraftarı olarak iki grup gösterilip taraf seçme söz konusu olmaktadır.¹²¹⁴ Âlusî derki; “Babaları,

¹²⁰⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV, 265-266.

¹²⁰⁸ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, V, 256.

¹²⁰⁹ Ferrâ, *Meâni'i-Kur'ân*, III, 142.

¹²¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 493-495.

¹²¹¹ Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V, 81.

¹²¹² Vâhidî, *el-veciz fî Tefsîru'l-Kitâb'l-Azîz*, I, 1079.

¹²¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 72.

¹²¹⁴ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 277-278.

oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa Allah’a ve Resûlüne düşman olanlarla dost olduğunu göremezsin” âyetinden kasıt Ebû Ubeyde, Ebûbekir, Mushab b. Umeyr ve Hz. Ali’dir.¹²¹⁵ Bedir esirlerinde bulunan Musab’ın kardeşi için onun elini sıkı bağlayın onun annesi zengin demesi üzerine kardeşi, “sen benim kardeşimsin bunu nasıl dersin” demesi üzerine musab “hayır benim kardeşim senin elini bağlayandır” deyip Müslümanın esas kardeş olduğunu ilan etmiştir. Yine esirler arasında nebi damadına da aynı muamele yapılmıştır. Bunlar ki hakiki iman edenlerdir. Ancak münafıklar Allah’a düşman olanları da yine kendi çıkarları uğruna dost edinmişlerdir.¹²¹⁶ Sâbunî derki; Allah insanları Hizbu’r-Rahman ve Hizbu’s-şeytan olarak iki kısma ayırmıştır.¹²¹⁷ Babasını öldüren Ubeyde b. Cerrah, kardeşini öldüren Musab b. Umeyr ve oğlunu öldüren Hz. Ebûbekir’dir. Burada İslam kardeşliği zikredilmiş olup kardeşliğin İslam ile olduğu gösterilmiştir.¹²¹⁸ Elmalılı derki; Allah onlardan razı olmuş onlar da Allahtan hoşnut olmuşlardır âyeti Fecr sûresindeki mutmain nefse hitap gibidir. Ve Asıl olanın kalp ile olan iman olduğu zikredilmektedir.¹²¹⁹

Genel olarak Mücâdele sûresi 22. âyet hizbullahın özellikleri olan Kim olursa olsun Allah ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk kurmayacakları, Allah’ın kalplerini imanla desteklediği, Allah’ın onlardan onların da Allah’tan razı olduğu kimseler olduğu ve Allah’ın yandaşları olan bu kişilerin zafer elde edeceklerinden bahsetmektedir. Bu âyette Allah’ın onlardan onların da Allah’tan razı olması ifadesi Fecr sûresinde bahsettiğimiz âyetle bağdaşım kurmakta ve kavramı sahabe üzerinden açıp net bir tavır koymaktadır.

3.3.Sûrenin Değerlendirilmesi

Sûre incelendiğinde; ilk âyette her ne kadar fikhî anlamda zıhardan bahsedilse de ıskalanmayacak bir husus vardır ki toplumda yeri olmayan kadına Allah değer verip kadının şikayetine cevap vermiştir. Kadının da bu noktada rahatlığa kavuşup şikayete gidebilme gücü dönem açısından büyük bir önem ifade etmektedir. Yine Fıkhi açıdan yapılan zıharın hükmü verilirken İslam’ın ilga yöntemi ile yok saydığı ve caydırıcı olması hasebiyle zengin fakir ayırt etmeksizin herkesin zorlanacağı oruç cezasının verilmesi önemlidir. Bununla birlikte kimsenin duyamayacağı kısıklıkta konuşan Nebi

¹²¹⁵ Âlusî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVIII, 37.

¹²¹⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, VI, 169.

¹²¹⁷ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsîr*, XIII-XIV, 27.

¹²¹⁸ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsîr*, XIII-XIV, 28.

¹²¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 473.

ile Havle'nin sesini Allah'ın işitmesi Fecr sûresinde bahsedildiği üzere “mirsad” yani insanları gözetleyip hükmünü vermesine örnek bir husustur. Bahsedilen bu dört âyette tefsirlerde bahsedildiği üzere Allah'ın gözetleyici olduğu ve ihtiyaç sahibinin ihtiyacını giderdiği gibi kalbi kin ve nefretle dolu olan münafık ile Yahudileri görüp bildiğini de ifade edip onlar yaptıklarını unutsalar bile Allah'ın hepsini hatırlatacağı bildirilmiştir. Nitekim Mücâdele sûresi 7.âyette göklerde ve yerde olan herşeyi Allah'ın gördüğünü iki kişinin olduğu yerde üçüncüsünün Allah olduğu, dört kişinin olduğu yerde beşincilerinin Allah olduğu bildirilerek münafıkların fısıltılı dahi olsa konuşmalarını Allah'ın bildiğini zikretmiştir. Mücâde sûresi 11.âyet incelendiğinde meclis adabı ve nebi ile iletişim kurarken dikkat edilmesi gereken noktadan bahsedip ders vermiştir. Burada dikkat çekilen bir husus vardır ki yaşayan ve mü'minin hayatından bir parça olan Kur'an tedrici olarak inmesinin önemi görülmektedir. Mücâdele sûresi 12.âyet incelendiğinde nebi ile görüşme öncesi sadaka verilmesi emredilmiş ve bu emir rivayet edildiğine göre çok kısa süre yürürlükte kalmıştır. Siyer kaynaklarında görülen şudur ki Medine'de artan münafıkların durumları can yakıcı hale gelmiş ve gizli olan bu insanları nebinin bildiği halde bir ceza verememiştir. Çünkü müşriklerin ve Yahudilerin Muhammed ahabına zulmediyor sözleri ile karşılaşabilecektir. Bu bağlamda dünyevi arzuları kabarmış münafıklara sadaka verme görevi verilince vesveselere yol açan gizli görüşmelerinde azalma olduğu ve fakir olanların nebi ile görüşme fırsatı elde ettiği rivayetlerde bildirilmiştir. Sûre daha sonra münafıkların Yahudilerle dostluk kurdukları ve onları yaptıklarından dolayı çetin bir azabın beklediği bildirilmektedir. Allah'ın hükmünden emin olan ancak hükmü idrak edemeyen müşrikler Allah'ın azabına karşılık malları ve evlatlarının kendilerini koruyacağını zannederek tepki vermiştir. Bu durum kalbi haktan sapan ve aldatıcı dünyaya meyleden insanın görmez inanmaz halini ifade etmektedir. Tefsirlerden anlaşıldığı üzere Hendek Savaşı zamanlarında nâzil olan Mücâdele sûresinde muhakkak Allah'ın galip geleceği bildirilerek Müslümanlara moral olmuştur. Ancak bahsedilen galip gelme savaşı mı yoksa Allah'ın nurunun tamamlanması bağlamında mı olduğu noktasında ihtilaf vardır. Son âyette de Müslümanların özellikleri bahsedilmiş ve Müslümanın kalbinde kötülüğün olamayacağı Yahudi ve münafıklar gibi gizli emeller peşinde olamayacakları bildirilmiştir. Fecr sûresinde bahsedildiği gibi Allah'ın onlardan onların Allah'tan razı olduğu bildirilerek cennet ehlinden yani Allah'ın yandaşlarından bahsedilmiştir. Bu âyet Fecr sûresindeki nefsi mutmainnenin iman eden kişiyi muhatap aldığına da delil olmaktadır.

Genel Değerlendirme

Kur'ân 23 yılda tedrici olarak nâzil olmuş olup dönem itibari ile müfessirler inen sûreler için farklı tasnif sunmuşlardır. Ancak sûreleri genel olarak mekkî-medenî olarak ikiye ayırmaktadırlar. Bu tasnif daha önce bahsettiğimiz gibi sûreleri anlama noktasında bize ışık tutmaktadır. Mekkî-medenî olarak ayrılan sûreler daha önce bahsettiğimiz gibi belirli usûl kuralları ile birbirinden ayrılmaktadır. Bu tasnif ile ele aldığımız Fecr sûresi incelendiğinde; Dört şeye yemin ederek başlaması, secili ve kısa ifadelerin görülmesi, kellâ ifadelerine rastlanması ve “ey insanlar” hitabı olmasa da “ey iman edenler” diye ayıracak grubun olmaması dolayısıyla sıfatlama yapmaması ilk dönemde yani Mekke Döneminde indiğini göstermektedir. Yine muhteva olarak değerlendirdiğimizde sûre daha çok ahlâkî konulara değinmiş olup daha çok eski toplumlar örnek gösterilip ibret almaları istenmesi ile vahyin nüzûl aşamasındaki konumu görülmektedir. Yine zaman, mekan ve muhatap açısından değerlendirildiğinde müfessirlerin dediği gibi vahyin ilk yıllarında nâzil olan sûrenin muhatapları müşrikler ve Müslümanlar olmakta idi ancak dikkat edilirse münafıklara hitabın olmaması oturmuş temel ilkelerin olmadığını da göstermektedir. Nitekim mekkî sûreleri medenî sûrelerden ayıran temel özelliklerden biri de münafıklardan bahsetmiyor olması idi. Yine konu bağlamında incelediğimizde sûre, müşriklerin özelliklerinden bahsedip müfessirlerin dediği gibi müşriklerin, meleklerin Allah'ın kızları olduğu düşünceleri ve meleklerden bekledikleri şefaât üzerine Allah'ın ve meleklerin gelmesinden yani meleklerin müşrikleri şaşırtıp cehennem ile karşlarına dikileceğinden bahsetmektedir. Burada müşriklerin özelliklerinden bahsederken muhatap sadece müşrikler değildir. Nitekim müşriklerin özellikleri aslında Müslümanın da olmaması gereken karakter halidir ki Müslümana “Ey mutmain nefis” diye hitap edip Allah'ın kendisinden razı, kendisinin de Allah'tan razı olarak Allah'a dönmesi istenmekte ve kulun ancak bu şekilde cennete gireceği bildirilmiştir. Bu bağlamda incelediğimiz Fecr sûresi mekkî olup usûl ve muhteva açısından belirlenen şartlara uymaktadır.

Medenî sûrelerde usûl açısından ayrılan özellikler olsa da mekkî sûrelerdeki gibi özel bir ayırım yapmak zordur. Medenî sûreler genel olarak muhtevâ açısından ayrılmaktadır ki hukuki, askeri, toplumsal ve diğer inanışlarla ilişkilerin olması medenî sûrelerin özellikleri olmakta ve Mekke'de ekilen tohumların Medine'de yeşermesini göstermektedir. Müfessirlerin de dediği gibi Hendek Savaşına yakın bir dönemde nâzil olan Mücâdele sûresi toplumsal ve hukuki âyetlerle başlamaktadır. Nitekim ilk âyetlerde kadının değerinin olmadığı bir durumdan nebiye kocasının halini şikayet

edecek kadar önemli konuma gelmesi ve Allah'ın bu şikayete belirli hükümler indirip hem hukuki hem de toplumsal açıdan bir değer ifade etmektedir. 5 ve 10. âyetler incelendiğinde “Ey iman edenler” ifadesi ve Müslüman ile gayr-i müslimin belirgin bir çizgi ile ayrılıp Allah'a ve Resûlüne düşman olanların sonunun cehennem olduğundan haber vermesi muhtevâ açısından medenî sûrelerin özelliklerindendir. Muhatap olarak belirgin bir Müslüman meclisine hitap eden Kur'ân, medenî sûrelerde daha yumuşak, uzun, toplumsal ve hükümler bağlamında âyetler içermektedir. Nitekim Müslümanlara meclis adabını öğrettiği, Resûl'ün kalkın dediğinde kalkmaları gerektiği ve rivayetlerde de görüldüğü gibi fitneye mahal vermemelerinden bahseden âyetlerin yumuşak bir dille iman edenlere hitap ettiği görülmektedir. 14-16. âyetlerde Allah'ın gazap ettiği toplumdan ve onlarla ilişki hâlindeki münafıklardan bahsetmesi temel ilkelerin oluştuğunu göstermektedir. Temel ilkelerin artık oturmaya başladığı medenî sûreler muhatabın inanç durumlarına göre Allah'ın gazap ettiği topluluk ve o topluluğu dost edinip Allah ve Resûlüne düşman olanlar gibi belirli ayrımlar yapmaktadır. Temel ilkeler oluşurken 19. âyette şeytanın kula olan etkisinden bahsederek olgun bir kalbe sorumluluk yüklendiğini göstermekte ve mekkî sûrelerde bahsedildiğinden farklı olarak genel bir ifade ile ceza mâhiyetinde cehennem azabı hatırlatılmaktadır. Bununla birlikte oluşan taraflarda Allah'ın ve yandaşlarının galip geleceği haberi verilerek iman etmeyenlere tehdit ifadeleri içermektedir. 22. âyette hizbullah'ın özelliklerinden bahsederken Allah'ın kendilerinden razı, kendilerinin de Allah'tan razı olduğu ifadesi Fecr sûresindeki kapalı ifadeyi tecrübî anlamda açıklayan sahabe ile örneklem sunduğu görülmektedir. Muhtevâ açısından değerlendirdiğimiz Mücâdele sûresi usûl olarak “ey iman edenler ifadesinin olması”, uzun ve yumuşak üslubunun olması, hüküm barındırması, eski milletlerin kıssalarından bahsetmemesi, sanatsal ifadelerden çok açıklayıcı ifadeleri barındırması medenî sûrelerden olduğunu göstermektedir.

Kısacası mekkî-medenî olarak değerlendirdiğimiz bu sûreler aslında sürecin kısımlandırılarak daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda ilk sûrelerde olan ahlaki ilkeler daha sonraları sorumluluk gerektiren hukuki ilkelere dönüştüğü ve bunun değişen ve farklılaşan muhatabın anlaşılması, zamanın ve şartların bilinmesi ile mâna bulacağı görülmektedir.

SONUÇ

Biz bu tezimizde ibni Teymiyye'nin dediği gibi Kur'ân'ın iskeletini esas alıp rivayet ve dirayet tefsirleri ve çağdaş müfessirler üzerinden Fecr ve Mücâdele sûrelerini inceledik. Tezimizin amacı olan genelde Kur'ân'ın özelde ise Fecr ve Mücâdele sûrelerinin mekkî-medenî ayrımlarını da gözeterek farklı tefsirler ve modern dönem düşüncelerindeki yansımalarını tez yazım sürecinde görmüş olduk.

Mekkî-medenî sûreler üslup ve muhtevâ açısından ayrılırken bize muhatap, zaman ve mekan bağlamında bilgiler vermektedir. Ancak sûrelerde bulunan bazı ifade ve âyetler farklı mânalar içermekte ve bununla ilgili birçok müfessirin farklı izahları bulunmaktadır. Bu izahları incelediğimizde rivâyet ve dirâyet tefsirleri arasındaki açıklamalar farklılaşırken bu farklılaşmada müfessirin tarihi ortamdan ziyade rivayet farklılıkları ve rivayetlere yaklaşımı manayı çağın gereksinimleri bağlamında bütünleştirmektedir. Fecr ve Mücâdele sûrelerini rivâyet ve dirayet tefsirleri ile incelediğimizde gelen rivayet farklılıkları, rivayet eden kişinin düşüncesi, nüzul sebebi hakkında farklı görüşlerin olması, ifadelere farklı anlamlar yükleme, mânayı genele ve özele yorma, rivâyet eksiklikleri, müfessirin ekol farklılığı gibi sebepler sûreleri farklı mânalara çıkarmaktadır. Mukâtil b. Süleyman gibi klasik dönem müfessirleri sûrelerin nüzul zamanı hakkında bilgi verip izah ederken Mevdûdî, Sâbûnî gibi çağdaş müfessirler sûrenin hikmeti ve çağdaş dönemdeki etkileri üzerinden değerlendirip mânayı genişletmektedirler. Kronolojik olarak incelemeyi önemseydiğimiz çalışmada görmüş olduk ki klasik dönem müfessirleri “Allah ve melekleri saf halde gelecektir.” Âyetinde olduğu gibi mananın hakikati üzerinde durup Allah ve melekleri saf bir halde gelecek derken çağdaş dönem müfessirler manayı farklı açılardan değerlendirip Allah'ın hükmü ve kudreti gelecek şeklinde yorumlara gitmektedirler.

Çağdaş dönem müfessirlerin Fecr ve Mücâdele sûrelerindeki görüşleri incelendiğinde gelen rivayet çokluğu ile birlikte eklenen yorumlar âyeti farklı yönlerden değerlendirmeye götürmektedir. Tecrübî ve evrensel bir kitap olan Kur'ân, hitap ettiği çağın gereksinimlerini giderirken nüzul zamanı, mekan ve muhatap açısından sûreyi inceleme sadece mesajı anlama noktasında ışıktutmuş olmaktadır. Nitekim Fecr sûresinde vahyin ilk döneminde zorluk yaşayan müslümanlara telkin olan âyetler sonraki dönemde Allah rızası için yaşayıp zulüm yaşayan insanlara da hitap ettiği söylenebilir. Bu şekilde değerlendirdiğimizde yaşanan sıkıntılar farklı şartlarda farklı gereksinimler sunmaktadır. Şartların değişimi âyetin hükmünü kaldırmadığı gibi

hikmetinin göstermiş olduğu tecrübe hakikat mâna hakikatinin zaman, mekan ve muhatap ile sınırlı tutulmayıp tecrübe bir yaşantı ile hikmetinin görüldüğü klasik ve çağdaş tefsirlerin açıklamaları üzerinden görmekteyiz.

Fecr ve Mücadele sûresi birlikte değerlendirildiğinde sûrelerin üslubu, muhtevası, muhatap olduğu kitle vs. değişmiştir. Ancak Kur'ân'ın olgun bir Müslüman kimliği oluşturma noktasında hedefi sûrenin bütünlüğüne işlemektedir. Nitekim müşriğin, münâfığın, kafirin özelliklerinden bahsederken aslında Müslümana da olmaması gerektiği hasletler bildirilmektedir. Bununla birlikte iki sûrede de görüyoruz ki Allah'ın yandaşları Allah'ın kendisinden kendisinin de Allah'tan razı olduğu kimselerdir. Ancak Fecr sûresinde müşrikler üzerinden dünya malı ve imtihanlar çerçevesinde razı olmadan bahsederken Mücadele sûresinde artık olgun bir Müslüman karakteri ile rıza hali beyan edilmektedir. Kısacası muhteva açısından Fecr sûresinde muhatap müşrikler ve iman edenler iken Mücadele sûresinde alenen sahabe eğitimi söz konusu olmaktadır.

Gayret bizden takdir Allah'tandır. Allah'ı âlem.

KAYNAKÇA

- Ahmed Emin, *Fecru'l-islam*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Aksu, Zahid, *İslam'ın Doğuşunda Toplumsal Realite: Hukûkî Ayetler ve İçtihadî Kaynaklar*, İlâhiyat, Ankara 2005.
- Alan, Hüseyin, *Siyerin Gölgesinde- Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan-*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.
- Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleri ile Câhiliyye*, Ribat Yayınları, Konya 1990.
- Alusi, Şehabeddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-messânî*, İhyayı Litturâs li'l-Âlemîn, Beyrut trs.
- Apak, Adem, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Mekke Toplumu*, Kuramer Yayınları, İstanbul trs.
- Armstrong, Karen, *Hz. Muhammed*, çev. Selim Yeniçeri, Koridor Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Ateş, Ali Osman, *Asr-ı Saadet'te Dinler ve Gelenekler, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, ed. Vecdi Akyüz, Beyân Yayınları, İstanbul 2006.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an'da Nesh Meselesi*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1996.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul Trs.
- Aydemir, Abdullah, *Hz. Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, Akyol Neşriyat, İzmir 1981.
- Aydın, Mustafa, *İslâm'ın Târih Sosyolojisi*, Pınar yayınları, İstanbul 2015.
- Bağdâdî Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb İbn Ümeyye b. Amr el-Haşimî, *Kitâbu'l-Muhabber*, Dâiretü'l-Ma'rifi'l-Osmaniyye, Haydarabad 1942.
- Bardakoğlu, Ali, *"Had", DİA*, İstanbul 1996.
- Bâzergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, Fecr yayınları, Ankara 1998.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Ferâu, *Tefsîru'l-Begavî el-Müsemma Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru'l-Mârife, Beyrut 1987.
- Bıkâî, Burhaneddin İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-âyât ve's-Süver*, Kâhire 1413.
- Biçer, Ramazan, *"İğva", DİA*, Ankara 2007.
- Birişik, Abdulhamit, *"Hizbullah", DİA*, İstanbul 1998.
- Boynukalın, Ertuğrul, *"Yemin", DİA*, Ankara 2013.
- Bozkurt, Nebi-Küçükbaşcı, Mustafa Sabri, *"Mekke", DİA*, Ankara 2003.
- Büyükcoşkun, Kudret, *"Arabistan", DİA*, Ankara 1991.
- Canan, İbrâhim, *"Hz. Peygamber Hiç Unutmuş ve Yanılmış mıdır?" Sünnetin Dindeki Yeri"*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997.
- Celaeddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, Matbaatu'l-Hicazî, Kahire trs.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.
- Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Câmiatü Bağdâd, Bağdat 1993.
- Cevad, Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1971, IX, 798; Kazancı, Ahmet Lütfi, *'Cabiliye Döneminde Müsbet Davranışlar'*, UÜİFD, I/I, Bursa 1986.
- Corci, Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Târîhi*, çev. Nejdî Gök, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Çağatay, Neşet, *İslâm'dan Önce Arap Târîhi ve Câhiliyye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1957.
- Çağırıcı, Mustafa, *"Vesvese", DİA*, Ankara 2007.
- Çağırıcı, Mustafa, *"Cömertlik", DİA*, İstanbul 1993.
- Çağırıcı, Mustafa, *"Tevekkül", DİA*, İstanbul 2012.

- Çelebi, İlyas, “Şeytan”, *DİA*, İstanbul 2010.
- Çiçek, Yakup, “Fecr”, *DİA*, İstanbul 1995.
- Darimi, Sünen, *Daru’l-beşair*, Beyrut 2013, hadis no 1760.
- Demircan, Adnan, “Son Peygamber’in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları”, *Câhiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. Ahmet Yaman, Fecr Yayınları, Ankara 2007.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.
- Demirci, Muhsin, “Esbâb-ı Nüzûl”, *DİA*, İstanbul 1995.
- Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- Derveze, İzzet, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayâtı*, çev. Mehmet Yolcu, Yarin Yayınları, İstanbul 2019.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîrû’l-Hadîs, Daru’l-Ğarbi’l- İslâmî*, Beyrut 2000.
- Dikmen, Mehmet, *İslâm’da Kadın Hakları*, Türdav Yayınları, İstanbul 1994.
- Durmuş, İsmail, “Tekit”, *DİA*, İstanbul 2011.
- Ebî Hatim, İmam Hafız Abdurrahman bin Muhammed ibni İdris er-Râzi, *Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetü Nezar Mustafa Albaz, Mekke 1997.
- Ebu Abdurrahmân Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâb’ul-Ayn*, Beyrut 2003.
- Ebû Hayyân, el-Endelusî, *el-Bahru’l-Muhît*, thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd-‘Alî Muhammed Mu’avvad, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ebu’l-Fida, İsmail b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, Müessesetü’l-Kütübü’s-sekâfiyye, Riyad 1996.
- Ebu’l-Hasan, Mukâtil b. Süleyman el-Ezdi el-Horasani el Belhi, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, Müessesetü’l-Tarihi’l-Arabî, Beyrut 2002.
- El-Cevziyye, İbni Kayyim, *Bedai’u’t-tefsîr*, Mektebetü Daru’s-Selâm, Riyad trhs,
- Erul, Bünyamin, *İslâm’a Giriş -Evrensel Mesajlar*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- Fahreddin er-Râzi, İmam Muhammed, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzi el-Müştehiru bi’t-Tefsîru’l-Kebîr ve Mefâtihu’l-Ğayb*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1981.
- Fayda, Mustafa, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Cahiliye”, *DİA*, İstanbul 1993.
- Fayda, Mustafa, “Nesî”, *DİA*, Ankara 2006.
- Ferrâ, Ebî Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni’l-Kur’ân*, Âlimu’l-Kütüb, Beyrut 1983.
- Gazali, Ebu Hamid bin Muhammed bin Muhammed, *İhya-u Ulûmu’d-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul trs.
- Gölcük, Şerafettin, *Kur’an ve Mekke*, İz Yayınları, İstanbul 2011.
- Görgülü, Hasan Ali, *Cahiliye Devrinde Boşama Çeşitleri ve İslâm’ın Boşanmada Örfî İtibar Etmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 6, Isparta 1999.
- Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997.
- Hamidullah, Muhammed, “El-Îlâf veya İslâm’dan Önce Mekke’nin İktisâdî-Diplomatik Münâsebetleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. İsmail Cerrahoğlu, cilt:9, sayı:1, Ankara 1961.
- Hamidullah, Muhammed, “ÎLÂF”, *DİA*, İstanbul 2000.
- Harman, Ömer Faruk, “Hicr”, *DİA*, İstanbul 1998.
- Harman, Ömer Faruk, “İrem”, *DİA*, İstanbul 2000.
- Harman, Ömer Faruk, “Kahin”, *DİA*, İstanbul 2001.

- Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi*, çev. İsmâil Yiğit-Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985.
- Hocaoğlu, Mustafa, "Teşride Tedricilik Konusuna Farklı Bir Yaklaşım", *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, S. 2, yıl: 2018, II 266-286; Yusuf Kasım, Ahmed es-Seyyid el-Kumi, *et-Tefsiru'l-mevdui li'l-Kur'ani'l-kerim*, by. , Kahire 1981.
- İsfahanî, Rağıb, *Müfredât*, çev. Abdulkaki Güneş- Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul 2010.
- Işık, Emin, "Fecr Sûresi", *DİA*, İstanbul 1995.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik (213/828), *es-Siretü 'n-Nebeviyye*, Mısır 1936.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sekkâ- İbrâhim el-Ebyârî- Abdülhafız eş-Şelebî-Mustafa Bâbî el-Halebî, Kahire 1955.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Cize 1997/1417.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kâhire trs.
- İbni Âşur, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunusiyye, Tunus 1984.
- İbni Kayyim el-Cevziyye, *Bedai'u't-Tefsîr*, Mektebetü Daru's-Selâm, Riyad trs.
- İbni Manzûr, Ebu'l-Fazl, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut 1414.
- İbnu'l-Arabi, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkamu'l-Kur'an*, Daru İbn Hazm, Mısır 1974.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdullah b. Ali (597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l mülûki ve'l-umem*, Beyrut 1992.
- İmriü'l-Kays, Ebu Vehb Hunduc b. Hucr ve dgr. , *Muallakât: Yedi Askı*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, MEB Yayınları, İstanbul 1989.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara 1983.
- Kaya, Ali, *Kur'an'da Azap çeşitleri, Nedenleri ve İlgili Kavramlar*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2021.
- Kılınçlı, Sami, *Nuzûl Sürecinde Müslümanların Gayri Müslimlerle ilişkileri*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2018.
- Kırca, Celal, "Âd", *DİA*, İstanbul 1988.
- Kırca, Celal, "Aksâmu'l-Kur'an", *DİA*, İstanbul 1989.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, tsh. Ahmed Abdülalim Berduni, Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, Kahire 1967.
- Kuşeyrî, Abdulkerim b. Hevâzîn, *Tefsîru'l-Kuşeyrî el-Müsemma Letâifu'l-İşârât*, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri, "Hicaz", *DİA*, İstanbul 1998.
- Mâturidî, Ebî Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm el-Müsemma Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, tahk. Fatma Yusuf en-Nahmî, Müessesetü'r-Risâletü Nâşirûn, Beyrut 2004.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Dâru'l-Mizan, İstanbul 2005.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habib Ebû'l-Hasen el-Basrî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut trs.
- Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, el-Asru'l-Hadîs, Riyad 1971.
- Merginânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, Mektebetü'l-Büşra, Pakistan 2011.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, "Üslûbü'l-Kur'an", *DİA*, İstanbul 2012.

- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî-Yusuf Karaca-Nazife Şişman-İsmail Bosnalı-Ali Ünal-Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1988.
- Mevlâna, Muhammed, *İslâm Yayılış Târihi*, Toker Yayınları, İstanbul 1971.
- Muhâsibi, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed (243/857), *er-Riâye li hukukillah*, thk. Margaret Smith, London 1940
- Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, el-Heyetü'l-Masriyyetü'l-Ammetü li'l-Kitâb, Mısır 1988.
- Mutarrazî, Ebû'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid, *el-Muğrib fi tertîbi'l-mu'rib*, nşr. Mahmûd Fâhûrî Abdulhamîd Muhtâr, Mektebetü Usame b. Zeyd, Halep 1979.
- Nesefî, Ahmed bin Mahmud, *Tefsîru'n-nesefî*, Dâru'l-Eda, İstanbul 1993.
- Özdemir, Abdurrahman, "Muallaka Şâiri Bir Sahabî: Lebîd bin Rebîa el-Âmirî ve Divânına Şiir Konuları Bağlamında Genel Bir Bakış", *İslâmî İlimler Dergisi*, sayı 1, 2006.
- Özdeş, Talip, *Kur'an ve Nesh Problemi*, Fecr Yayınları, Ankara 2005.
- Özmen, Ferihan, *Putperest Ahlâkı: Mekki Sûrelerde Putperestlerin Ahlaki Özellikleri*, Emin Yayınları, Bursa 2012.
- Özsoy, İsmail, "Faiz", *DİA*, İstanbul 1995.
- Öztürk, Mustafa, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.
- Öztürk, Mustafa, *İlâhi Hitâbın Tefsiri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.
- Öztürk, Mustafa, *İslâm Tefsir Geleneğinde Ehl-i Kitap'la İlgili Bazı Telakkilerin Epistemik Değeri, Kur'an'ın Farklı İnanç Mensuplarına Yaklaşımı*, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Konya 2007.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.
- Paçacı, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İsâm Yayınları, İstanbul 2008.
- Palabıyık, Muhammed Hanefi, *Câhiliyye Dönemi ve İslâm'ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sayı 27, Erzurum 2007.
- Rağîb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, çev. Abdalbaki Güneş- Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul 2010.
- Rağîb el-İsfahanî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalem, Mısır trs.
- Râğîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trs.
- Rağîb el-İsfahani, *Mucemu Müfredati Elfazi'l-Kur'an*, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1997.
- Râzi, İmam Muhammed Fahreddin, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzi el-Müştehiru bi't-Tefsîru'l-Kebîr ve Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1981.
- Sabık, Seyyid, *Fıkhu's-Sünne*, Şirketü'l-Menâru'd-Devliyye, Kahire 1995.
- Sâbunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kurânî'l-Kerîm, Beyrut 1981.
- Sarıçam, İbrahim, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara 2015.
- Semerkandî, Ebû'l-Kasım İbrâhim b. Ebû Bekir Muhammed el-Leysî, *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Seyyid Kutub, *Fî Zıllali'l-Kur'an*, Dâru İhyâ et-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut 1971.
- Sirâceddîn, Ebû Bekir (Martin Lings), *Hız Muhammed'in Hayâtı*, çev. Nazife Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul 2017.
- Suyûtî, İmam Celaleddin, *el-İtkan Fî Ulûmi'l Kur'an*, Madve Yayınları, Kur'an İlimleri

- Ansiklopedisi, İstanbul trs.
- Sülün, Murat, “Nefs-i Mutma’inne Âyetine Yeni Bir Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50:1 (2009).
- Şanver, Mehmet, “Kur’ân’ın Muhatabıyla diyalog Kurma Sürecinde ‘Ortak Değerlerin Yeri ve Rolü’”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı II, yıl: 2004.
- Şatibi, Ebu Musa, *el-Muvafakat*, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Şehristâni, Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdulkerim, *El-Milel ve’n-Nihâl*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayınları, İstanbul 2008.
- Şengül, İdris, “Kıssa”, *DİA*, Ankara 2022.
- Şevkânî, Muhammed bin Ali bin Muhammed, *Fethu’l-kadîr: el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivâye ve’d-dirâye min ‘ilmi’t-tefsîr*, Dâru’l-Vefâ, yy. trs.
- Taberi, Ebî Câfer Muhammed bin Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Tevili Âye’l-Kur’ân*, Dâru’l-Fîkr, Beyrut 1984.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa es-Sevre, *Câmiu’s-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Şirketu Mektebe, Mısır 1975.
- Topaloğlu, Bekir, “Âhiret”, *DİA*, İstanbul 1988.
- Topaloğlu, Bekir, “Kıyamet”, *DİA*, Ankara 2022.
- Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, I-IV, İstanbul 1997.
- Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.
- Türcan, Talip, “Tedric”, *DİA*, İstanbul 2011.
- Uludağ, Süleyman, “Belâ”, *DİA*, İstanbul 1992.
- Uludağ, Süleyman, “Nefs”, *DİA*, İstanbul 2006.
- Uludağ, Süleyman, “Tevekkül’ maddesi”, *DİA*, İstanbul 2012.
- Uslu, Recep, “Hums”, *DİA*, İstanbul 1998.
- Ünsal, Hadiye, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Vâhidî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed, *el-Vecîz fî Tefsîru’l-Kitâbi’l-Azîz*, Dâru’s-Sâmiyye, Beyrut 1995.
- W. M. Watt, *Modern Dünyada İslâm Vahyi*, çev. Mehmet S. Aydın, Ankara yayınları, Ankara 1982.
- Watt, W. Montgomery, *Peygamber ve Devlet Adamı Olarak Hz. Muhammed*, çev. Ünal Çağlar, İstanbul 2001.
- Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke’de*, çev. Süleyman Kalkan, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016.
- William Montgomery Watt, *Hz. Muhammed’in Mekke’si Kur’ân’da Tarih*, Çev. Mehmet Akif Ersin, Ankara 1995.
- Yaman, Ahmet, “Zıhar”, *DİA*, İstanbul 2013.
- Yaşaroğlu, M. Kamil, “Mücâdile Süresi”, *DİA*, Ankara 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Azap”, *DİA*, İstanbul 1991.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, sad. İsmâil Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Zehraveyn Yayınları, İstanbul trs.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, İstanbul 1936.
- Yıldız, Celâl, *es-Sünnetu Huccetun Kâtietun ve’l-Lâ sünniyetu Fikretun Bâtiletun*, Erkam yayınları, İstanbul 2001.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Arabistan”, *DİA*, Ankara 1991.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Arap”, *DİA*, İstanbul 1991.
- Yolcu, Mehmet, *Kur’ân’ın Zihniyeti Değiştirmesi*, Denge Yayınları, İstanbul 2005.

- Zeccâc, Ebû İshâh İbrâhîm b. Es-Serî, *Me'ani'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücûhi't-Te'vil*, Mektebetu'l-'Abîkân, Riyad 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud bin Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücûhi't-Te'vil*, Mektebetu'l-'Abîkân, Riyad 1998.
- Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır, *el-Burhân Fi'-Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- Zeydân, Abdu'l-Kerîm, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Muste'menîn fî Dâri'l-İslâm*, Mektebetu'l-Kudüs, Bağdat 1982.
- Zuhayli, Vehbe, *Tefsîru'l-Vecîz*, Daru'l-Fikr, Dımeşk 1994.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı :Ahmet Yat

EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite (Lisans) Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2016-2020

Lise : Dört Yol Anadolu İmam Hatip Lisesi 2012-2016

Yabancı Dil : Arapça

İŞ DENEYİMİ

2022 Aydın/Çine, Çine Müftüğü Sözleşmeli İmam Hatip

2024 İstanbul Güngören, Gençosman İmam Hatip Ortaokulu Öğretmen